شاھ مەھمۇد چوراس

سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا
دائىر ماتېرىياللار

شاھ مەھمۇت چوراس

سەئىدىيە خاندانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

پارچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: ھەبىبۇللا ئېلى

مۇھەررىرى: داموللا ئابدۇلھەمىت يۇسۇفى

مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىخان

نەشرگە سۆز بېشى

ھۆرمەتلىك كىتابخان، شاھ مەھمۇت بىن فازىل جوراس يېزىپ قالدۇرغان بۇ كىتاب فارسچە ھەرپ بىلەن بېرىلگەن مەتىنگە ئاساسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ نەشرگە تەييارلاندى.

ئاپتور بۇ كىتابىنىڭ باش قىسمىنى «تارىخى رەشىدى»دىكى ماتېرىياللارنى مەنبە قىلىپ، قالغان قىسمىنى بولسا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن يېزىپ چىققان. مىلادى 1428 - يىلىدىن 1670 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە بولغان ۋەقەلەر بايان قىلىنغان بۇ تارىختا يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، تۇرپان، خوتەننى ئاساس قىلغان خانلىقلار تارىخى، شۇنداقلا، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان قېرىنداش مىللەتلەر ھەققىدە باشقا كىتابلاردا مەلۇم بولمىغان جىر مۇنچە بايانلار بار.

بايانلارغا قارىغاندا، بۇ كىتاب ئۇيراتلارنىڭ ھىمايىسىدىكى ئېرىق بەگنىڭ ئەمرى بىلەن يېزىلىپ ئىسمائىل خان (مىلادى 1670 - يىلىدىن 1680 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)غا تەقدىم قىلىنغان.

ئەسلىدە نام قويۇلمىغان بۇ كىتابنى تەتقىق

قىلغۇچىلارنىڭ بەزىلىرى، ئۇنىڭ قۇرۇلما جەھەتـ
تە «تارىخىي رەشىدى» گە تەقلىد قىلىنغانلىقى، «تاـ
رىخىي رەشىدى»دىن كېيىنكى ۋەقەلەرنى خاتىرىلىگەنـ
لىكىگە قاراپ، ئۇنى «تارىخىي رەشىدى زەيلى»، (تاـ
رىخىي رەشىدىنىڭ داۋامى) دەپ ئاتىسا، يەنە بەـ
زىلەر «بىلنامە» دەپ ئاتىغان بىز «سەئىدىيە خانـ
لىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» دەپ ئاتاشنى مۇـ
ۋاپىق كۆردۇق.

ئاپتور چاغاتاي خانلىرىنىڭ ھىمايىچىسى، قارا
ئاغىلىق خوجىلارنىڭ مۇرىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن،
ئەسەردە ئاساسەن سەئىدىيە خانلىرىنىڭ تارىخىنى
بايان قىلىشقىلا ئورۇن بەرگەن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ
جوراس قەبىلىسىنىڭ ھاكىمىيەت سەھنىسىدىكى ئورـ
نىنى، قارا ئاغىلىق خوجىلارنىڭ تەسىرىنى تەسۋىرلەپ
مەدھىيىلەشكىمۇ ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان، لېكىن
خەلقنىڭ تارىخىي پائالىيەتلىرىنى بايان قىلىشقا
ئورۇن بەرمىگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇنداق بىر تارىخ
كىتابىدا ئورۇن بېرىشكە تېگىشلىك بولغان ئەينى
زاماندىكى ھاكىمىيەت تەقدىرىگە نىسبەتەن ئالاھىدە
ئەھمىيەتلىك ۋەقەلەر كىرگۈزۈلمەي، ئۇنىڭ بىرپۈـ
تۈن قىسمىنى ئاجىزلىتىپ قويۇلغان. مىللەتلەر مۇناـ
سىۋىتى توغرىسىدا ناتوغرا پىكىر پەيدا قىلىش مۇمـ
كىن بولغان بەزى سۆزلەرنىمۇ ئىشلەتكەن. بۇنداق
نۇقسانلارغا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش لازىم.

ئېلىمىزدە بۇ كىتابنىڭ ئوخشاشمىغان قوليازما نۇسخىلىرى بار. بۇ تېمىدا ئېلىپ بېرىلىۋاتقان تەتقىقاتلارنى ئوخشاشمىغان نۇسخىلار بىلەن تەمىنلەش مەقسىتىدە بۇ نۇسخىمۇ تەرجىمە قىلىپ پايدىلانغۇچىلارغا سۇنۇلدى.

قۇربان ۋەلى

١٩٥٥ - يىل ٥ - ئاي، ئۈرۈمچى.

ئىدىن تاللانغان، بارلىق نۇرلارنىڭ ئىگىسى بول-
غان ئەبۇلقاسىم — مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا. ئائىلە
تاۋابىئاتلىرىغا ۋە قەلبى پاك، ئۇلۇغ يارانلىرىغا
رەھمەت ئىبەرگەيسەن، كۆپتىن كۆپ سالام
يوللىغايسەن.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەم
مۇھەببەت بولغانلار «مۇھەممەت ئاللانىڭ رەسۇلىدۇر،
ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا
قاتتىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر»① دەپ قۇرئان
كەرىمدە ئېغىزغا ئېلىنىپ بىرگە بولۇش شارايىتىگە
ئېرىشتى. ئاللا قۇرئان كەرىمدە: «... ئۇنىڭ بىلەن
بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا قاتتىقتۇر، ئۆز
ئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت كۆچى بىلەن ئەھلى
كۇپرى، ئەھلى بىدئەتلەرگە قاقشاتقۇچ زەربە بەر-
دى. مۆمىنلەرنى «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دەپ رەھ-
مەت نىئمىتىدىن تەييارلانغان رەھمەت داستىخانىنى
ئىسلام ئەھلىگە ئاچتى. بەزىلەر قۇرئان كەرىمدىكى:
«ئۇلارنى (مۆمىنلەرنى) روكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان
ھالدا كۆرىسەن. ئۇلار ئاللانىڭ پەزلىنى ۋە رازىلىقى-
نى تىلەيدۇ»② دېگەن ئايەتلەرنىڭ روھىغا مۇنا-
سىپ ھالدا خۇدا رىزالىقىغا ئېرىشتى.

ئاللانىڭ رىزالىقى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە. ئۇلار-

---

①② قۇرئان كەرىم. سۈرە فەتىھ ۲۹ - ئايەتتىن ئېلىنغان.

ھا ياخشى نىيەت بىلەن ئەگەشكەنلەرگە قىيامەتكىچە بولسۇن.

توغرا يولغا ماڭغۇچىلارنىڭ ئاۋۋالقىسى، خۇلەپائى راشىدىنىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، پەيغەمبىرىمىز مۇ- ھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇرۇن باسارى، قەدىرلىك دوستى، باش خەلىپەسى ئەبۇبەكرى سىددىقتۇر. ئۇ بارلىق ساھابىلارنىڭ باش پاناھى. خەلىپەلىكتە توغ- را يولنىڭ باشلامچىسى ئىدى. ئۇنىڭ باشتىن-ئاخىر راستچىللىقىدىن كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلاش بىر مەزگىل ناھايىتى كۈچەيگەن. ئۇنىڭ تەدبىرى ۋە تاقابىل تۇرۇشى بىلەن ئىسلامغا كىرىپ بولۇپ، يېڭىۋالغانلار تېگىشلىك ئەدىبىنى يېگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئىسپاتلاپ قۇرئان كەرىم- دە 32 ئايەت كەلتۈرۈلگەن. ئاللا تائالا قۇرئان كەرىمدە: «ئۇنىڭ (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام) بىلەن بىرگە بولغان مۆمىنلەر...» دېگەن. بۇ يەردە ئاسا- سەن ئەبۇ بەكرى سىددىق نەزەردە تۇتۇلغان.

مۆمىنلەرنىڭ باشلىقى دەپ ئاتالغان، پۈتۈن ھاياتىنى پەيغەمبىرىمىزگە بويسۇنۇپ ئۆتكۈزگەن ئىككىنچى خەلىپە (ئۇرۇنباسار) ئەمىرۇلفارۇق رە- زىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ، ئۆزى ئاچقان ئىسلام مەملىكەتلىرىدە 4000 چوڭ مەسچىت بىنا قىلغان. ئون يىل خەلىپە بولغان، ئۇنىڭدىن ئارتۇق بايراق تىككەن. قۇرئان كەرىمدە ئۇنىڭ شان - شەرىپىنى پاكىتلاپ 34 ئايەت كەلگەن. «... كۇففارلارغا قات-

...ئەتتۇر. «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت مانا شۇ كىشى ھەققىدىدۇر.

ئۈچىنچى خەلىپە — مۇسۇلمانلار نەزىرىدە قارى دەپ قارالغان ئوسمانى زىننۇرەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ ئادىللىق ۋە سېخىيلىقى بىلەن مەشھۇردۇر. قۇرئانى كەرىمدە بۇ كىشىنىڭ شان - شەرىپىنى پاكىتلايدىغان 13 ئايەت بار. «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ كىشى نەزەردە تۇتۇلغان.

تۆتىنچى خەلىپە — ئاللانىڭ غالىپ شىرى، ئەبۇ تالىپنىڭ ئوغلى ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھۇ بولۇپ ئىسلام دىنىنىڭ كۈچلىنىشى ئۇنىڭ جاسارىتىدىن بولغان. ئۇنىڭ باتۇرلۇقىدىن خەيبەر قەلئەسى ئېچىلغان. قۇرئاندا ئۇنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىنى ئىسپاتلايدىغان 35 ئايەت بار. «ئۇلارنى رۇكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان ھالدا كۆرىسەن، ئۇلار ئاللانىڭ پەزلىنى، رازىلىقىنى تىلەيدۇ» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ زات نەزەردە تۇتۇلغان.

ئاللا بۇ خەلىپىلەرنىڭ ھەممىسىدىن ئوخشاشلا رازى بولغاي، چەكسىز بىلىم ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ ئاللاغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ خوجىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا دۇرۇد ئېيتىپ، ئەھلى ئەۋلادى ۋە يارۇ - بۇرادەرلىرىگە سالام يوللايمىز.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى
ۋە ئۇلۇغ نەسەبتى ①

ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا ئوغلى، مۇھەممەت يەھيا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئىسھاق ئوغلى، مۇھەممەت ئىسھاق — مەخدۇم ئەزەم دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان مەۋلانا خاجەگى كاسانىنىڭ ئوغلى (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي).

ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ كېلىپ چىقىشى ئون ۋاسىتە ئارقىلىق ئۇلارنىڭ دەسلەپكى بوۋىسى ھەزرىتى شاھى بورھانىدىدىنغە يېتىدۇ. شاھى بۇرھانىدىننىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق يېزىلغان: شاھى بۇرھانىدىن — سەييىدى جالالىدىن ئوغلى. جالالىدىن — خوجا ئەشرەپىدىن ئوغلى. ئەشرەپىدىن — خوجا زىيائىدىن ئوغلى. زىيائىدىن — خوجا ئەلائىدىن ئوغلى. ئەلائىدىن — خوجا بۇرھانىدىن ئوغلى. بۇرھانىدىن — خوجا قاسىم ئوغلى. قاسىم — خوجا ھاشىم ئوغلى. ھاشىم — خوجا تاھىر ئوغلى. تاھىر — خوجا ھەسەن ئەمەدەلىنىڭ

---

① بۇ يەردىكى نەسەبلەمنى — تەزكىرەت بولسىدىكى ئىرسەمەت ئىرادە قىلىنىشى مۇمكىن. (تەرجىماندىن)

ئوغلى. (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي!)
ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئۇلۇغ نىسبىتى (باغلىنىشى)
بارلىق ئىنسى جىنسنىڭ پەيغەمبىرى بولغان پەيغەم-
بىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق يەتكۈزۈ-
لىدۇ، بۇ نىسبەت شىرىدىنى (تەرىقەت نىسبىتىنى) ھەز-
رىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا ھەزرىتى مۇھەممەت خان-
دىن ئالغان. مۇھەممەت خان — ھەزرىتى خوجا
مۇھەممەت ئىسھاقتىن ئالغان. مۇھەممەت ئىسھاق — ھەز-
رىتى مەۋلانا لوتپۇللا چۇستىدىن ئالغان. لوتپۇللا
چۇستى ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمدىن ئالغان. مەخدۇم
ئەزەم — ھەزرىتى مەۋلانا مۇھەممەت قازى قەددە-
سەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان. مۇھەممەت قازى — ھەز-
رىتى خوجا ئەھرار قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان.
خوجا ئەھرار — ھەزرىتى مەۋلانا يەئقۇبى چەرخىي-
دىن ئالغان. يەئقۇبى چەرخى — خوجا بۇزرۇك
باھائىددىن نەقشبەندى قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن
ئالغان. باھائىددىن نەقشبەن — ھەزرىتى ئەمىر
سەييىدى كۇلال قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان. سەي-
يىدى كۇلال — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت
بابايى سىماسىدىن ئالغان. بابايى سىما —
ھەزرىتى ئەزىز خوجا ئەلى رامەتنىدىن ئالغان. ئەلى
رامەتنى — ھەزرىتى خوجا مەھمۇت ئەنجىر پەغنە-
ۋىدىن ئالغان. ئەنجىر پەغنەۋى — ھەزرىتى خوجا
ئارىپ رىيوگىرىدىن ئالغان. ئارىپ رىيوگىرى —
ھەزرىتى خوجا جاھان خوجا ئابدۇلخالىق غىجدەۋانى-

دىن ئالغان، ئابدۇلخالىق غىجدۇۋانى — ھەزرىتى
شەيخۇل مەشايىخ خوجا يۈسۈپ ھەمدانىدىن ئالغان،
يۈسۈپ ھەمدانى — ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى
پارمىزىدىن ئالغان، ئەبۇئەلى پارمىزى بولسا ئىككى
تەرەپتىن نىسبەت قالدۇرغان: 1) ئۇ، ھەزرىتى شەيخ
ئەبۇلھەسەندىن خىرقانىدىن ئالغان، ئەبۇل ھەسەن
خىرقانى — ھەزرىتى شەيخ سۇلتانۇل ئارىپىن ئەبۇ
يەزىدى بەستامىدىن ئالغان، ئەبۇ يەزىدى بەستامى—
ھەزرىتى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەن-
ھۇدىن ئالغان، ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نەسەبى
ئىككىگە بۆلۈنگەن: بىرىنچى ئىمام جەئپەرى سا-
دىق — ئاتىسى ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەت باقىردىن
ئالغان، ئىمام مۇھەممەت باقىر — ئاتىسى ئىمام
زەينۇلئابىدىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان،
ئىمام زەينۇلئابىدىن — ئاتىسى ئىمام
ھۈسەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان، ئىمام
ھۈسەيىن — ئۇلۇغ ئاتىسى ھەزرىتى ئەلى كەررەمەللاھۇ
ۋەجھەھۇدىن ئالغان. ئىككىنچى ھەزرىتى ئىمام
جەئپەرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەبۇبەكرى سىددىق رەزى-
يەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى ھەزرىتى قاسىمدىن ئالغان،
ھەزرىتى قاسىم — ھەزرىتى سەلمانى پارىسى رەزى-
يەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان، سەلمانى پارىسى — غاردا
جادابى پەيغەمبىرىمىز — ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەي-
ھىسسالامغا ھەمراھ بولغان، بارامىق مۇئمىنلەرنىڭ
باشلىقى ھەزرىتى ئەبۇ بەكرى سىددىق رەزىيەللاھۇ ئەن-

مودىن ئالغان. 2) شەيخ ئەبۇ ئەلى پارمىزىنىڭ
كېلىپ چىقىشى ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلقاسىم كورگانىغا
يېتىدۇ، شەيخ ئەبۇلقاسىم كورگانى بولسا ھەزرىتى
شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى قەددەسەللاھۇ سىررۇھۇ-
نىڭ مۇرىتى. شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى بولسا،
ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى رودبارىنىڭ
مۇرىتى. ئەبۇئەلى رودبارى — سەييىدۇتتا-
ئىپە ھەزرىتى جۇنەيد بەغدادىنىڭ مۇرىتى. شەيخ
جۇنەيد بەغدادى — ھەزرىتى خودسىرىي سەقتى قود-
دىسە سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى، شەيخ خودسىرى —
ھەزرىتى مەئرۇف كەرخى قودىسە سىررۇھۇنىڭ مۇرى-
تى، شەيخ مەئرۇف كەرخىيگە ئىككى نىسبەت بېرىل-
گەن: (1) مەئرۇف كەرخى — ھەزرىتى ئىمام ئەلى
رىزانىڭ مۇرىتى، ئىمام ئەلى رىزا — ئاتىسى ئىمام
مۇساكازىم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇرىتى. مۇساكازىم—
ئاتىسى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ-
نىڭ مۇرىتى. ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نىسبىتى
(تەسەۋۋۇپ يولىدىكى باغلىنىشى؛ — سىلسىلەسى)
ھاشتا بايان قىلىندى.

(2) مەئرۇف كەرخى — ھەزرىتى شەيخ داۋۇت
تائى قەددەسەللاھۇ سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى. داۋۇت
تائى — ھەزرىتى ھەبىب ئەجەمىنىڭ مۇرىتى. شەيخ
ھەبىب ئەجەمى — ھەزرىتى ھەسەن بەسرىنىڭ
مۇرىتى، ھەسەن بەسرى بولسا (ئاللا ئۇنىڭ روھى-
نى پاك قىلغاي) ھەزرىتى ئەلى مورتەزا رەزىيەللاھۇ

گەنۋدىنىڭ مۇرىتى ...

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئاجايىپ ئىش - ئىزلىرى (كارامەتلىرى) خۇدا بۇيرۇسا مۇندىن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ھۆرمەتلىك پادىشاھنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنى تىلغا ئېلىش ھۆرمەتكە لايىق ئىش ئىدى ... ئەھلى شەيخنىڭ بىر قانچە تارىخلىرىدا بۇ سىلسىلە (زەنجىرسىمان باغلىنىش) ئاتىلار باغلىنىشى ئارقىلىق ئىشەنچلىك بايانلار بىلەن نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزۈلگەن. ئاپتورمۇ بۇ ۋاراقلاردا پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى — ئاللاتائالانىڭ تەقدىرى بىلەن چاغاتاي پادىشاھى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ نەسەبىنى يەنى بۈگۈنكى كۈندە ھۆكۈم يۈرگۈزۈۋاتقان ساخاۋەتلىك، شانۇ - شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ كېلىپ چىقىشىنى كۆھەر چاچقۇچى قەلىمى ئارقىلىق ئەقىل ۋە ئاڭلىغانلىرىنى بۇرۇنقى تارىخچى يازغۇچىلار ئۇسۇلى بويىچە بايانات سەھىپىلىرىگە تىزىپ، نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزىدۇ.

مەسىلەن، ھەزرىتى ئىسمائىلخان — ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخان ئوغلى، ئابدۇرېھىمخان — ئابدۇرېشىتخان ئوغلى، ئابدۇرېشىتخان — سۇلتان سەئىدخان ئوغلى، سۇلتان سەئىدخان — سۇلتان ئەھمەتخان ئوغلى، سۇلتان ئەھمەتخان — سۇلتان يۈنۇسخان ئوغلى، سۇلتان يۈنۇسخان — سۇلتان ۋەيسخان ئوغلى، سۇلتان ۋەيسخان — شىرئەلىخان ئوغلى، شىرئەلىخان مۇھەممەتخان ئوغلى،

مۇھەممەتخان — خىزىر خوجاخان ئوغلى، خىزىر خو-
جاخان — تۇغلۇق تۆمۈر خان ئوغلى، تۇغلۇق تۆمۈر
خان — ئىسەن بۇقاخان ئوغلى، ئىسەن بۇقاخان —
داۋاخان ئوغلى، داۋاخان — بەرراقخان ئوغلى،
بەرراقخان — يىسۇن قاراخان ئوغلى، يىسۇن
قاراخان — مۇۋاتوكانخان ئوغلى، مۇۋاتوكانخان —
چاغاتايخان ئوغلى، چاغاتاي خان چىڭگىزخان ئوغلى،
چىڭگىزخان — يىسۇگايخان ئوغلى، يىسۇگايخان —
بەرتانخان ئوغلى، بەرتانخان — قىبىلخان ئوغلى،
قىبىلخان — تۇنمىنەخان ئوغلى، تۇنمىنەخان —
بايسۇنقۇرخان ئوغلى، بايسۇنقۇرخان — قايدۇرخان
ئوغلى، قايدۇرخان — دوتۇم مىنىنخان ئوغلى، دو-
تۇم مىنىنخان — بۇقاخان ئوغلى، بۇقاخان — بو-
دەنچىر قائان ئوغلى، بودەنچىر قائان — ئالانقوۋا
كوركلۈك ئوغلىغا يېتىدۇ. ئالانقوۋا كوركلۈكنىڭ كې-
لىپ چىقىشى بولسا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى
ياپەسكە يېتىدۇ.

خان ھەزرەتلىرىنىڭ ۋەقەلىرى خۇددا بۇيرۇسا
مۇندىن كېيىن بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئاپتور
ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكى، جاھاننىڭ تۇساللىقى
بولۇشىغا قارىماي، ئالدىراش ۋاقىتتا بۇ كىتابنى
يېزىپ چىقتى. بۇ ئۈزۈش تەييارلىقنىڭ يوقلۇقىغا
قارىماي تەپەككۇردىن ئىبارەت قولۋاقنى مۇھىت دېڭىزى-
غا سالدى. ھالاكەت گىردابىدا بېشىنىڭ قېيىشىنى
ئويلىمىغان، شىددەتلىك دولقۇنلار قورقۇنچىسىنى

پادىشاغا كەلتۈرمىگەن ھالدا «كىممىكى ئاجىز بىچارە بولسا ئۇ ئوقلارغا نىشان بولۇپتۇ» دېگەندەك، شۇنچە پاراكەندىچىلىك ئىچىدىمۇ بۇ ئۇلۇغ دىشان ۋە كاتتا ئىشقا جۈرئەت قىلىپ، قەدەم قويۇپ، ئۆزىنى ئېتىراز ئوقىنىڭ نىشانى قىلدى.

ئاركا بەگ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ: «يۇنۇسخاننىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغا قەدەر نۇرغۇن يۇقىرى مەرتىۋىلىك پادىشاھلار، داڭلىق كاتتىباشلار ئۆتۈپتۇ، بۇنىدىن كېيىنمۇ ئۆتكۈسى، ئۇلارنىڭ نامى، داڭقى دۇنيادا يادىكار قالسۇن!» — دېدى.

ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، بۇ دەسمايەسىز پەقىر، ئىقتىدارسىز ھەقىر شاھ مەھمۇت مىرزافازىل چوراس ئوغلىنىڭ ئاق قەغەز ئۈستىگە قارا خەتتىن ئىبارەت كېمىنى تەييارلاپ قويۇشقا قانداقمۇ ماجالى بولاتتى. بۇ ئاجايىپ سەھىپىگە بىرەر ھەرپ يېزىپ قويۇشقا قانداقمۇ كۈچى يېتەتتى. داڭلىق ئاركا بەگ پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن ئائىلاج بۇ ئەدەبسىزلىك دائىرىسىگە قەدەم قويۇپ، بۇ چوڭ ئىشقا ئالدىرىدى.

ئۇ ئالىي مەرتىۋىلىك ئەمىر (ئاركابەگ) نىڭ ئەھۋاللىرىمۇ خۇدا بۇيرۇسا سۆزلىنىدۇ.

سۇلتان سەئىدخان ئوغلى ئابدۇرېشىتخاننىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى

ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇدىكى چېغىدا، سۇلتان سەئىد

خان تىبەتنىڭ يولىدا تۇتەك ئىلىپ كېتىپ ۋاپات
بولدى. ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇدىن كېلىپ ئاتىسى سۇل-
تان سەئىدخاننىڭ ئورنىدا ئولتۇردى. سۇلتان سەئىدخا-
نىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مەنسۇرخان
ئاقسۇ تەرىپىگە لەشكەر تارتتى. ئابدۇرېشىتخان بىردىن
ئۇنىڭغا قارشى تۇردى. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن مەن-
سۇرخان ئىلاجسىز قايتتى. ئابدۇرېشىتخانمۇ ئوردىغا
ياندى. بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. يەنى
مەنسۇرخان بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلدى. ئابدۇرېشىت
خانمۇ بىر قانچە قېتىم كېلىپ، ئۇنىڭغا قارشى
تۇرۇپ، ھەر قېتىمدا غەلىبە بىلەن ساق سالامەت
قايتتى. خوجا مۇھەممەت مىرزانىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى
يۈز بەرگەندە ئابدۇرېشىتخاننىڭ خىزمىتىدىكى كاتتىباش-
لار ئىككىلىنىپ قېلىپ، باشباشتاقلىق يۈز بەردى.
دوغلات مىللىتىدىن بولغان مىرزا ئەلى تاغاي قارا
تېگىن تەرىپىگە قاچتى. قالغان باشلىقلارمۇ خاننىڭ
بىر قىسىم بالىلىرىنى ئېلىپ خوتەن تەرەپكە مېڭىشتى
ۋە يېڭى خانغا ئاشكارا قارشىلىق كۆرسەتتى. ئارقى-
دىنلا ئابدۇرېشىتخان خوتەنگە باردى. پۈتۈن خالايىق
ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. سېپىل ئىچىدە قېپقال-
غان مەلۇم ساندىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاپ
ئابدۇرېشىتخان پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى.
پادىشاھ ئۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ، ھەممىسىنى
قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

ئابدۇرېشىتخاننىڭ مۆھتەرەم رەپىقىسى چۇچۇك

خانىم جالى بەگ قازاق ئوغلى ئەدىك سۇلتاننىڭ
قىزى ئىدى. چۈچۈك خانىمنىڭ ئانىسى، يۇنۇسخان-
نىڭ تۆتىنچى قىزى — سۇلتان نىگار خانىم ئىدى.
چۈچۈك خانىم ئابدۇرېشىت خاندىن ئالتە ئوغۇل يۈز-
نى كۆردى. ئۇلار: بىرىنچى، ئابدۇللەتىپ سۇلتان،
ئىككىنچى، ئابدۇكېرىمخان، ئۈچىنچى، ئابدۇرېھىم
سۇلتان (بۇ ئوغۇل ئابدۇرېشىتخان ھايات چاغدا تى-
بەتتە شېھىت بولغان) تۆتىنچى، سۇلتان ئىبراھىم
(بۇ ئوغۇل ئادەتتە سوپى سۇلتان دەپمۇ ئاتالغان) بە-
شىنچى، ھەزرىتى مۇھەممەتخان، ئالتىنچى، ئەبۇ
سەئىد سۇلتان. ئابدۇرېشىتخاننىڭ يەنە ھەر خىل
قائىپەدىن تۇغۇلغان ئالتە ئوغلى بولۇپ ئۇلار: بىرىن-
چى، قۇرەيش سۇلتان، ئىككىنچى، مۇھەممەت باقى
سۇلتان، ئۈچىنچى، مۇھەممەت شاھ سۇلتان، تۆتىنچى،
يۇنۇس سۇلتان، بەشىنچى، ئابدۇللا سۇلتان، ئالتىن-
چى، ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخان.

ئابدۇرېشىتخان ھەممىسى بولۇپ 12 ئوغۇل يۈ-
زى كۆرگەن ئىدى. ئابدۇلەتىپ سۇلتان ئۇنىڭ ئەڭ
چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ ئاقسۇ ۋە ئۈچتۇرپاندا ئەمىر
قىلىپ ئەۋەتىلىپ موغۇلىستاننى باشقۇرغان. قەشقەر-
گە سوپى سۇلتان ۋاقىتلىق باشلىقلىققا تەيىنلەندى.
ئەمىر مۇھەممەت بارلاس بولسا ئۇنىڭ باش مەسلى-
ھەتچىلىكىگە بەلگىلەندى. كېيىن خوتەن ھۆكۈمىتىگە
سوپى سۇلتان باشلىق قىلىپ ئەۋەتىلدى. ئۇلارنىڭ

ھەرقايسىسىنىڭ ئەھۋالى خۇدا خالىسا ئۆز ئورنىدا بايان قىلىنىدۇ.

ئابدۇلىتىپ سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى ئابدۇرىشىت خاننىڭ پەرزەنتى ئابدۇلىتىپ خاننىڭ قان قىساسىنى تەلەپ قىلىپ لەشكەر تارتقىنى

مەملىكەتنىڭ پادىشاھلىقى ئابدۇرىشىت خانغا رەسمىي مۇقىملاشقاندىن كېيىن، ئابدۇلىتىپ سۇلتان ئاقسۇدا يەرلىك بولۇپ ئورۇنلىشىپ قالدى. ئۇ، يۈرەكلىك، باتۇر شاھزادە ئىدى. ئۇ، موغۇلىستاننى شۇنداق ياخشى باشقۇردىكى، توپىلاڭ قىلغۇچىلارنىڭ موغۇلىستاندا تۇرارغا تاقىتى قالمىدى. ئاخىرى ئابدۇلىتىپ سۇلتان ھەق نەزەرخانغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇرغۇن ئادەملىرىنى ئەسىر، ناھايىتى كۆپ دۇنياسىنى ئولجا ئالدى. ئاندىن كېيىن ھەق نەزەرخان قازاق، قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ ئابدۇلىتىپ سۇلتاننىڭ ئەيش - ئىشرەت بىلەن كۆڭۈل ئېچىپ ئولتۇرغان مەزگىلىدە ھۇجۇم قىلىپ كەلمەكچى بولدى. ئابدۇلىتىپ سۇلتاننىڭ مۇھاپىزەتچىسى بېلىقچى قەۋمىدىن ئىدى، ئۇ ئابدۇلىتىپ سۇلتانغا ئۇقتۇرماستىن چىقىپ بەدەر قاچتى. قازاق، قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى يېرىم كېچىدە باستۇرۇپ كېلىپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئابدۇلىتىپ سۇلتاننىڭ لەشكەرلىرىنى مەغلۇپ قىلدى. پادىشاھ

ئابدۇلېتىپ سۇلتاننى يارىدار قىلىپ، ھەق نەزەرخان پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. ھەق نەزەرخان ئابدۇلېتىپ سۇلتانغا تازىم قىلىپ ئادەمگەرچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلدى. شۇ ئارىدا ئابدۇلېتىپ سۇلتان بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشتى.

ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى پادىشاھ ئابدۇرېشىتخانغا يەتكەلدىن كېيىن، ئابدۇرېشىتخان بىلەن چۈچۈك خانىملار ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ جەسىتىنى ئەكەلدۈردى ۋە تەزىيە بىلدۈرۈپ، سۇلتان سەئىدخان قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا يەنى يەكەندىكى ئالتۇن مازارىغا دەپنە قىلىشتى. ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ قۇددۇسە سىررۇھۇ ئۇ چاغدا تۆۋەن دەرىجىدىكى مۇرىتلىرىنى تەرىقەت يولىغا يېتەكلەشكە مەشغۇل ئىدى. ئابدۇرېشىتخان خوجا ھەزرەتلىرىگە كۆپ ئىلتىجا قىلىپ ۋەقەنى بىر-بىرلەپ ئېيتتى، ھەمدە يارىدەم سورايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ پادىشاھ ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئەھۋالىغا ئىچى ئاغرىپ، ئۆتكەن ئەۋلىيالارنى زىيارەت قىلغاچ ئابدۇرېشىتخان بىلەن بىرگە يولغا چىقتى. سۇلتان ساتۇق بۇغراخان قۇددۇسە سىررۇھۇنىڭ نۇرغا تولغان مازىرىغا باردى. مەزكۇر سۇلتان بۇزرۇكۋاردىن بىشارەت بولغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئابدۇرېشىتخانغا لەشكەرنى باشلاپ دۈشمەنلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلدى. ئابدۇرېشىتخان نۇرغۇن لەشكەر بىلەن قازاق، قىرغىزلار تەرەپكە

ۋاۋانە بولدى. خوجا ھەزرەتلىرى (مۇھەممەت شېرىپ)
ئۇلۇغلار (ئەۋلىيالار) مازارلىرىنى زىيارەت قىلىپ
بولغاندىن كېيىن يەكەنگە قايتتى. ئابدۇرې-
شىتخان دۈشمەنلىرىنىڭ ئارقىسىدىن ئۈچ ئاي مىقدارى
يول يۈرۈپ «ئەمىل» دېگەن جايدا دۈشمىنى
ھەق نەزەرخانغا يېتىشتى. ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ
چېرىكلىرى بىلەن قىرغىزلار ناھايىتى
مۇستەھكەم بىر ئورۇنغا جايلىشىۋالغان ئىكەن،
مۇھاسىرە ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلدى. بىر كۈنى
پادىشاھ ئابدۇرېشىتخان باش كۆتۈرۈپلا ئاتقا مىندى،
قالغان لەشكەرلەرمۇ بىراقلا ئاتلىرىغا مىنىشىپ پۈ-
تۈن تىرىشچانلىقى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ھەق نە-
زەرخاننى مەغلۇپ قىلىشتى. ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ
باشقا كاتتىباشلىرى قوللىرى باغلىنىپ ئۆلتۈرۈشكە
بۇيرۇلدى. قىرغىز باشلىقلىرىنىڭمۇ قوللىرى باغلاندى.
ئابدۇرېشىتخان «ئەمىل» دېگەن جايدا ئۈچ كۈن
تۇرۇپ جوجى① ئەۋلادىدىن چىققان كاتتىباشلارنىڭ
يەتتە بايرىقىنى ئېلىپ، يەكەنگە — ئۆز ئوردىسىغا
غەلىبە-نۇسرەت بىلەن قايتتى. كاتتىباشلارنىڭ يەتتە
تۇغ ئەلەمىنى ئۆزى بىلەن بىرگە يەكەنگە ئېلىپ
كەلدى. يەتتە تۇغ ئەلەمى دېگىنىمىز شۇنىڭدىن ئى-
بارەتكى، قازاق پادىشاھلىرى تا شۇ كەمگىچە تۇغ تۇت-
مىغان ئىدى. يۇنۇسخان قاراتوقايدا «بوروج ئوغلان»
نى مەغلۇپ قىلدى، ھازىرقى تارىخقا قەدەر. شىبان،

① جوجى — چىڭگىزخاننىڭ ئوغلى.

قازاق، موغۇللار ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇغۇن جەڭ ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ، كۆپىنچە شىبان بىلەن قازاقلار غەلىبە قىلىپ كەلگەن. لېكىن موغۇللار ھېچقاچان ئۈستۈنلۈككە ئېرىشەلمىگەن، لېكىن ئابدۇرېشىتخان، شىبان، قازاق، قىرغىزلار ئۈستىدىن چوڭ غەلىبە قىلدى، غەلىبە ھازىرغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

ئابدۇرېشىتخان تەن قۇرۇلۇشىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، ساغلاملىقى بىلەن تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا (يۈز ئارا چوقۇرمەنلىك پاراڭلىشىشلاردا) باشقىلاردىن ئالاھىدە ئۈستۈن تۇراتتى. ئوق ئېتىشتا تەڭداشسىز ئىدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاندىن تۆۋەنرەك كۆرۈنگەن بىلەن باتۇرلۇق، ساخاۋەتتە ئۆز زامانىسىنىڭ يېگانە كىشىسى ئىدى. شېئىرلىرى ياخشى ئېيتاتتى. تۆۋەندىكى شېئىرلار ئۇنىڭ دەلىلى:

زۇلمۇ بىداد بەمەن لۇتفى ئىنايەت بەرەقىبەست،
زىن سەبەب ئىن دىلى غەم دەر ئەلەمەست.
(زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك ماڭا. مۇلايىم ۋە ياخشىلىق رەقىبكە، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ غەمكىن دىلىم قاتتىق ئازابلانماقتا.)

ئى رەشىدى چەكۇنەم جىلۋەچە سازەم ئەكنۇن،
باتەسى ئىن غەمۇ ئەلەمۇ ۋە ئەلەم ئىچ سەنەمەست.
(ئەي رەشىدى، قانداقمۇ ئۆزۈمنى كۆرسىتەمەن.
نېمە قىلىمەن،

ھازىر بۇ غەم ئەندىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ سەنەم —
مەھبۇپ دۇر).

بۇ ئۇنىڭ تۈركچە شېئىرىدۇر:
شەھسۇۋارىم ئەزمى مەيدان قىلدى جەۋلانىن كۆرۈڭ.
گويى ئەيلەپ باشىغەزلى زۇلپى چەۋگانىن كۆرۈڭ.
لى باقارسىز ئاشكارا جەۋرىگە ئول شۇخنىڭ.
كۆشەئى چەشمىگە باقىڭ لۇتفى پىنھانىن كۆرۈڭ.

ئۇنىڭ سېخىي قولى روھقا مەدەت بېرىدىغان
سازلارنى شۇنداق چالاتتىكى زوھرا① مۇ چىدىيالماي
ھەيرەتتىن لال بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەنە تەبىئىي
ئىقتىدارى بىلەن ھەر خىل ھۈنەر - سەنئەتلەردە كا-
رامەت كۆرسىتەتتى، كۆپ چاغلاردا قەلەندەر سۈپىتى-
دە ساياھەت قىلاتتى.

ئابدۇرېشىت خاننىڭ ۋاپاتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھاياتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئىككى قېتىم خوتەن
تەرەپكە قەلەندەرچە ياسىنىپ بارغانىمىش. بۇ چاغ-
لاردا، مىر ئەنۋار، مولا مەھمۇتلارمۇ بىللە ئىكەن.
ئۈچىنچى قېتىم بارغىنىدا، ئابدۇرېشىت خاننىڭ كەلگەن-

① زوھرا — مۇزىكا، مۇشائىرە ئىلاھى ھېسابلانغان يۇلتۇزنىڭ نامى.

لىكىنى ئاڭلىغان قۇرەيش سۇلتان مەملىكەتنىڭ باش-
لىق، كاتتىباشلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا قارشى ئې-
لىشقا چىقتى. ئابدۇرېشىتخان قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئۆت-
ىنىگە چۈشتى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن قاشتېشى-
نى تاماشا قىلىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ جامەدار① يې-
زىسىغا يەتكەندە قازا يېتىپ ۋاپات بولدى. ئۇ ئا-
تىسى ھايات ۋاقتىدا ئاقسۇ ۋە موغۇلىستاندا بولۇپ،
ئون يىل پادىشاھلىق قىلغان. ئاتىسىنىڭ ۋاپاتىدىن
كېيىن قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەن ھەت-
تا بەدەخشانغىچە مۇستەقىل ھالدا 27 يىل پادىشاھ-
لىق قىلدى. 52 يىل ياشىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم-
خان مەرھۇم ئابدۇرېشىتخان ۋاپات بولۇپ ئۈچ ئاي-
دىن كېيىن دۇنياغا كەلدى. ئابدۇكېرىمخان ئۇنى
بېقىپ چوڭ قىلدى. مەھمۇت بارلاس يەكەنگە. ئەھ-
مەت بارلاس خوتەنگە ھاكىم بولدى.

ئاللا ھەممىدىن ئالىمراقدۇر.

ئابدۇكېرىمخاننىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە شۇ چاغدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

ئابدۇلەتىپ سۇلتان قازاقلارنىڭ قولىدا شېھىت
بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىمخان ئاقسۇنىڭ باشلىق-
لىقىغا نامزات قىلىپ كۆرسىتىلدى. ئابدۇكېرىمخان يې-

① ھازىر خوتەندە «جامەدار» دەپ يېزا بولۇپ ئۇيەردە بىر مازار بار.

پەر قىلىشنى رەت قىلدى، ئۇنىڭدىن رەت قىلىشنىڭ
سەۋەبى سورالغانىدا، «ئۇلۇغ ئاتا، بىز بولغان بولـ
ساق ئۇلارنىڭ ھاياتىنى غەنىمەت سانايتتۇق» دېدى.
بەزى ھەسەتخورلار گەپنى بۇراپ، پادىشاھقا «ئابدۇـ
كېرىمخان تېخى باشقىچە داغدۇغىلارنى قىلىۋاتىدۇ①»
دەپ خاننى ئىككىلەندۈرۈپ قويىدى. خان ئابدۇكېرىم
خاننى چاقىرىپ «مۇنۇ بېيىتنى يازغىن» دەپ بۇيـ
رۇق قىلدى:

بېيىت

پەدەركۇش پادىشاھى را نەشايەد،
ئەگەر شايەد بەجۇز شەش ماھ نەپايەد.
(ئاتىسىنى ئۆلتۈرگۈچىگە پادىشاھلىق ياردىماس،
ئەگەر يارايدىغان بولسا ئالتە ئايدىن ئارتۇق چىدىماس.)

ئابدۇكېرىمخان بۇ بېيىتنى دەرھال يازدى ۋە
بەلبېغىنى بويىنىغا سېلىپ ئېگىلىپ تۇرۇپ، تىترەپ،
ئەدەب تىزلىرى بىلەن ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:
«ھەزرىتى خاقانى ئەزەم ياخشى دەپتىكەنكى: شۇنـ
داق ئېسىل پادىشاھزادىلاردىنمۇ مۇنداق پەسكەشلىك
كېلىدىكەن، مەسىلەن، خىسرونىڭ شىرويەسى پەرۋىزنى
ئۆلتۈردى. شىرويەنىڭ كېلىپ چىقىشى ئەسلى مۇنداق:
شىرويە — خىسرونىڭ ئوغلى، خىسرو — ھورموزـ

① ھەقلىق ئالىشىۋاتىدۇ، دېمەكچى

نىڭ ئوغلى، ھورموز — نوشىرۋاننىڭ ئوغلى، نوشىرۋان — قۇبادنىڭ ئوغلى. قۇباد — فىرۇزنىڭ ئوغلى، فىرۇز — يەزدەجەرنىڭ ئوغلى، يەزدەجەر — بەھرام گورنىڭ ئوغلى. بەھرامىمۇ ئەسلى پۈشتىدىن ئالغاندا پەرىدۇنغا يېتىدۇ، پەرىدۇنىمۇ ئەسلى پۈشتىدىن ئالغاندا كىيومىرسقا يېتىدۇ، كىيومىرس — ئەجەم نەسەبچىلىرىنىڭ قارىشىچە ئادەم① ئىمىش. مانا شۇنداق بىر ئېسىل پادىشاھ بالىسىمۇ بىر رەزىل ئىشنى قىلىپ قويۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن تاغۇن② كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ جەھەننەمگە يول ئالدى. خەلىپىلەر ئائىلىسىدىمۇ مۇنتەسىر خەلىپىدىن ئېسىلراق كىشى يوق ئىدى، ئۇ بولسا مۇتەۋەككىلنىڭ ئوغلى، مۇتەۋەككىل — مۇئتەسىمنىڭ ئوغلى، مۇئتەسىم — ھارۇن رەشىدنىڭ ئوغلى، ھارۇن رەشىد — مەھدىنىڭ ئوغلى، مەھدى — مەنسۇرنىڭ ئوغلى، مەنسۇر — مۇھەممەتنىڭ ئوغلى، مۇھەممەت — ئەلىنىڭ ئوغلى، ئەلى — ئابدۇللانىڭ ئوغلى، ئابدۇللا — ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى.

بىر قانچە پۈشتىغىچە خەلىپە بولغان بىر ئادەمنى ئۆلتۈردى. ئابدۇللەتىپ مىرزا سەمەرقەندنىڭ سىرتىدىكى ئابى سۇرۇخنىڭ لېۋىدە ئاتىسى ئۇلۇغبەگ مىرزادىن ئىبارەت بىر ئالىم، ئادىل پا-

① ئادەم — ئادەم ئەلەيھىسسالام [illegible]
② تاغۇن — داۋاسىز يۇقۇملۇق كېسەل.

دىشاھنى ئۆلتۈردى. ئابدۇللەتىپ مىرزا — ئۇلۇغبەگنىڭ ئوغلى، ئۇلۇغ بەگ — سۇلتان شاھرۇخنىڭ ئوغلى، شاھرۇخ — ساھىب قىران تۆمۈر كوراگانىنىڭ ئوغلى.

بۇ شۇم پېشانە پادىشاھزادىلار ئادەم ئۆلتۈرۈپ قالسا ئايدىن ئارتۇق ياشىيالمىدى. بىلىش كېرەككى، مېنىڭ كېلىپ چىقىشىم ئۇنداق، مۇنداق دەپ پەخىرلىنىشكە بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، دىيانەتلىك، تەقۋادار بولۇش لازىم.

خان ئابدۇكېرىم خاندىن تەپسىلىي ئەھۋال سورىغىنىدا ئابدۇكېرىم خان يېڭىسارنىڭ پادىشاھلىقىنى تەلەپ قىلدى، خان ئۇنىڭغا مۇھەممەت مىرزا بايرىنى ۋەزىر قىلىپ يېڭىسارغا ئىبەردى. ئۇ چاغدا سوپى سۇلتان قەشقەرنىڭ ۋالىيسى ئىدى، سوپى سۇلتان — ئابدۇرېشىت خاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى، لېكىن سوپى سۇلتان كۆرۈنۈشى چىرايلىق ھەم غەزەپلىك ئىدى. ئادەتتە كىشىلەر ئۇنى قابىل ئادەم دېيىشەتتى.

ئابدۇكېرىم خان — سالىھ، مۇتتەقى (پەرھىزكار)، گەمبەغەل پەرەس ئىدى، تەرىقەتتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى قۇددىسە سىررۇھۇغا مۇرىت بولغان. مۇھەممەت ۋەلى سوپى بولسا ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شېرىپ قۇددىسە روھەھۇنىڭ چوڭ ياراننىرىدىن ئىدى، لېكىن قەشقەردە مىرزا زىبرەك ئاملىق جەزبىسى بار، كۈچلۈك بىر دەرۋىش بار ئىدى. نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئابدۇكېرىم خان مەزكۇر مىرزا زىبرەك خاد-
قادىكى چاغدا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى تاپماقچى بولۇپ،

كىرىپ سالام قىپتۇ، مىرزا زىبرەك «كەلسىلە! سۇلتان
ئەمەسمەن، مەن سىلنى قوشاقچىنىڭ كىچىك ئوغلى
مىكەن دەپ ئويلاپتىكەنمەن، ئۆزلىرى ئىكەنلا. دىنىنىڭ
كاتتىلىرى (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك
قىلغاي) ئۆزلىرىنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى. ئۆزلىرىنى
ئىزدەپ ئادەم كېلىدۇ، ۋاقىت بولۇپ قالسۇنلار» دې-
دى ۋە پىنىشقا رۇخسەت قىلدى. ئابدۇكېرىمخان يې-
گىسارغا ياندى.

قوشاقچى دېگەن سۆز ئابدۇرېشىتخانغا قارىتىلغان
بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن، چۈنكى، خان شائىر ئىدى.
شۇڭلىكتەك يەنە بەزى بەزىدە ھالالدىن جان بېقىش
ئۈچۈن ھۈۋىچىلىق قىلاتتى. ئابدۇكېرىمخان مىرزا
زىبرەكنىڭ ئالدىدىن قايتىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن بىر
ئەتىگىنى مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىمخانغا
خوش خەۋەر قىلدى. ئابدۇكېرىمخان دەرھاللا يېگى-
سارنىڭ ئەرلىرىنى يىغىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بول-
دى. مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىمخانغا كۆرۈل-
دى، لېكىن باشقا كاتتىباشلار كۆرمىدى. مەخمۇت
بارلاس سوپى سۇلتانغا كىشى ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇ
ئادەم ئابدۇكېرىمخانغا يولۇقۇپ قالدى. ئابدۇكېرىم
خان تەپسىلىي ئەھۋالنى مۇئەييەنلەش-
تۈردى. خەت كەلدى، ئابدۇكېرىمخان بۇلۇڭدىن ياخ-
شى يال ئېلىپ تېزلا راۋان بولدى. باشقىلار: «ئادەم-
لەرلى چوقلاپ ماڭساق ياخشى بولاتتى» دەپ تەلەپ
قىلىشتى، ئابدۇكېرىمخان: «ماناكا .. مۇھەممەت ۋەلى

سوپى ئەلەيھىر رەھمە ئالدىرىشۋاتىدۇ» دېدى. كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى شادمان بولۇپ شېھىت ھەزرىتى ئەلى ئارسلانخاننىڭ روھىدىن مەدەت سوراپ يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى.

خوجا ئۇبەيدۇللا، مىرزا فىروز بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، جان مۇھەممەت مىرزا بايرىن، مىرزا ساتقىن ئىشىك ئاغا قاتارلىقلار ئابدۇكېرىمخاننىڭ ھەمراھلىقىدا چۇچۇك خانىم (ئانىسى) قېشىغا كېلىشتى. ئابدۇكېرىمخان چۇچۇك خانىمنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ، زارى تەزەررۇ قىلدى. چۇچۇك خانىم ۋە بارلىق كاتتىباشلار كونا رەسمىيەت بويىچە ئابدۇكېرىمخاننى خان تىكلەپ ئېلان قىلىشتى.

ئابدۇكېرىمخاننىڭ خانلىق تەختى ۋە خاقانلىق ئورنىدا ئولتۇرغىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا، ئابدۇكېرىمخان ئابەۋرىشىتخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ ئۇ بۇرۇنقى رەسمىيەتلەر بويىچە خانلىققا تەيىنلەندى. تاسادىپىي شۇنداق بىر ئەھۋال بولدىكى، ئىككى كۈندىن كېيىن قەشقەردىن سوپى سۇلتان كېلىپ ئوردىغا چۈشتى، ئۇ يالغۇز كەلگەن ئىدى، ئۇدۇل چۇچۇك خانىم ئالدىغا كىرىپ، ئانىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئابدۇكېرىمخان سوپى سۇلتانغا: «ئەي بۇرادەر، كونا رەسمىيەت بويىچە بىزنى خان-

لىقتا تەيىنلەشتى. ئەگەر ئۆزلىرىنىڭ خانلىقتا مەيـ
لىلىرى بولسا مەملىكەت مانا مەن دۇنيانى دەپ
ھەر بىرلىرىنىڭ يۈزىگە كەلمەكچى ئەمەسمەن» دې-
دى. ئاندىن كېيىن چۈچۈك خانىم سوپى سۇلتانغا:

«ئەي جانىم بالام، ئابدۇكېرىم سىلىگە ئاتا ئور-
نىدا. موغۇل پادىشاھلىرىنىڭ كونا قائىدىسىدىمۇ،
قايسى ياشتا چوڭراق بولسا شۇلى خان، خاقان دەپ
بىلىپ شۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن. كونا رەسمىيەت بو-
يىچە ئابدۇكېرىمخاننى خان قىلىپ تىكلىدۇق، سىز-
نىڭچە قانداق؟» دېدى. سوپى سۇلتان دەرھال ئور-
نىدىن تۇرۇپ ئانىسى بىلەن بىر تۇغقىنى ئالدىدا
ئۆرە تۇرۇپ: «ئابدۇكېرىمخاننى ئاتىمىزنىڭ ئورنى-
دا بىلىمىز. جان دىلىمىز بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇ-
نۇشقا تىرىشىمىز» دەپ بەيئەت قىلدى. قەشقەر، يې-
ڭىسارلارنىڭ ھاكىملىقى سوپى سۇلتانغا بېكىتىلىپ
ئۇنىڭغا يېنىشقا رۇخسەت بېرىلدى. قۇرەيش سۇلتان
خوتەننىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەندى. ئاندىن كېيىن،
مىرزا مەھمۇت بارلاس بىلەن مىرزا ئەھمەت بارلاس-
لارنىڭ ھوقۇقىنى ئېلىپ تاشلاشقا بۇيرۇق قىلىشتى.
مۇھەممەت مىرزا بېرىپ بۇيرۇقنى يەتكۈزدى. ئۇلار-
نىڭ ئالدىدا 3000 قورالىق ئادەم بار ئىدى،
ھەممىسى تارقاپ كېتىشتى. نامازدا ئوقۇيدىغان
خۇتبە ۋە تامغىلار ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئىسمى-
لەققەملىرى بىلەن بېزەلدى. مەملىكەت شۇ كىشىگە
قاراشلىق بولدى.

خان ئادالەت بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشقا تىرىش-
تى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، شۇ دەۋردىكى پادىشاھلارنىڭ
كۆزى ۋە خۇلاسىسى بولۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ ئالىم
(دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈك)، زاھىد (دۇنيا قوغلاشمايدى-
غان)، ئابىد (خۇداغا قۇللۇق قىلىدىغان) توغرا
ئىش قىلىدىغان كىشى ئىدى.

ئىشەنچلىك بەزى كىشىلەرنىڭ خەۋەرگە قارىغان-
دا، ئۇ بالاغەتكە يەتكەندىن تارتىپ تا ھاياتىنىڭ
ئاخىرىغا قەدەر نامازنى، جامائەتنى قەتئىي تەرك قىل-
مىغان، ھەممە ئىبادەتنى ئۆز ۋاقتىدا ئادا قىلغان.

ئۇنىڭ خان بولغاندىن كېيىنكى بىر ئادىتى شۇ
ئىدىكى: ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن ئادالەت زەنجىرى-
نى بېلىگە باغلاپ، ئاممىنىڭ يۈكىنى كۆتۈرىدىغان
(ئاممىنى باشقۇرىدىغان) قازى، مۇپتىلارنى يىغىپ،
مەملىكەتكە قاراشلىق بارلىق كاتتىباشلارنى قاتناش-
تۇرۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ دادىنى ئاڭلايتتى. زۇلۇمغا
ئۇچرىغان بىچارىلار خالىغا ئەھۋالىنى ئېيتاتتى. شى-
كايەت قىلغۇچىنىڭ مەسىلىسى ئەگەر شەرىئەت بو-
يىچە ھەل قىلىنىشقا تېگىشلىك بولسا قازى، مۇپتىلار
بىر تەرەپ قىلاتتى. ئەگەر سىياسەت بويىچە ھەل
قىلىنىشقا تېگىشلىك بولسا كاتتىباشلار بىر تەرەپ قى-
لاتتى. خوجا ئۇبەيدۇللا ۋە فىرۇز مىرزا بارلاس، مىرزا
مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، مىرزا ساتقىن ئىشىك
ئاغالار سوراپ، بىر تەرەپ قىلاتتى. ئابدۇكېرىم خان
قولاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. قىلچىلىكمۇ خاتا

قىلماي ئادالەت قىلىشاتتى. شۇ چاغلاردا مەككە مۇئەززىمەدە «ئابدۇكېرىم ئادىلنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن» دەپ ھەر نامازدىن كېيىن دۇئا قىلىناتتى.

كىتابلاردا كەلتۈرۈلۈشىچە: پەيغەمبەرلەردىن قالسا ئۈچ خىل ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئوخشاش بولىدىكەن. بىرىنچى، قۇتبى - ئۇلى غەۋس، دەپ ئاتايدۇ. ئىككىنچى، يۇقىرى دەرىجىلىك شېھىتلەر (خۇدا يولىدا قۇربان بولغانلار)، ئۈچىنچى، ئادىل پادىشاھلار.

قىيامەت كۈنى ئاللا ھەق سۇبھانەھۇۋەتائالا بەندىلىرىدىن ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا نامازدىن ھېساب ئالىدۇ. پادىشاھلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا، ئادالەتتىن ھېساب ئالىدۇ.

نوشىرۋان ئادىل ئىمانسىز بولسىمۇ، ئادالەتتە، راستچىللىقتا تەڭداشسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جانابى مۇھەممەت مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم پەخىرلىنىپ «مەن ئادىل پادىشاھنىڭ زامانىسىدا تۇغۇلدۇم» دېگەن.

نەزم

پەيغەمبەركى نوشىرۋان دەۋرىدە،
جاھاننىڭ چىرىغى - كۆزى بولدى - دە.
كى ئېيتتى: «زۇلۇمدىن شۇڭا خالىمەن،
كى نوشىرۋان دەۋرى ئوغلانىمەن»

بەك ئوبدان دېدى ئاق نىيەت پەندىچى،
زۇلۇمكەر قۇلاققا تېگىپ پەنجىسى.
زۇلۇمكەر زۇلۇمدىن كۆپ ئەندىشە قىل،
كى مەقسەت ئۈچۈن ئەندىشىنى پىشە قىل.
ئەگەر زۇلۇمدىن ئەدىل تاپماس پانا،
زۇلۇم يولىغا پۈتنى قويدىڭ يانا.

تارىخلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: خۇدايىمتائالا داۋۇت ئەلەيھىسسالامغا: «ئۆز قەۋمىڭگە ئېيتقىنكى، ئەجەم پادىشاھلىرىغا يامان سۆز قىلمىسۇن! دەشنام بەرمىسۇن! چۈنكى ئۇلار دۇنيانى ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلدى. ئۇ جاھاندا مېنىڭ بەندىلىرىم ياشايدۇ.» دەپ يوليورۇق بەردى.

پارچە

شاھلىقنى قوغداشنىڭ مىزانى نېمە؟
ئادالەت ئەلا دىندىن، كۆپرىدىن.
ئەۋزەلدۇر دىنسىزنىڭ ئادالىتى، بىل،
دىندارشاھ زالىمنىڭ قاتتىق زۇلمىدىن.

ئابدۇكېرىمخان ئۆز زامانىدا ھەرگىز مۇلەشكەر تارتمىغان، ۋىلايەتلەرنى تۇغقانلىرىغا بۆلۈپ بەرگەن. ئۇلۇغ ئاتىسىدىن قالغان دۇنيا، ئوقەت، قورال - ياراقلارنى ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ھۆكمى

يېچە تۇغقانلىرى بىلەن مىراس ئېلىشقان. ئۇ تەق-
ۋادارلىقتىن تەرەتسىز يەركە دەسسىمىگەن. ئۇنىڭ
زامانىسىدا دىن ئىشلىرى ناھايىتى روناق تاپقان.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قىسقىچە بايانى

مۇسۇلمانلارنىڭ يول باشچىسى، پۈتۈن زېمىن
يۈزىنىڭ قۇتبىسى ھەزرىتى رەببىل ئالەمىننىڭ دوستى،
مىللەت، دىنىنىڭ چىراغى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت
ئىسھاق — ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەم قەددەسەللاھۇ رو-
ھەھۇنىڭ ئوغلى سەمەرقەندىن قەشقەرگە كەلدى. بۇ
چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدىن چوڭ ئاكىسى سوپى
سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى.
ئۇ، ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ ئۇلار-
نىڭ سۆھبىتىگە ئالدىرىدى. كۆرۈشكەندىن كېيىن
ھەزرىتى ئەزىزلەر مۇھەممەتخاندىن سورىدى:

— ئەي سۇلتانىم، ئىسىملىرى نېمە؟

— مۇھەممەت.

ھەزرىتى ئەزىزان خوجا مۇھەممەت ئىسھاق كۈ-
لۈمسىرەپ مۇنداق دېدى:

— مېنىڭ بۇ تەۋەللىككە كېلىشىم ئاساسەن مۇ-
شۇ ئىسمىنىڭ تارتىشى بىلەن بولغان. ئەي بابامۇ-
ھەممەت! بىكار يۈرۈشكە بولمايدۇ، تىرىشىش كېرەك.

مۇھەممەتخان ئۆز يۇرتىغا قايتىپ بارغاندىن

كېيىن ئويلىندى: «ئەگەر ھەزرىتى ئەزىزلەرگە قول بەرسەم ئۆزۈم كىچىك، بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالايمەنمۇ - يوق؟ قول بەرمەي دېسەم ۋاقتى غەنىمەت»

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت ئىسھاق روھانى قۇدرىتى بىلەن سېزىپ قىلىپ، دۇۋەت - قەلەم كەلتۈرۈپ خەت يېزىپ مۇھەممەتخانغا ئەۋەتتى، خەتكە مۇنۇ بېيىتنىمۇ قوشۇپ قويدى:

بېيىت

يۈرىكىڭ ئاجىزلىقىدىن چىرايىڭ —
سارغىيىپ قىلىشتىن قىلما ۋەھىمە.
ئىشقىدا قەددىم قويغىنىڭ، مەشۇقتىن—
مەدەتلەر بولغاي كۆپ، گۇمان ئەيلىمە.

خەت تېگىشى بىلەنلا مۇھەممەتخان ئىختىيارسىز ھالدا باشلىرىنى ئاپان قىلىپ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ سۆھبىتىگە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر مۇھەممەتخاننى كۆرۈپ ئورنىدا تەكلىپ قىلدى. مۇھەممەتخان ئۇلۇغۋار پىرىنىڭ سۆھبىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ چىن دىلىدىن بويسۇندى. ھەزرىتى ئەزىزلەر بۇ ياخشى خىسلەتلىك سۇلتان ھەققىدە ياخشى دۇئا قىلىشتى. موللا قاسىم خەلىپە ئەلەيھىررەھمەمۇ بارلىق تەۋەلىكى، ئورۇق - تۇغقانلىرى بىلەن

بىرگە ئۇ زاتقا ئېتىقاد قىلىپ مۇرىت بولدى. موللا
ئىبنى يۈسۈپ خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەمۇ خوتەندىن
مۇرىت، مۇخلىس ۋە ئېتىقادلىق كىشىلىرى بىلەن
كېلىپ ھەزرىتى ئەزىزلەر بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىش-
قا مۇيەسسەر بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇ ئىككى
ئۇلۇغ خەلىپە ھەققىدە دۇئايى خەير قىلىشتى. قەش-
قەرلىكلەرمۇ بۇ ئۇلۇغلارنى بىر كۆرۈپلا بويسۇنۇشتى.
ئەزىزلەر قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، يەكەندىكى
ئۇلۇغلارمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقىش-
تى. ئۇلار ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم-
خانمۇ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ سۆھبىتىگە كەلدى.
ئۇلار خىلۋەت ئۆي (ئىبادەتخانا)دە ئىدى. خاننىڭ
كەلگەنلىكى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە يەتكۈزۈلدى. ھەز-
رىتى ئەزىزلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقىشنى لازىم تاپتى.
لېكىن خەلىپەلەر: «ئابدۇكېرىمخان بولسا بىر سەھ-
رالىق موغۇل، سەل كېچىكىپرەك بارغان ياخشىمىكىن»
دېيىشىپ توسۇشتى. شۇ سەۋەبتىن كېچىكىشتى. ئاب-
دۇكېرىمخان بىلەن خوجا ئۇبەيدۇللالار مۇھەممەت
ۋەلى سوپىنىڭ مۇرىتى ئىدى، شۇ سەۋەبلىك خان-
نىڭ خاتىرىسىگە ئېغىر كەلگەن ئىدى. خوجا ئۇبەي-
دۇللا كۆرەلمەسلىكتىن: «بىز ھازىر ئوردىغا قايتىپ
كېتەيلى!» دېدى، خانمۇ بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ دەر-
ھال ئوردىغا قايتىشتى. شۇ سەۋەبتىن خان بىلەن
ھەزرىتى ئەزىزلەر ئارىسىدا بىر ئاز سوغۇقچىلىق پەي-
دا بولۇپ قالدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر بىر مەزگىل

تۇرۇپ، كىشىلەرنى تەرىقەت يولىغا باشلىدى، ئاند-
دىن كېيىن خوتەن تەرەپكە سەپەر قىلىشتى. توغۇز
كەنتنىڭ ئادەملىرى ئالدىغا چىقىپ، بىللە كېلىپ
خىزمىتىدە بولۇشتى. ئېتىقاد، ئىخلاس بىلەن ھاجەت-
لىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر خوتەن
ھەمالىكىتىگە يېتىپ كەلگەندە، قۇرەيش سۇلتان
ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قارشى ئېلىشقا چىق-
تى. ھەممە ھاجەتمەنلىكىنى بىلدۈردى. ھەزرىتى ئە-
زىزلەر ئىمام زەبىھۇللانىڭ مازارىغا بېرىپ قايتىپ
كېلىپ ئۈچ يىل «چىرا» دېگەن يەردە تەرىقەتتە
يول تاپالمىغان كىشىلەرنى تەرىقەتكە باشلاش بىلەن
شۇغۇللاندى.

قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئايالى ۋاپات بولدى. ھەز-
رىتى ئەزىزلەرگە كىشى ئەۋەتىلدى. قۇرەيش سۇلتان
ئۆزىنىڭ خۇدا بەندە سۇلتان ناملىق ئوغلىنى ھەز-
رىتى ئەزىزلەر خىزمىتىگە تۇتۇپ بېرىپ، ئېتىقادچى
مۇخلىس بولغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كەلدى،
قۇرەيش سۇلتان يىغلاپ تۇرۇپ كۆرۈشتى. ھەزرىتى
ئەزىزلەر ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى، قۇرەيش سۇل-
تان ئۆيگە يالغۇز كىرىپ كېتىپ: «ئايالىمنى تىرىل-
دۈرۈپ بەرسۇن!» دەپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئادەم
چىقاردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاچچىقلاپ: «بۇنداق
گەپ بولسا بالدۇرراق ئېيتمامدىغان! ئەمدى پايدى-
سى يوق» دېدى. ئەلچى چىڭ تۇرۇۋالدى. ھەزرىتى
ئەزىزلەر قۇرەيش سۇلتاندىن رەنجىپ ئاقسۇ تەرەپ-

كە راۋان بولۇشتى. ئۇلار يولغا چىقىپ: «ئەي قۇرەيش. ئەمدى سىنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھلىقتا ئىرىشەلمىگەي» دېدى. ئۇلار ئاقسۇ مەملىكىتىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدا ئىدى. ئۇ ئۈچ كۈنلۈك يولغا ئالدىغا كېلىپ ئەزىزلەرنى قارشى ئېلىپ، خىزمىتىدە بولدى. مۇھەممەتخان ئەزىزلەرگە ياخشىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن مۇھەممەتخانغا: «سېنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھ بولغاي» دېدى. ئەزىزلەر ئاقسۇغا چۈشتى.

ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ مۇبارەك قەدەملىرىنى غەنىمەت بىلىپ، چىن دىلىدىن بويسۇنۇپ مۇرىت بولۇشتى. بىر بۆلۈك قارا قورساقلار بويسۇنمىدى.

ھەزرىتى ئەزىزلەر، قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراستىن سورىدى: «ئەي قۇتلۇق مۇھەممەت، ئادەملەر نېمىشقا بىكار يۈرۈيدۇ؟» قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا ئۆرە تۇرۇپ ئېيتتى: «مەن بېرىپ ئادەملەرگە ئۇچۇق ئېيتاي» قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا بېرىپ ئاقسۇلۇققا ئېيتتى: «ئەي يارانلار ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ بۇ تەۋەللىككە كەلگەنلىكى بۇ دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئاخىرەتنىڭ نىجاتلىق. بۇ ئەزىزلەر بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىش دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادىتى ھېسابلىنىدۇ».

ئاقسۇلۇقنىڭ ئارىسىدىن بىر كىشى ئالدىراپ سۆز باشلاپ: «ۋىلايەتتىن كىملا كەلسە مەن خوجا،

مەن ئەزىز دەيدىكەن...» دېدى. گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئۈشتۈر خەلىپە① ئەلەيھىررەھمە ھەزرىتى ئەزىزلەر بىلەن ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا چۈكمەلەپ ئايلىنىشقا باشلىدى. بىر ئاز ئايلانغاندىن كېيىن قولىغا بىر ھاسىنى ئالدى - دە، ھېلىقى ئىنكار قىلغۇچى ئادەمنى ئۇرۇپ يەرگە چاپلىۋەتتى. ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئۈشتۈر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەدىن بۇ كارامەتنى كۆرۈش بىلەن قايتىدىن ئېتىقاد باغلاپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئىخلاس قىلىشتى ۋە قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس باشچىلىقىدا قول بېرىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مەھمۇد مىرزالار ھەققىدە دۇئايى خەير قىلدى. بۇ مىرزالار ھەزرىتى ئەزىزلەردىن پەرزەنت تەلەپ قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇلارغا يەنە دۇئا قىلدى. ئاشۇ دۇئانىڭ بەرىكىتىدىن قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا پۇشتىدىن سەككىز ئوغۇل، تۆت قىز، مەھمۇد مىرزا پۇشتىدىن بەش ئوغۇل، يەتتە قىز ۋۇجۇدقا كەلدى.

قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس بولسا مانا شۇ باش - ئايىغى يوق ۋاراۋۇلارنى قوراشتۇرغۇچىنىڭ (ئاپتور ئۆزىنى دېمەكچى) ئۈچىنچى بوۋىسىدۇر.

ئەلقىسسە، ھەزرىتى ئەزىزلەر كۆسەن (كۇچار) تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۈشتۈر خەلىپە ئەلەيھىررە-

① ئۈشتۈر خەلىپە — خوجا ئىسھاقنىڭ ئۈشتۈر خەلىپىلىرىدىن بىرى.

ھەممە تۇرپانغا ئەۋەتىلدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كۆچارغا چۈشتى. كۆچار ئادەملىرى ئىككىلەنمەيلا بويسۇنۇشتى. ئۆشتۈر خەلىپە تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تۇرپانلىقلار بىلەن ئۇچراشتى. تۇرپانلىقلار بويسۇنمىدى. ئۇلار ھەزرىتى ئالىپ ئاتاغا ئېتىقاد قىلاتتى. ئۆشتۈر خەلىپە ئالىپ ئاتا ھەزرەتلىرىنىڭ نۇرغا تولغان قەبرىستانلىقىغا بېرىپ، ئالىپ ئاتانىڭ قەبرىسىگە مىندى. قەبرە ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۆشتۈر خەلىپىنى يەرگە ئاتتى. ئۆشتۈر خەلىپە سەكرەپ قوپۇپ يەنە مىندى، يەنە ئاتتى. قەبرە يېرىلىپ بىر شىر كۆرۈندى. ھەزرىتى ئەزىزلەر روھالە جەھەتىدىن ئۆشتۈر خەلىپەدىن ھىمايىسىغا ئېلىپ قۇتۇلدۇرۇۋالدى. تۇرپان، چالىش① ئادەملىرى ھاجەتلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ئۆشتۈر خەلىپە ئۇلار بىلەن خەيرلىشىپ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خىزمىتىگە قايتتى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەزىزلەر سېغىنغان ۋەتىنى سەمەرقەنتكە يېنىشتى.

ياراللاردىن بىرسى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئەرز قىلدىكى: «ئابدۇكېرىم موغۇل يوق بولۇپ كېتىپتۇ، بىر تەۋەججۇھ قىلىپ قويسىلا»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئېيتتى: «ئابدۇكېرىمخان ئادىل پادىشاھ. ئۇنى ھەزرىتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم تەربىيەت قىلىدۇ»

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

---

① چالىش — كورلا، قارا شەھەر

ئابدۇكېرىمخاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ھاياتى

ئابدۇكېرىمخان خاقانلىق تەختىدە 30 يىل ئولـتۇردى. ئۇنىڭ دەۋرىدە مەملىكەت تەرەققىي قىلىپ جەننەتتەك بولۇپ كەتتى. ئۇ 33 يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئۇ، ئاللاتائالاغا: «ئىلاھى سەندىن ئۇمىد قىلىـمەنكى، جانابى پەيغەمبەر ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيـھىسسالامغۇ 63 يېشىدا، دارولپەنادىن (بۇ دۇنيادىن) دارولبەقاغا (ئاخىرەتكە) سەپەر قىلغان ئىكەن، مەنـمۇ شۇ ئۇلۇغ سۈننەتتىن ئېشىپ قالمىسام» دەپ مۇـناجەت قىلاتتى. ئۇنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولدى، يەنى يېشى 63 كە يەتكەندە خۇدانىڭ رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولدى.

مۇھەممەتخاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

مۇھەممەتخان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بەشىنچى ئوغـلى بولۇپ، جانى بەگخاننىڭ ئوغلى ئەدىك سۇلتانـنىڭ قىزى چۇچۇك خانىمدىن تۇغۇلغان. ئابدۇلېتىپ سۇلتاندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخان ئۇنى ئاقسۇنىڭ خانلىقىغا تەيىنلىگەن. ئۇ كۈنلەردە كۇچار مەنسۇرـخان ئوغلى شاھخاننىڭ قولىدا ئىدى. شاھخان بولـ

سا يۇرەكلىك، باتۇر پادىشاھ ئىدى. لېكىن زالىم، لەشكەر توپلاپ ئۇرۇش قىلىپلا يۈرۈيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ تۇراي سۇلتان ناملىق بىر ئوغلى بولۇپ ئۇنىڭدىن كىچىككىنە بىر گۇناھ يۈز بېرىشى ھامان ئەمەلدارلىرىنىڭ كاتتىسى — شەھيار ئىلقىچقا «سەن تۇراينى ئۆلتۈرگىن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. شەھيار قىلچە ئىككىلەنمەستىن تۇراي سۇلتاننى ئۆلتۈردى.

مەنسۇرخان يارىكە بەگكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلغاندا، يارىكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆلتۈردۈم دەپ مەلۇم قىلغان. كېيىن بىر كۈنى ئەمىن خوجا سۇلتان كېرەك بولۇپ قالغاندا يارىكە بەگ ئۇنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلگەن. مەنسۇرخان ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، يارىكە ئاتىغا كۆپ ئادەمگەرچىلىك قىلغان. شاھخانمۇ شەھيار ئىلقىچىدىن شۇنداق قىلىشنى ئۈمىد قىلغانىكەن، لېكىن شەھيار ئۇنى چۈشەنمەي تۇراي سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ قويدى. شاھخان قالماقلارغا قارشى جەڭ قىلماقچى بولدى. شەھيارنى چاقىرىپ «تۇراينى تىرىلدۈرۈڭلار» دېدى. شەھيار: «تۇراي سۇلتان مەھشەر كۈنى تىرىلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. شاھخان ئاچچىقلىنىپ: «ئەي تىگى پەس ئىلقىچى! مەن سېنى يارىكەنىڭ مەرتىۋىسىدىنمۇ يۇقىرىراق مەرتىۋىگە يەتكۈزۈپ قويدۇم. ئەمما ئىشىڭ شۇنچىلىك! بىز ئەمدى ئاجىزلىق قىلىمىز. بۇنى سەن ۋە بىزلا بى-

لىمىزە دېدى - دە، قالماق تەرەپكە راۋان بولدى. قالماقلارغا يېتىشىپ دېيەرلىك ھالدا ئۇلجا ئەسىرلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتىشتى. قالماقلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يۈزمۇ يۈز تۇتۇشتى. شاھخانمۇ ئۇرۇش سېپىنى تۈزۈپ قاتتىق تۇتۇش قىلدى. داۋامىيتى دەھشەتلىك جەڭ بولدى. شۇ چاغدا شەھيار ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ، تۈزكورلۇقىنى ئاشكارىلاپ قېچىپ كەتتى، نەتىجىدە شاھخان مەغلۇپ بولدى. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇ مەردانىلىق بىلەن شېھىتلىق شەربىتىنى ئىچتى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەتخان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي!) ئاقسۇنى قولغا ئېلىپ ئاۋات قىلىۋەتتى. كۈنلەردىن بىر كۈنى مۇھەممەتخاننىڭ بىر مەرىكىسىدە شاھخان قىزىنىڭ گۈزەللىكى ھەققىدە گەپ بولۇپ قالدى، ئۇنىڭ بىلەن مۇھەممەتخاننىڭ شاھخاننىڭ قىزىنى ئالغۇسى كېلىپ قالدى. شۇ چاغدا شاھخان قالماقلار تەرەپكە ئاتلىنىپ ماڭغان ئىدى. مۇھەممەتخاننىڭ يېقىنلىرى ئۇنىڭغا: «شاھخاننىڭ قىزى كوچاردا ھەر كۈنى بىر قەلئەگە چىقىپ تاماشا قىلىپ ئايلىنارمىش. ۋاقىت غەنىيمەت، بېرىپ ئېلىپ كېلەيلى» دەپ مەسلىھەت بەردى. بۇ مەسلىھەت مۇھەممەتخانغا ماقۇل كېلىپ كوچار تەرەپكە راۋان بولدى.

شاھخان 100 نەپەر قوراللىق كىشىنى قىزىغا

مۇنەككەل قىلىپ، ھەر قانداق ئورۇنغا چۈشكەندە مۇھاپىزەت قىلىشنى ئاپىشۇرغان ئىكەن، ئۇلار بىر كۈنى كۆچار قەلئەسىدىن يىراقراق بىر كىچىك قەلئەگە چۈشكەن ئىدى. مۇھەممەتخان ئاقسۇدىن كېلىپ بۇ قەلئەنى مۇھاسىرىگە ئالدى. لېكىن قىز خانىمغا مەسئۇل بولغان خادىملار دەرھال خانىمنى ئېلىپ كۆچار قەلئەسى تەرىپىگە قاراپ راۋان بولۇشتى. مۇھەممەتخاننىڭ ئادەملىرى يولنى بوشىتىپ بېرىشتى. قىز خانىمنىڭ ئايىغىنى كېگۈزۈشكىمۇ پۇرسەت بولمىدى. مۇھەممەتخان بىئارام بولۇپ ئاقسۇ تەرەپكە ياندى.

شاھخاننىڭ قىزى يالىڭاياق ھالدا ۋەتىنىگە يېتىپ باردى. شۇ ئارىدا شاھخان لەشكەردىن قايتىپ ئوردىغا چۈشۈپ تۇرغان ئىدى. قىز ئاجايىپ بىچارەمجان ھالدا يېتىپ كەلدى. شاھخان قىزىنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆرگىنىدە، قىز خانىمغا مەسئۇل بولغان كىشىلەر پادىشاھقا: «مۇھەممەت سۇلتان لەشكەر تارتىپ كېلىپ بىزنى قورشىۋالدى. بىز كېچىدە يۈز ھىيلە بىلەن خانىمنى ئاران ئېلىپ كەلدۇق» دېدى. پادىشاھ غەزەپلىنىپ «مۇھەممەت قىزىمنى ئەسىر ئېلىش يولى بىلەن ئالماقچىمىكىن؟ ئەلچى ئەۋەتىپ، ئېغىز ئاچقان بولسا ئۇنىڭغا بەرمەي كىمگە بېرەتتۇق؟ ئۇ مېنىڭ قىزىمنى ئولجا ئالماقچى بولۇپتۇ، ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئالمىغۇچە ھەرگىزمۇ توختىمايمەن!» دېدى - دە، مۇھەممەتخاننىڭ

ئارقىسىدىن ئاقسۇ تەرىپىگە لەشكەر تارتتى. مۇھەممەتخان شاھ خاننىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قەلئەنىڭ ياراغ جابدۇقلىرىنى تەييارلىدى. شاھخان كېلىپ ئاقسۇنىڭ قەلئەسىنى قورشىدى. قورشاش ئۇزاققا سوزۇلدى. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن شاھخان نائۈمىد قايتتى. بىر مۇنچە نامرات لۈكچەكلەر بىر خوتۇننى تۇتۇپ، بىر ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىگىپ شاھ خانغا ھاۋالە قىلىپ (دارىتىپ) قوپال - سەت سۆزلەرنى قىلدى. شاھ خاننىڭ تۇرارغا تاقىتى قالماي، ئاللانىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ، ئاقسۇنىڭ ئوردىسىنى قايتا مۇھاسىرە قىلدى. بىر كېچە ھىيلە ئەدبىر بىلەن ئاقسۇنىڭ ئوردىسىنى ئالدى. مۇھەممەت خان بولسا «ئەرك...»①كە قاسىلىپ قېلىش بىلەن ئىش قىيىنغا چۈشتى. مۇھەممەتخان دەرھال ھەزرىتى خوجا قاسىم ئوغلى مىر خوجا يۈسۈپنىڭ ئوغلى مىر مەھدى شاھنى (ئاللا بۇ كىشىنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي) شاھ خاننىڭ ئالدىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. مىر مەھدى شاھ قۇرئاننى قولىغا ئېلىپ يولغا راۋان بولدى. «ئەرك...»نىڭ دەرۋازىسىدا شاھ خان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مىر مەھدى شاھ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى شاھقا يەتكۈزۈش بىلەن شاھخان غەزەپكە كېلىپ: «مەزكۇر مىر مەھدىنى ئېگىزدىن پەسكە تاشلاڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن ئېگىزدىن پەسكە ئېتىلغاندىن كېيىن مىر مەھدى شاھ

① ئەرك — ئوردا ھاكىم سارايى بولسا كېرەك

بىر قانچە كۈن دەردكە مۇپتىلا بولدى. شاھ خان «ئەرك...» كە چۈشتى، مۇھەممەت خاننى پادىشاھلىق ئاساسىنىڭ ھەمراھلىقىدا شاھ خاننىڭ ئالدىغا تۇغىنى پۇتىغا باغلاپ ئېلىپ كېلىشتى. كونا قائىدە شۇنداق ئىدى. شاھ خان ئاقسۇنىڭ ئەرلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلدى. بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئەلگە ھەر خىل ئازابلارنى سالدى. مۇھەممەت خاننى ئۆزى بىلەن بىللە جالىشقا ئېلىپ كەتتى.

جالىشتا چوڭ بىر كۆل بولۇپ، ئۇ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قۇرۇقلۇق بار ئىدى. تۈركلەر ئۇنى ئارال دەيدۇ. مۇھەممەت خاننى، مۇھتەرەم ئايالى مىھەرنىگار بېگىمنى ئۇلارغا بىر خادىمنى ھەمراھ قىلىپ ئاشۇ ئارالغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار بەش ئاي شۇ جايدا تۇرۇشتى. لېكىن مۇھەممەت خان چىن يۈرىكىدىن شۈكۈر ئېيتتى. ئۇنىڭ «شەھىدخان» دەپ داڭلانغان شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەدخان دېگەن ئوغلى مۇشۇ ئارالدا تۇغۇلدى.

ئابدۇكېرىم خان بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئەلچى ئەۋەتىپ شاھ خانغا: «مۇھەممەت بىزگە نىسبەتەن پەرزەنتىمىزنىڭ ئورنىدا، ئۇنىڭ خاتالىقىنى ئۆتسىلە» دېدى. شاھ خان دەرھال ماقۇل بولۇپ مۇھەممەت خان، مىھرىنىگار بېگىم ۋە ئۇلارنىڭ ئەل - ئاغىنىلىرىنى ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئالدىغا يولغا سېلىپ قويدى. ئابدۇكېرىم خان مۇھەممەت خانغا نۇرغۇن ھەدىيەلەرنى ئىنئام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇ-

مۇھەممەتخان بىر قانچە ۋاقىت ئۆزىنىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدۇكېرىمخاننىڭ سۆھبىتىدە بولدى. سوپى سۇلتان قەشقەردە ۋاپات تاپقاندىن كېيىن مۇھەممەتخان سوپى سۇلتاننىڭ ئورنىغا ئەۋەتىلدى.

سوپى سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

سوپى سۇلتان خۇش سۇرەت، كېپى چىرايلىق، يۈرەكلىك، پادىشاھزادە ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ كال-لىسىدا مەغرۇرلۇق بىلەن تەكەببۇرلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ مىرزا زىبرەك ئەلەيھىررەھمەنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، كۆرگۈسى كەلدى. ھەسەتخورلار سوپى سۇلتانغا: «مىرزا زىبرەك خۇدالىق داۋاسى قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن جاۋاب ئالايلى!» دېدى. سوپى سۇلتان بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ، بەشكېرەم دېگەن جايغا بېرىپ، مىرزا زىبرەكنى ئىزدەپ تېپىپ، كۆلگە تاشلىدى. سۇ بىر ئىلىك مىقدارى مۇز توڭغان ئىكەن. سۇل-تاننىڭ ئادەملىرى قوللىرىغا ئۇزۇن ياغاچ ئېلىپ كۆلنى قورشاپ تۇرۇشتى. مىرزا تاشقىرىغا چىقماقچى بولسا سۇلتاننىڭ ئادەملىرى كۆلگە تاشلايتتى. مىر-زا سەۋرى قىلىپ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەردى. ئۇلار ھەزرىتى ۋىلايەت مەئاپ مىرزا زىبرەك ئەلەيھىررە-ھمىگە كۆپ بىئەدەبلىك، قوپاللىق قىلىشتى. مىرزا بىتاقەت بولۇپ، سوپى سۇلتان تەرىپىگە راۋان بولدى. سوپى سۇلتان كۆلنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ

تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. مىرزا سوپى سۇلتاننىڭ قېشىغا يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئېيتتىكى: «ئەي بەد بەخت، باتىنىڭغۇ قارىغۇ ئىدى، ئەمدى زاھىر كۆزۈڭمۇ كور بولغاي» بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كىشىلەر تىترىشىپ كەتتى. مىرزا ئوردا بېگى يىغلاۋېتىپ: «بىز قىلمايدىغان بىر ئىشنى قىلىپ سالدۇق، بۇ قېتىم ئۇنىڭ ئوردىنى تولۇقلىۋالارمىز!» دېدى. بەزى خۇشامەتگۈيلار ياخشىچاق بولۇپ: «خۇدالىق دەۋاسى قىلغان ئادەمنىڭ قاغىشى قانچىلىك تەسىر قىلالايدۇ» دېيىشتى.

سوپى سۇلتان ئاتلىنىپ شام پادىشاھىنىڭ مازارىغا يېتىپ كەلدى. مازارنىڭ ئالدىنى نىشان قىلىپ ئوق ئېتىپ ئوينايمىز، دەپ سۇلتان ئېتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ ئوق ئاتتى. قازاھى ئىلاھى يېتىپ، مىنگەن ئېتىنىڭ تۇۋىقىدىن چاچرىغان ئۇششاق تاشلار سەكرەپ چىقىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە كىردى. كۆزى ئاغرىشقا باشلىدى. سوپى سۇلتاننىڭ چىرايلىق قوي كۆزى ئاخىر كۆرمەس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى ئوردا بېكەمۇ ئاتلىق ئىدى. بۇ ئايال سۇلتاننىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدتە ئىككى داستىخان تىللانى ئېلىپ مىرزانىڭ ئالدىغا كەلدى. تىللالارنى مىرزانىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ يەردە بىر ئىت تۇراتتى. مىرزا: «بۇ تىللالارنى ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇڭلار!» دېدى. ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇشتى. ئىت ئاران بىر قېتىم پۇراپ قويۇپ ئۇنىڭ-

نى ئارتۇق نەزەر قىلمىدى. مىرزا يىغلاپ تۇرۇپ:
«بۇ چىركىن - نىجىس نەرسىلەرنى ئەپكېتىڭلار!
ئىست قوبۇل قىلمىغان يەردە بىز قانداق قوبۇل
قىلىمىز؟» دېدى. بېكەم خانىم ناھايىتى كۆپ
زارى تەزەررۇ بىلەن ئىلتىجا قىلدى. مىرزا: «سەك-
رەپ چىققان ئوق يېنىپ كەلمەيدۇ» — دېدى بېكەم
ۋە باشقا كاتتىباشلار نائىلاج قايتىشتى. بىر يىلدىن
كېيىن سوپى سۇلتان دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ئور-
نىدا قەشقەر، يېڭىسارغا مۇھەممەتخان ۋالىي
بولدى. بۇ كىشىنىڭ دەۋرىدە مەملىكەت ئۈن-
داق ئاۋات بولدىكى، بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئۇنىڭ
تەسىرى بار.

مۇھەممەتخان قەشقەر مەملىكىتىدە، ئولتۇرۇپ
ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننى مۇھەممەت باقى سۇلتانغا ئىلان
قىلدى. مۇھەممەت باقى سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ
سەككىزىنچى ئوغلى ئىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان شەھىرى
ئۇنىڭغا بېكىتىلىپ، ئۈچ يىلدىن كېيىن ئۇ ئالەمدىن
ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان مەملىكە-
تىنى تاكۇچارغىچىلىك ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى مۇ-
ھەممەتخانغا تاپشۇردى، ئۇ يەرلەرنى مۇھەممەتخان-
نىڭ ئوغلى شاھى شوجا ئۇددىن ئەھمەتخان
باشقۇرىدىغان بولدى.

ھەزرىتى مۇھەممەتخاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىشەنچلىك زاتلارنىڭ سۆزلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئابدۇكېرىمخان (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى، ئۇ چاغدا مۇھەممەتخان چۇ ۋە تالاسقا لەشكەر تارتىپ كەتكەن ئىدى. ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئالتىنچى ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ خوتەندىن يەكەننىڭ قەستىنى قىلدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات ۋە باشقا كاتتىباشلار ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا كىشى ئەۋەتىپ، «سۇلتانىم، مۇھەممەتخان چۇ، تالاستىن قايتىپ كېلىپ بولغۇچە خوتەنگە يېنىپ، ئاندىن كېيىن بارغان ياخشىراق بولاتتى» دەپ تەلەپ قويدى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان مۇكۇيلا دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. كاتتىباشلاردىن بىرى يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى ئادا قىلدى. مىرزا تەگرى بەردى بارلاس سۇلتاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. سۇلتانغا: «بۇ قېتىم بېرىشقا رۇخسەت يوق، بېرىش توغرا ئەمەس. ئەگەر قايتمايدىغان بولساق مۇھەممەتخاننىڭ كۆڭلىگە كېلىدۇ»، دەپ ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋاپاتىدىن ئۈچ ئاي ئۆتكەندە مۇھەممەتخان لەشكەردىن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىدە ئورۇن ئال-

دى. ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەر، يېڭىسارنىڭ خار-
لىقىغا ئەۋەتتى. ئەمىر تەكرى بەردىنى ئۇنىڭ ۋە-
زىرى قىلدى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئوغلى شاھ مۇھەم-
مەت ھەيدەر سۇلتاننى خوتەننىڭ ھاكىمى قىلىپ
يولغا سالدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلاتنىڭ
ئوغلى مىرزا يۇسۇپنى سۇلتاننىڭ ۋەزىرلىكىگە ئېلان
قىلدى. ئەمىر مۇھەممەت ياقۇپ مۇھەممەتخان تەخت-
كە ئولتۇرغاندىن كېيىن كىردىيەگە بېرىپ كۆز يۇم-
دى. مەملىكەت مۇھەممەتخانغا قاراشلىق بولدى.
قاغىلىق ناھىيىسىنى يۇلۇس سۇلتانغا، سىرىق قول،
ۋاخان شەھەرلىرىنى ئابدۇرېھىمخانغا (بۇرۇنقى قائى-
دە بويىچە) بەردى. ئۇ چاغدا ئابدۇرېھىمخان 33
ياشتا ئىدى. مۇھەممەتخان ئۇنىڭ ساقىلىدىكى ئاق-
نى كۆرۈپ سورىدى: «ئەي ئەزىز، ھېلىتىن، ساقى-
لىڭغا ئاق كىرىدىمۇ نېمە؟» ئابدۇرېھىمخان: «ھەئە،
ھەزرىتى ئابدۇكېرىمخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن
ساقىلىمغا ئاق كىردى» دەپ جاۋاب بەردى. ئابدۇ-
رېھىمخاننىڭ بۇ جاۋابى مۇھەممەتخانغا ئېغىر كەل-
دى. بۇ ھالنى سەزگەن ئابدۇرېھىمخان پۇشايمان
قىلدى.

ئەلقىسسە، مەملىكەت مۇقىملاشتى. يەكەن ھۆ-
كۈمرانلىقى مىرزا شاھقا بېرىلدى. خوجا لېتىپ
تامغا ئىگىسى قىلىپ ئەركىن ۋەزىرلىككە كۆتۈرۈل-
دى، مىرزا غىياس باغرىچى قوش بېگى، ئۈچ بېگى
دەپ سايلاپ كاتتىباشلارنىڭمۇ كاتتىبېشى قىلىندى.

قىشىك ئالما كىرىنى مىرزا ئابدۇللا ئاق بوراقغا ئىنتىقام قىلىشتى، مەملىكەتنىڭ ئىشلىرى تۆت ئەمىرگە تاپشۇرۇلدى.

ئۆزبېكلەرنىڭ قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىگە لەشكەر تارتقىنى ۋە مەقسىتىگە ئېرىشەلمەي قايتقىنى

ئەشەيچىلىك كىشىلەرنىڭ بەزىسى شۇنداق نەقىل كەلتۈرىدۇكى، ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋاپاتىدىن ئۈچ يىل ئۆتكەندە، ئابدۇللاخان ئۆزبېك ١٠٠٬٠٠٠ دەك لەشكەر توپلاپ ئۆزبېك سۇلتان، غوجام قۇلى قۇش بېگىلەرنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ۋەقەلىكنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: مۇھەممەت خان (ئاللائۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي) ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەرگە ئىبەرتكەندە: «ئەبۇ سەئىد سۇلتاننىڭ ھوقۇقى قەشقەر، يېڭىسارغا، ئۆتىدۇ، خان ئۇنىڭغا ئارىلاشمايدۇ»— دېگەن ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن سۇلتان قەشقەردە ئەركىن بولۇپ كەتتى. مۇھەممەتخان بىر ئادەمنى مەنسەپ بېرىپ قەشقەرگە ئەۋەتكەندە، ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ ئادەمگە ھوقۇق بەردى. مۇھەممەتخان يەنە بىر ئادەمنى ھوقۇق بېرىپ ئەۋەتكەندە ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ ئادەمنى ئېتىراپ قىلدى. مۇھەممەتخان ئۈچىنچى

بىر ئادەمنى مەدھەپ بىرىپ قەشقەرگە نەۋەتتى.
بۇ قېتىمدا ئەبۇ سەئىد سۇلتان بۇ ئادەمگە ئۆزى
جاۋاب بەرمەي ۋەزىرى تەگرى بەردى مىرزا بار-
لاسقا ئىتتىرىپ قويدى. ئۇ — پادىشاھلىق قىلمەن
دەپ كەلگەن ئۈچىنچى كىشى تەگرى بەردى مىرزا
بارلاسنىڭ ئالدىغا باردى. مىرزا تەگرى بەرەى
ئۇ ئادەمگە: «سىلە يالغان ئېيتىۋاتىدىلا. خان
ھەزرەتلىرى قىزىل دېگەن جايغىچە سۇلتانىمغا بۇيې-
رۇۋەتكەن» دېدى. ئۇ كىشى قايتىپ بېرىپ، خانغا
ئەرز قىلىپ، بولۇپ ئۆتكەن گەپ - سۆزلەرنى بىر-
بىرلەپ يەتكۈزدى. خان ئۇ ئادەمنى تەستىقنامە بې-
رىپ يەنە ئەۋەتتى. ئۇ ئادەم قەشقەرگە كېلىپ تەس-
تىقنامىنى تەگرى بەردى مىرزاغا بەرمەكچى بولدى.
تەگرى بەردى مىرزا ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ
كەنجى ئوغلى بولۇپ، ئۇرۇش سالاھىيتى ۋە تاكتى-
كىسى بار ئادەم ئىدى. كۆڭلۈكى بەش - ئالتە يىيا-
لە ھاراق ئىچىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى. ياشانغان
بۇ ئادەم، كۆپ ھاللاردا، غەزەپلىك كەيپىياتتا تەرى
بۇزۇق ئولتۇراتتى. ھېلىقى كىشى تەستىقنامىنى
مىرزا تەگرى بەردىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىردى. مىر-
زا تەگرى بەردى تەستىقنامىنى ئېلىپ، تىزىنىڭ
ئاستىغا باسۇرۇپ قويۇپ: «بېرىپ پادىشاھقا دېسىلە،
پادىشاھ دېگەن يارلىقىدىن يانماسلىقى كېرەك. تەگ-
رى بەردى مىرزانى خان ئوبدان بىلىدۇ. خان ئېيت-
سۇنكى، پادىشاھلىق قىلامدۇ - قىلمامدۇ؟» دېدى.

ئۇ ئادەم قايتىپ بىرىپ بارلىق ئەھۋالنى خانغا يەتكۈزدى. خاننىڭ غەزىپى ئۆرلەپ، ئىككىلەنمەستىن ئاتقا مىندى - دە، قەشقەرگە قاراپ راۋان بولدى. كاتتىباشلارمۇ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولۇشتى. خان قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كېلىپ قاراقىر دېگەن يەرگە چۈشكەندە، ئۆزبېكنىڭ خەۋىرى يېتىپ كەلدى. خان ئاتقا مىنىپ قەشقەر ئوردىسىغا چۈشتى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان خىزمەتكارلىقىنى بىجا كەلتۈرۈپ خاننىڭ خىزمىتىدە بولدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ تەرەپ - تەرەپكە لەشكەر توپلاشقا كىشى ئەۋەتتى. 40 نەپەر قوراللىق كىشىنى تەشكىللەپ ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئۆزبېكلەرنىڭ ئالدىغا يولغا سالدى.

خان ئەمىر تەگرى بەردىگە كۆرۈنۈش بەرمەدى. باشقا كاتتىباشلار مەسلىھەت قىلىۋاتاتتى. مىرزا شاھى ئەزەم زامانىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بولۇپ، زامانىۋى باشلىق ئىدى. ئۇ ئالدىراپ سۆزلەپ، «چۆرلىكتە① چىڭ تۇرايلى، ئۆز بېكلەر كەلسە بىراقلا ئۇرۇش قىلىمىز. غەلىبە قىلساق تېخى ياخشى، ئەگەر غەلىبە قىلالماي قالساق بەدەر كېتىمىز» دېدى. باشقىلارمۇ بۇ مەسلىھەتكە قوشۇلدى. بۇ مەسلىھەت خانغا يەتكۈزۈلگەندە خانغا ماقۇل كەلمىدى. خان مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسقا بۇيرۇق قىلدى: «ھېلىقى قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تەگرى بەردى

① چۆرلۈك — بىر جاينىڭ ئىسمى.

ميرزانى ئېلىپ كېلىڭلار!» ميرزا تەگرى بەردى بولسا ميرزا شىرىپ ھەسەننىڭ تاغىسى ئىدى. ميرزا شىرىپ ھەسەن بېرىپ تەگرى بەردى ميرزانى ئېلىپ كەلدى. خان سۇلتان سەئىدغا بۇيرۇدى: «تەگرى بەردى ميرزادىن مەسلىھەت سوراڭلار» ئەبۇ سەئىد سۇلتان تەگرى بەردى ميرزادىن سورىدى: «ئەي بەگ، ئۆزبېكلەر بىز تەرەپكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتىمىش، بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟» تەگرى بەردى ميرزا: «نىئمەت ئىگىلىرى ئولتۇرۇپتۇ، ئاۋۋال ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلايلى! ئاندىن كېيىن مەن گەپ قىلاي» — دېدى جاۋاب بېرىپ. كاتتىباشلار بىر-بىرلەپ مەقسەتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. ميرزا شاھ سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «بىزنىڭچە چۆللىكتە چېلىق تۇرۇپ ئۇرۇشايلى!». ئەمىر تەگرى بەردى سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «ئەي شاھىم، ئۆزلىرى بولسىلا پۈتۈن كاتتىباشلىرىڭىز كاتتىبېشى، خان ھەزرەتلىرى تۇرسىلا، بۇ نېمە دېگەن گەپ!؟ ئوردىنى ۋە شەھەرنى تاشلاپ قويۇپ بىر سازلىق يەرگە چىقىۋالساق، ئۆزبېكلەر كېلىپ شەھەرگە كىرىدۇ. ئۆزبېكلەر ماۋارەئۇننەھرىدىن چۆللىكنىڭ سازلىقىنى تەلەپ قىلىپ كەلگەن ئەمەس، بەلكى قەشقەرنى كۆزلەپ كەلگەن. مېنىڭچە توغرا مەسلىھەت شۇكى: خان ھەزرەتلىرى تۇمۇرچى دېگەن جايغا چۈشسىلە. سۇلتانىم كۆنچى مەھەللىسىگە چۈشسە. ھەممىگە قادىر خۇدادىن مەدەت، ياردەم تىلەپ تاقابىل تۇرۇپ

ئۇرۇشايلى». ئاخىر ئورتاق مەسلىھەت مۇشۇلىڭغا مەركەزلەشتى.

ئەھۋال ئۇقۇشقىلى كەتكەنلەردىن تىزلىك باھادور ئالدىراپ يېتىپ كېلىپ، ئۆزبېكلەرنى سارىغ يازى دېگەن يەردە كۆرۈپ كەلدۇق. دەپ خەۋەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خان ۋە سۇلتان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولۇشتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ئۆزبېكلەر ئاشكارا كېلىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا چۈشتى. سۇلتانمۇ چۈشتى. مىرزا شاھنى خوتەننىڭ لەشكىرىگە باشلىق قىلىپ شاھ ھەيدەر سۇلتان ئۇلارغا تاپشۇرۇلدى. كۆڭۈللۈكى جەڭچى ياشلار، غەزەپلىك مىرزادىلار بېرىپ ئۆزبېكلەرگە قارشى جەڭ قىلىشتى. بەشىنچى كۈنى ئۆزبېك لەشكىردىن 3000 نەپەر باتۇر ئايرىلىپ چىقىپ دەرۋازىنى ئىشغال قىلىش غەرىزىدە ئات چاپتۇردى. موغۇل جەڭچىلىرىمۇ مەردلىك مەيدانىغا قەدەم قويۇپ، باتۇرلۇق ۋە جاسارەت كۆرسىتىشتى. ئىنتايىن قاتتىق جەڭ بولدى. خان ئەبۇ سەئىد سۇلتان، ئابدۇرېھىم خان ۋە قالغان كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىرىغا مىنىپ شەھەرگە قايتىشتى. ئۆزبېكلەر «موغۇلنىڭ لەشكەرلىرى يۈز ئۆرۈپ كەتتى» دەپ ئويلاپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. مىرزا ھەيدەر جوراس، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ۋەلى بەگ ۋە باشقا باتۇر، قەھرىمانلار ھەممىسى بىرلىككە كېلىپ ئۆزبېك لەشكەرلىرىنى چېكىندۇردى.

خان ۋە سۇلتان بەخت دۆلەتتى بىلەن غەلىبە قازىنىپ قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ چۈشتى.

ئۆزبېكلەر كۈندە چەك قىلىپ مەغلۇپ بولۇۋەرگەندىن كېيىن ئاخىرى قەشقەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە كۆزى يەتمەي، ئۈمىدسىزلىنىپ، يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇلار «بوغرا قەۋمى» يولى بىلەن يەكەنگە يېتىپ كەلگەندە، شەھەردە قازى رىزا، زىياۋىددىن دىۋانىلار بار ئىدى. ئۆز بەگ سۇلتان، خوجام قۇلى قوشبېگىلەر شەھەرگە: «يەكەنلىكلەرنىڭ قايسى بىرى ئالدىمىزغا چىقىپ بىزنى قارشى ئېلىپ بويسۇنىدىكەن ئۇنىڭ جېنى، مېلى ئامان قالىدۇ. ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن ئەرلىرى ئۆلتۈرۈلۈپ خوتۇن-قىزلىرى ئولجا ئېلىنىدۇ» دەپ ئادەم ئەۋەتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قازى رىزا، زىياۋىددىن دىۋانىلار مۇزاكىرىلىشىپ: «ئەتە جۈمە كۈنى ئىكەن، جۈمە نامازىدىن كېيىن ئۆزلىرىگە شەھەرنى تاپشۇرايلى!» دېيىشتى. بۇ سۆز ئۆزبېكلەرگە ماقۇل كېلىپ ئۇلار شەھەرلى قورشاشنى ئۇنتۇدى.

خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتانلار قىزىلنىڭ يولى بىلەن يەكەنگە كەلدى. شەھەر ئادەملىرى خاننى قارشى ئېلىپ، خۇشاللىق بىلدۈرۈشتى. ھەزرىتى مۇھەممەتخان قۇددۇسە سىررۇھۇلئەزىز يېرىم كېچىدە يەكەننىڭ قەلئەسىگە كېلىپ ناغرا - سۇناي ۋە باشقا پادىشاھلىق سازلىرىنى چالدۇرۇپ، داغدۇ-

غا پەيدا قىلدى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئۆزبېكلەر ھاڭتاڭ قېلىپ «نېمە ۋەقە بولدى؟» دېيىشىپ دەڭتىڭلاشقا كىرىشتى ۋە خاننىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىشتى.

تاڭ ئاتتى، كۈندۈز بولدى. ئۆزبېك سۇلتان، خوجام - قۇلى قوشبېگىلەر پەرۋا قىلماستىن يۈرۈشتى. ناماز بامداتتىن كېيىن خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتانلار كىشىلەرگە غەمخورلۇق قىلىپ ئۇرۇشقا تەييارلىنىشتى. «بورانغار»نى باشقۇرۇش ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا، ئۈچتۇرپان جۇۋانغارنى باشقۇرۇش ئابدۇرېھىم سۇلتانغا تاپشۇرۇلدى. مۇھەممەتخان ھەزرىتى جانابى ئاللا تەڭرىگە ئىلتىجا قىلىپ ھەمدە ئۆزبېكنىڭ پىرى - ھەزرىتى ئەزىزلەرگە تەۋەججۇھ قىلىپ (تېۋىنىپ) لەشكەرلەرنى ئىنتايىن ياخشى تەشكىللەپ، ئۆزبېكلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ناھايىتى قاتتىق جەڭ بولدى، ئاخىرى ئالدى بىلەن جانابى ئاللانىڭ نۇسرەت بېرىشى، ئاندىن ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن يەكەن تەرەپ غەلىبە قىلدى. ئۆزبېكلەر بولسا مەغلۇپ بولدى.

ئۆزبېكلەر مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. باتۇر ئاتالغان قەھرىمانلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ راۋان بولۇشتى. ئۆزبېك لەشكەرلىرىنىڭ زىيان سالغۇچىلىك ئىمكانىيىتىمۇ بولمىدى. قەشقەر مەملىكىتىگىمۇ داخىل بولالماستىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى. ھەر تائىپەدىن

جەڭ قابىلىيىتى بار كىشىلەر جۇغلىنىپ ئۆزبېكلەر-
نىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يەنە راۋان بولۇشتى. ئالاي
چۆلىگە بارغاندا يېتىشىۋېلىپ ئۆزبېكلەرنى يەنە ئۆل-
تۈرۈپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرى
مىڭ مۇشەققەتتە شارت داۋىنىدىن ئاران ئۆتۈۋالدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆزبېك سۇلتان، خو-
جام قۇلى، قوشبېگىلەر ئۆزبېك لەشكەرلىرىنىڭ
كاتتىباشلىرى ئىكەن. «ئوق سالار»غا يەتكەندە قازا
ۋە قەدەر ئۇلارنىڭ تىلىغا شۇنداق بىر سۆزنى
جارى قىلدۇردىكى: «ئەگەر بۇ يەردە بىر ئوق ئۇچى
مىقدارى تۇرۇپ قالساق قانچىلىك ئادىمىمىز نابۇت
بولۇر؟» ئۆزبېك لەشكەرلىرى: «ئوق سالار»دا بىر
پاي ئوقنى 40،000 دەپ مۆلچەر قىلىشىدىكەن.

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەتخان غەلىبە
قازانغان ھالدا پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى.
ئەبۇ سەئىد سۇلتان قەشقەر مەملىكىتىدە ۋەتەن
تۇتۇپ قالدى. مىرزا شاھ بۇ ۋەقەدىن ئالتە ئاي
كېيىن خوتەندىن كەلدى. خان ئۇنىڭغا ئالاھىدە
ئېتىبار بېرىپ، ئېھتىرام بىلدۈردى. قازى رىزا.
زىيائوددىن دىۋانىلارغىمۇ كۆپ غەمخورلۇقلارنى
قىلدى.

مۇھەممەتخاننىڭ ياخشى سۈپەت،
ئۇلۇغ كارامەتلىرى

مۇھەممەتخان توغرا (ئادالەتلىك) ئىش قىلىدى-

خان، خۇدانى تونۇيدىغان كۆچلۈك پادىشاھ ھەمدە ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن ئىدى.

ھاجى مۇراد (خۇدا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن) دىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: مۇھەممەت خان كاتتىباشلارغا «بىر ئادەم تەييار بولسۇن، بىز ئۈچۈن ئۇلۇغ خانىقى كەئبىگە بېرىپ ھەج، ئۆمرىلەرنى ئادا ئەيلەپ، مەدىنىنى زىيارەت قىلىپ كەلسۇن!» — دېدى. پادىشاھنىڭ بۇ گېپى كىشىلەر ئارىسىغا تارالدى. شۇ ئارىدا ھاجى مۇراد پادىشاھ ئۈچۈن كەئبە مۇئەززەمە، مەددىنە مۇنەۋۋەرەلەرنى زىيارەت قىلىپ كېلىش نىيىتى بىلەن خاننىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئاستانەنى بوسە قىلىشقا ئېرىشتى. خان ئۇنىڭ بىلەن بىللە بامدات نامىزىنى ئادا قىلىپ، ئوقۇلىدىغان ۋەزىپە، دۇئادىن كېيىن ھاجى مۇرادقا قاراپ: «ئەي ھاجى ئۆزلىرىنىڭ بۇ ياخشى نىيەتلىرىگە مۇبارەك بولسۇن! ياخشى خىيال بىلەن كەللە!» دېدى. ھاجى مۇراد قەددىسە سىررۇھۇ يىغلاپ خاننىڭ پۇتىغا يىقىلدى. خان كۆلۈمسىرەپ، مۇنۇ بىر مىسرا شېئىرنى ئوقۇدى:

«بۇيەردىن قۇتۇلساڭ تېز، بارىسەن ھەرەمگە.»

•

شەك شۇبھىسىزكى، توغرا ئىش قىلغان. ئۇلۇغ خەرەمەتنى راۋاجلاندۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزگەن پادىشاھ ئەلۋەتتە خۇدانىڭ ھىمايىسىدا بولىدۇ.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەرىز خوجا

ئىسهاق ئەلەيھىر رەھىمە: «مۇھەممەتخان لېمە ئىش
قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «ناماز، روزا ۋە سەدى-
قە بىلەن مەشغۇللۇق قىلىۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بې-
رىپتۇ بۇ ياقتىن بارغان ئادەم.

ھەزرىتى ئەزىز مۇنداق دەپتۇ: «مۇھەممەتخانغا
ئۇقتۇرۇپ قويۇڭلار، بىز 60 يىللىق ئىبادىتىمىزنىڭ
ساۋابىنى خاننىڭ بىر قېتىملىق ئادالىتىنىڭ ساۋا-
بى بىلەن تەڭ بىلىمىز» مۇھەممەتخان بۇ خەۋەرنى
ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنداق دەپ ئەۋەتىپتۇ: «بۇ كە-
مىنە قۇلنىڭ بېشى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ھاجەتمەندۇر»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇرسەنقى-
لىپ يەنە ئادالەت، ئىنساپقا ئۈندەپتۇ.

ئەلقىسسە، خان ھاجى مۇرادقا «جاپوش» دېگەن
يېزىدا 450 مو يەرنى نىشانى، مو-مۇججەنلىرى بى-
لەن بۇيرۇپ بېرىپ ئالاھىدە ياخشىلىق. ئىنئاملار قى-
لىپ مەككە مۇئەززىمە سەپىرىگە رۇخسەت قىلدى. ھا-
جى مۇراد مەنزىللەرلى بېسىپ كەئبە مۇئەززىمە،
مەدىنە مۇنەۋۋەرەلەرگە باردى، زىيارەت قىلدى؛ قايتىپ
كېلىپ يەنە خاننىڭ سۆھبىتىدە بولدى. خان ھاجى
مۇرادقا يەنە كۆپ ئىنئاملارنى قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھاجى مۇراد ئەلەيھىر
رەھىمە يەنىلا غەۋس (ھەر قانداق ھاجەتنى ئۆ-
تكىگە ئالغان 1 - دەرىجىلىك ئەۋلىيا)نى تاپىمەن، دەپ
مەككە تەرەپكە قاراپ سەپەر قىپتۇ. يۈز مىڭ مۇ-
شەققەت، سانسىز قىيىنچىلىقلارنى تارتىپ، ئاخىر مەل-

زىلگە يېتىپ بېرىپتۇ. ھاجى مۇراد كامىل، ئەھلى دىل، كۆپ قېتىم دىن كاتتىلىرىنىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئادەم ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ ئويلىنىپ ئولتۇرسا، غايىبتىن «قۇتبى① ئۆز تەۋەلىكىگدە» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ھاجى مۇراد دەرھال قوپۇپ يېڭىباشتىن غۇسلى قىلىپ، ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ مۇناجات قىلىشقا باشلاپتۇ. غايىبتىن يەنە ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ: «مۇھەممەتخاننىڭ ئۆزى — قۇتبى» شۇنىڭ بىلەن ھاجى مۇراد ئىككىلەنمەستىن يولغا راۋان بولۇپ، ئالتە ئايدا يەكەن تەۋەسىگە يېتىپ كەپتۇ. ھاجى مۇراد قۇددۇسى سىررۇھو يېتىپ كېلىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن مۇھەممەتخان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي!) بۇ پانىي دۇنيادىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان ئىكەن. ھاجى مۇراد كېلىپ ئۇرغۇن پۇشايمان ۋە ئەپسۇسلار بىلەن مۇھەممەتخاننىڭ ئۇلۇغ مازارىنى زىيارەت قىلىپ جاپوش يېزىسىدا تۇرۇپ قاپتۇ.

مۇھەممەتخان ئالتە ئاي قۇتبى بولغان ئىكەن. ئاللا ھەممىدىن بەكرەك بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋاللىرى

ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي! ئەقىل

① قۇتبى — ئەۋلىيالارنىڭ كاتتىسى

كەلتۈرۈلۈشىچە، ئابدۇرېھىم خان ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى ئىكەن، مۇھەممەت خان ئۇنى مىرزا شاھنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جالىش، تۇرپان تەرەپكە پادىشاھلىققا ئەۋەتكەن ئىكەن. ئۇ چاغلاردا قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئوغلى خۇدا بەندى سۇلتان «توكەخان» دېگەننىڭ ياردىمى بىلەن جالىش، تۇرپاننىڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان ئىكەن. ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھلار تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە، خۇدا بەندى سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم سورىغان ئىكەن، قالماقلار ياردەم بېرىشمىز دەپ كەپتۇ. لېكىن خۇدا بەندى سۇلتاننى تۇتۇپ ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھقا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. مىرزا شاھ خۇدا بەندى سۇلتاننى يەكەنگە ئېلىپ كەپتۇ. ئابدۇرېھىم خان بولسا مۇستەقىل ھالدا تۇرپان، جالىشنىڭ پادىشاھى بولۇپتۇ.

ئەبۇسەئىد سۇلتاننىڭ ۋاپاتى ۋە شۇ چاغدا بولغان ۋەقەلەر

رىۋايەتچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: ئەبۇسەئىد سۇلتان يۈرەكلىك، شانى شەۋكەتلىك پادىشاھزادە ئىدى. ئۇۋچىلىقنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇۋغا چىققاندا قىزىتما (تەپ) كېسەللىكىگە دۇچار بولۇپ، بىر قانچە كۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەبۇسەئىد سۇلتان ئۆز ۋۇجۇدىدىن ئۈچ ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن، ئۇلار: بىرىنچىسى مۇھەممەت سەئىد

سۇلتان، ئىككىنچى ئەبۇكە سۇلتان، ئۈچىنچى شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت.

خانىنىڭ مۇھتەرەم ئايالى شاھى خانىم قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۆزىنىڭ زېرەك پەر-زەنتى شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانغا تاپشۇرۇپ، مىرزا ئۇردى ئوردى بېگىنى ئۇنىڭغا ۋەزىر قىلغان ئىكەن. تۆمۈر سۇلتان دەپ مەشھۇر بولغان زىياۋىدىن ئەھمەت سۇلتان — شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىكەن. ئەھمەت سۇلتان توققۇز ياشقا كىر-گەندە، مىرزا ھاشىم بايرىننى ۋەزىر قىلىپ ئاقسۇ، ئۈچتۇرپانلارنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ. ماۋارە ئۇن-نەھرىدىن ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوغلى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي!) قەدەم تەشرىپ قىلىپ كەلدى. ھەزرە-تى مۇھەممەت خان تا قوش گۈمبەز دېگەن يەركىچە لىمك ئالدىغا چىقىپ ئۇ ئەزىزنى ئىززەت ئىكرام بىلەن قارا قۇم يېزىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئاندىن كېيىن ھەز-رىتى مۇھەممەت خان ئاتتىن چۈشۈپ، ھەزرىتى ئەزىز-لەر ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بوينىغا سېلىپ، ئوردىغا ئې-لىپ كىرىپ، ئۈچ كۈن چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، كات-تا زىياپەت بەردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۈچۈن خاس بىر ئورۇننى جابدۇغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر شۇ جايغا چۈشتى.

خودا بەندى سۇلتان يەكەندە ئۆلۈمنىڭ شەر-بىتىنى ئىچتى، بۇ كىشىدىن ئىككى ئوغۇل قالدى، بىرى

ئۇنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىن بولغان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان (بۇ كىشىنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندە سۆزلىنىدۇ)، يەنە بىرى ئۆگەي ئوغلى — مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان.

مىرزا شاھ، مىرزا غىياس، خوجالىبىك ۋە مىرزا ئابدۇللا ئىشىك ئاغالار مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىغا كىرىشتى، مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاس مەزكۇر كاتىپباشلارنى كۆزىگە ئىلمىدى. چۈنكى، مىرزا شىرىپ ھەسەن، ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ ئوغلى نورۇز مىرزانىڭ ئوغلى ئىدى. نورۇز مىرزا بولسا سۇلتان سەئىدخاننىڭ گۈزەل بىر قىزىدىن تۇغۇلغان ئىكەن. ئەمىر مۇھەممەتنى ئابدۇرېشىتخان قەشقەرنىڭ پادىشاھلىقىغا تەيىنلەپ ئۇنىڭغا كورگانى دەپ ئىسىم قويغان ئىدى. يەكەن ھۆكۈمىتى ئىچىدە مىرزا شىرىپ ھەسەن بىلەن مىرزا شاھ ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق يۈز بەردى. كاتىپباشلار مىرزا شاھنى ھىمايە قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن مۇھەممەتخاننى شۇنداق قىستىكى، كاتىپباشلارنىڭ كاتتىسى يەنى ئەڭ چوڭ باشلىقىنى ھىمايە قىلىپ يەكەن ھۆكۈمىتىنى بېرىش ياكى كابىل تەرەپكە كېتىشكە رۇخسەت بېرىشتىن ئىبارەت ئىككى ئىشنىڭ بىرىنى تاللاشقا مەجبۇر قىلدى.

مۇھەممەتخان بىچارە بولۇپ مىرزا شىرىپ ھەسەنگە رۇخسەت قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئېلىپ شاھى سەلىم پادىشاھنىڭ قېشىغا باردى. پادىشاھ ئۇنىڭغا غەزنىن دېگەن ناھىيىنىڭ پادىشاھلى-

ھەقىنى بەردى. ئۇ، شۇ يەردە ئافغان كافىرلىرىنىڭ قو-
لىدا شەھادەت شەربىتىنى ئىچتى. ئاللا ھەممىدىن بىلى-
گۈچىدۇر.

مۇھەممەت خاننىڭ ئاقىۋىتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھاياتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، جالىش، تۇرپان مەملىكەتلىرى تاكى قىزىل، خوتەن، سىرىغ قول ھەتتا «كانى لەئلى» لەر كىچە بولغان ئورۇنلاردا خۇتبە، تامغىلار ھەزرىتى مۇھەممەت خاننىڭ ئىسىم - فامىلىلىرى بىلەن زىننەتلەندى. خان پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. شۇ چاغدا تارىخ بىرسى كام مىڭ (999) ئىدى. ئۇ 18 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. پۇقرالارنىڭ بېشىنى سىلىدى، ھۇجۇم قىلغانلارنى ئۇجۇقتۇردى. جەننەتكە ئوخشاش يەكەن شەھرىدە «ئەي ئىمان ئىسلامدا كۆڭلى ئارام ئالغان نەفس (جان) ئۆز پەرۋەردىگارىڭ تەرىپىگە يانغىن» دېگەن چاقىرىقنى قۇلاق سېلىپ، ئۇنىڭ جىسمىدىن ئىبارەت شاھتۇتى مەڭگۈلۈك تاۋات جايغا راۋان بولدى. جەمئىي 72 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەتخان، ئۇنىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى، پادىشاھلىق تۈزۈمى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

شۇجا ئۇددىن ئەھمەتخان قەشقەردە ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزلەردىن خوجا لېتىپ، مىرزا غىياس، مىرزا ئابدۇللا قاتارلىق كاتتىباشلار شۇجائۇددىن ئەھمەتخانغا كىشى ئىبەرتتى. ئەھمەتخان تەكلىپكە بىنائەن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. ئۇ چاغدا مىرزا شاھ ۋاپات بولۇپ، يەكەن ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئوغلى شاھ پەرپەگە بېرىلگەن ئىدى. مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا غازى بارلاسلار لەشكەر باشلىقى قىلىپ خوتەنگە ماڭدۇرۇلدى. مەزكۇر كاتتىباشلار خوتەندىن ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئوغلى شاھى ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەنگە ئەپكېلىپ ماۋارەئۇننەھرىگە پالاپ چىقىرىۋېتىشنى بۇيرۇق قىلىشتى. ئىمام قۇلىخان ھەيدەر سۇلتاننى ھۆرمەتلەپ سەمەرقەنتنىڭ پادىشاھلىقىنى بەرگەن ئىدى. ئۇ، شۇ يەردە ۋاپات بولدى.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخان پۇقرالىرىغا شۇنداق مېھرىبانلىق قىلدىكى، ئۇنىڭ زامانىدا بۆرە قوزا بىلەن، كەپتەر قارچىغۇ بىللە يۈرەلەيتتى. شاھ پەرپەنى بۆرۈنقى تۈزۈم بويىچە ھاكىملىققا سايلىدى. خوجا لېتىپنى مۇھەممەتخانغا ۋەزىر قىلدى. مىرزا غىياس ساغرىچى توققۇز ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆت-

تتى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا
ئەبۇغۇرنى، قوش بېگى ۋە ئۈچ بېگى سايلاپ مەملە-
كەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇلدى. مىرزا ئابدۇللا
قازا قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ كۈيئوغلى مىرزا شاھ ئوغ-
لى ئەبۇنەمەئانى شاھنى ئىشنىڭ ئاغا قىلدى. مىرزا
ھەيدەر جوراسنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە تەيىنلىدى. ئىت-
لانچىنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بايرىن-
غا مولاپ بەردى.

زىياۋىدىن ئەھمەت سۇلتان ئاملىق تۆمۈر سۇلتانىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرى

تۆمۈر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئاقسۇدا ئىدى. قىرغىزلار مۇھەممەتخاننىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ، 5000 ئادەم توپلاپ ئىسلاكايى بىلەن باي بوتە قارالارنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ جۇ مەملىكەتكە يۈزلىنىپ، زوراۋانلىق ھەرىكەتلەرىگە مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا ھاشىم بايرىن سۇلتاننى تۇتۇپ قىرغىزلار تەرەپكە راۋان بولدى. مىرزا ھاشىم جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى، ئۇنىڭغا «ئۇچتۇرپاننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قىرغىزلارنىڭ يولىنى توسۇڭ» دەپ كىشى ئەۋەتىلدى. مىرزا ھاشىممۇ بۇيرۇققا ئەمەل قىلدى. سۇلتان ۋە مىرزا ھاشىم قىرغىزلارغا يېتىپ بېرىشتى. ئىسلاكا 2000 ئادەمنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر جايغا ھۆكتى. باي بوتە قارا

دېگەنىمۇ 3000 نەپەر قىرغىز بىلەن باشباش-
تاقلىق قىلىپ چىڭ تۇردى. مىرزا ھاشىم بەگ ئاق-
سۇنىڭ باتۇرلىرىنى سوقۇشقا قىزدۇقتۇردى، ئىش سو-
قۇش بىلەن ئاياغلىشىدىغان بولدى. مىرزا ھاشىم جو-
راسىمۇ ئۈچتۇرپاننىڭ باتۇرلىرىنى ھەمراھ قىلىپ
قىرغىزلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلدى. بوتا قارا
2000 غا يېقىن ئادىمى ئۆلتۈرۈلۈپ مەغلۇپ بولدى.
قالغان قىرغىزلار بىچارە ھالدا (ئوقدانلىرىنى بوي-
نىغا ئېسىپ) سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىشتى. تىلاكابىمو
نۇرغۇن پىشكەش قىلىپ سۇلتانغا كۆرۈنۈشكە كەلدى.
ئاندىن كېيىن: «خاتا قىپتۇق، ھەزرىتى مۇھەممەت خان-
نى قازا قىپتۇ دەپ ئاڭلاپ. بىرەر نەرسە بۇلاپ كې-
لەرمىز دەپ كېلىۋىدۇق، ئەگەر مۇنداق نىيەت بولمى-
سا بىزنىڭ مۇنداق بىمەدەبلىككە جۈرئەت قىلىشقا
نېمە ھەققىمىز بار؟» دېدى. پادىشاھ ھەممىيلەنگە
كۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ رۇخسەت بەردى. سۇلتان
تېخى ئۆزىنىڭ چوڭ بۇۋىسىنىڭ ۋاپات بولغانلىقى-
نى ئاڭلىمىغان ئىكەن، تىلاكابىدىن ئاڭلاپ، ماتەم تۇ-
تۇپ ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. شۇجا ئۇددىدىن ئەھمەت
خان ئادەم ئەۋەتىپ، مىرزا ھاشىم بايرىنىنى ئاقسۇغا
بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى. كاتتىباشلارنىڭ ئۆز
ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى، سۇلتاننىڭ ئىشەنچى-
لىك كىشىلىرى بىلەن كېلىشىنى جاكالىدى. تۆمۈر
سۇلتان مىرزا ھاشىمبەگنى ئاقسۇدا قويۇپ يەكەن تە-
رەپكە راۋان بولدى. يەكەننىڭ كاتتىباشلىرى قار-

شى ئېلىشقا چىقىپ، سۇلتاننى خاننىڭ خىزمىتىگە ئېرىشتۈردى. خان ئاتىلارچە مېھرى شەپقەت بىلەن ئىنئاملار قىلىپ قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ پادىشاھلىقىنى سۇلتانغا بەردى. مىرزا ھەيدەر جوراسنى سۇلتاننىڭ ۋەزىرى قىلىپ قەشقەرگە ئاتلاندۇردى.

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتاننىڭ ئابدۇرېھىمخانغا قارشىلىق كۆرسەتكىنى

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مۇھەممەتخاننىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان بولۇپ ئۇنى خانزادە دېيىشەتتى. ئۇ شۇجائۇددىن ئەھمەتخاندىن ئاغرىنىپ كۆچارغا باردى. ئاندىن كېيىن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان بىلەن ئابدۇرېھىمخان ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق يۈز بەردى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن قالماقتىن ياردەمچى كەلدى. ئابدۇرېھىمخانمۇ جەڭگە تەييارلىق قىلدى. ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى تۇتىشىپ سوقۇشقا چۈشكەندە، قالماقنىڭ لەشكەرلىرى ئۆزىنى ياقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. ئىككى تەرەپ راسا ئۇرۇشۇپ ئاخىر مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مەغلۇپ بولدى. سۇلتان مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالماقلار مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا ھۇجۇم قىلىپ ئابدۇرېھىمخان تەرەپكە ئۆتتۈۋالدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان سېپىلنىڭ ئىچىگە مۆكۈۋالدى. قالماقلار ئولجا ئېلىشىپ قايتتى. ئابدۇرېھىمخان

سېپىلنى (مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان بار سېپىلنى
دېمەكچى) ئىنتايىن قاتتىق قورشىدى. مۇھەممەت
ھاشىم سۇلتان ئابدۇرېھىمخاننىڭ قورشاۋىدىن قاتتىق
تەڭلىكتە قېلىپ كەڭچىلىك قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى.
ئىلتىماسقا ئاساسەن ئۇنىڭغا چىقىش يولى بېرىلىپ
قورشاۋ ئېچىۋېتىلدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان يەنە
شۇ رۇخسەتنى غەنىمەت بىلىپ كۈچار تەرەپكە قېچىپ
كەتتى. كۈچارغا بېرىپ، كۈچار سېپىلىنىڭ ئىچىگە كىرىپ
ئورۇنلىشىۋالدى. ئاندىن كېيىن ئابدۇرېھىمخان مۇھەم-
مەت ھاشىم سۇلتانغا لەشكەر تارتىپ كۈچارغا كەل-
دى. ئابدۇرېھىمخان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا: «بىز
بۇ يەرگە ئىسيان كۆتۈرۈپ كەلمىدۇق، بەلكى ئىتتىپ-
پاق بولۇش ئۈچۈن كەلدۇق، ئىناق ھالدا ئاتا
مىراس مۈلكىمىز بولغان يەكەننى تەلەپ قىلىۋاتى-
مىز» دەپ ئادەم كىرگۈزدى. بۇ خىل تەكلىپ خان
تەرەپتىن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا يەتكەندىن
كېيىن، سۇلتان خانغا ئۇچرىشىش مەسىلىسىنى ئۆز-
ىنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆردى.
بەزىلەر: «خان بىلەن ئۇچراشمىغان تۈزۈك» دېسە،
يەنە بەزىلەر: «ئۇچراشقان ياخشى» دېيىشتى. ئاخى-
رىدا مەسلىھەت خان بىلەن ئۇچرىشىشقا توختىدى.
شۇنداق قىلىپ ئۇ خان بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن
كەلدى. ئۇلار ئۇچراشتى. خان ئۇنىڭغا تۈرلۈك-
تۈمەن ئىنئاملارنى قىلدى. ئۇلار باغدا كۆڭۈللۈك
ئولتۇرۇشاتتى. بىر ئازدىن كېيىن خان تەرەت قىلىش

ئۆچۈن قوپتى. خاننىڭ قوپۇشى بىلەنلا خاننىڭ ئادەم-
لىرىدىن بىرسى كېلىپ، مۇھەممەت ھاشىم سۇلتاننىڭ
بېشىغا پالتا بىلەن ئۇردى. سۇلتان خاتىرە دەپتە-
رىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ھېلىقى ئادەم خاتىرىنى
ئېلىپ چانمۇبتىپ. سۇلتاننىڭ بېشىغا مىندى. سۇلتان
يەرگە يىقىلدى. ئاندىن كېيىن ئابدۇرېھىمخاننىڭ
يەنە بىر ئادىمى كېلىپ سۇلتاننى بوغۇزلىدى. شۇنىڭ
بىلەن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان ھەق تائالانىڭ
رەھمىتىگە ئېرىشىپ شېھىت بولدى. ئابدۇرېھىمخان
سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىنى ئېلىپ قايتتى. ئاللا ھەم-
مىنى بىلگۈچىدۇر.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ جالىش، تۇرپان ۋىلايەتلىرىگە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتقىنى

تۆمۈر سۇلتان تولۇق شالىۋ - شەۋكەتكە ئېرىش-
كەندىن كېيىن جالىش، تۇرپاننى قولغا كەلتۈرۈشنى
مەقسەت قىلىپ ئابدۇرېھىمخان تەرەپكە لەشكەر تارت-
تى. مىرزا ھەيدەر جوراس تۆمۈر سۇلتاننىڭ ۋەزىرى
ئىدى. نۇرغۇن لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا يېتىپ
كەلدى. مىرزا ھاشىم بايىردىن بىلەن مىرزا ھاشىم
جوراس ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ
تۆمۈر سۇلتانغا قوشۇلدى. ئۇلار كۇچار ۋىلايىتىگە
يېتىپ كەلدى. كۇچاردىكى لەشكەرلەرمۇ ئۇلارغا قو-
شۇلۇپ بىر گەۋدە بولدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار

جالدىن تەرەپكە راۋان بولۇشتى.

بۇرۇنقى پادىشاھلارنىڭ رەسمىي قائىدىسى مۇن-
داق ئىدى: ئۇلار شەرق، جەنۇب تەرەپلەرگە لەش-
كەر تارتقاندا جۇڭغار كاتتىباشلىرى لەشكەرلەرنىڭ
ئالدىنقى سەپىدە بولاتتى. جۇڭغارنىڭ ئالدىنقى ئەرە-
چى بارلاس، دوغلات ۋە ئەرلاتلارنىڭ كاتتىباشلىرى-
غا قاراشلىق ئىدى. ئۈچ كاتتىباشنىڭ ھەرقايسى-
سى باشقۇرۇشقا لايىق دەپ تونۇشاتتى ۋە ئۇنىڭغا
قايشۇراتتى. غەرب، شىمال تەرەپلەرگە لەشكەر تارت-
قاندا، لەشكەرنىڭ ئالدىنقى سېپى بورانغارنىڭ كات-
تىباشلىرىغا قاراشلىق بولاتتى. ئۈچ بورانغار جورا-
سىنىڭ كاتتىباشلىرى دوختەۋى مىللىتى ۋە كىرايت
باشلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئورتاق ئىدى. مەزكۇر كات-
تىباشلارنىڭ ھەممىسى باتۇر، شانۇ - شەۋكەتلىك
ئىدى. ئۈچ بورانغارنى ئۇلارغا بېرىۋەتتى.

ئەلقىسسە، شۇ لەشكەرلەر ئىچىدە ئەرلاتنىڭ
كاتتىباشلىرى بىلەن يارقى مىللىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
جۇڭغار ھوقۇقىنىڭ غەرەزىدە پىتىشالماسلىق پەيدا
بولدى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات ۋە ئۇنىڭ
بىر تۇغقانلىرى مىرزا مەنسۇر، مىرزا كېپەكلەر
سۇلتانغا ئەرز قىلىشتى. سۇلتان ئۈچ جۇڭغارنى ئەر-
لاتنىڭ كاتتىباشلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. مىر-
زا مۇھەممەت دوست ئەرلاتنىڭ جەمئىيىتىدىكىلەر
40 قا يېقىن كىشى ئىدى. ئۇلار ھەممىدىن بۇرۇن
جۇشۇپ، مەنزىلمۇ - مەنزىل مېڭىپ كورامغا يېتىپ

كەلدى.

مىرزا شاھ مۇراد قاغا، مىرزا رىزا ھالالىلار يارقى مىلامىتىدىن بولۇپ ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرىغا نىسبەتەن كونا ئاداۋەتنى تۇتتى. ئۇلار قىلى داۋانىـغا يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ كاتتىباشلىرىـدىن مىرزا سالىم، مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىدىت ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر خاندىن رۇخسەت ئېلىپ قىلى داۋا-نىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئۆزىنىڭ يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن خاننىڭ مىرزا ئەبۇلھادى ۋە مىرزا سالىمىدىن ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن كۆرۈشتى. قاتتىق ئۇرۇش يۈز بەردى ...

مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ جەمئىيىتىدىكى كىـشىلەر دۈشمەندىن ئازراق ئىدى. مىرزا شاھ مۇراد يېقىن كېلىپ قالغان ئىدى. كەينىگە تارتتى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاد مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مىرزا مەنسۇر، مىرزا كىچىكتىن ئىبارەت ئىككى بىر تۇغقىنىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. مىرزا مۇھەممەت دوستنى ئۆلۈپ قالدى دەپ ئويلاپ يېنىپ كېتىشتى.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ خەۋىرى ئابدۇرېھىم سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. تۆمۈر سۇلتان ئۆلتۈرۈلگەن باشلىقلارنىڭ بېشىغا يېتىپ باردى. مىرزا مۇھەممەت دوست بىھوش ئىدى. ھوشىغا كېلىپ سۇ تەلەپ قىلدى. تۆمۈر سۇلـتان ۋە باشقا كاتتىباشلار خۇشال بولۇشۇپ ئۇنى داۋالاشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىنى خار-

لىق تاۋپىردىقىدىن راھەت كۆرپىسىگە يۆتكەلدى. مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ بىرقانچە ئايدىن كېيىن ساقاي-دى. لېكىن بىر قولى يوق ئىدى.

ئەلقىسسە: تۆمۈر سۇلتان ۋە ئۇ ئالىي ھەرتىۋى-لىك پادىشاھزادىنىڭ ئىززەتلىكىنى باسىدىغان كاتتى-باشلار، مەسىلەن، مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايرىن، مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بېگى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر، مىرزا ھاشىم جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى، مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەسئۇد-لار مىرزا ھاشىمبەگ بايرىننىڭ ئوغۇللىرىدۇر. شاھى ھەزەنىر شاھ، ئاتاقلىق پالۋانلار ۋە مىرزادىلار قىلى داۋانىدىن ئېشىپ جالىش چېگرىسىغا ھۇجۇم قىلىش-تى. ئابدۇرېھىمخان جالىشتىن تۇرپانغا كەتتى. تۆ-مۈر سۇلتان جالىش سېپىلىنىڭ سىرتقى دەرۋازىسىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئورنىغا ياندى. بىر يىلدىن كېيىن تۆمۈر سۇلتان يەنە جالىشنى قولغا كەلتۈرۈش مەق-سىتىدە لەشكەر توپلاپ، جالىش تەرىپىگە ئاتلىنىپ، كۈچارغا يېتىپ كەلدى. كۈچارلىقلار ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا چىقىپ سۇلتانغا قوشۇلدى. مەنزىلمۇ مەن-زىل مېڭىشىپ جالىشنىڭ قېشىغا يېتىشتى. تۆمۈر سۇلتان، مىرزا مەلىك قاسىم ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقى-نى مىرزا مەسئۇدى، مىرزا مەزىد، مىرزا تۇردى، مىرزا قۇربان، مىرزا مۇھەممەت دوست ۋە مىرزا شى-رىپ 400 دەك كىشىنى ھاراۋۇلغا ئەۋەتتى، مەزكۇر

كاتىباشلار مەردلىك دائىرىسىگە قەدەم قويۇپ راۋان بولۇشتى. كورلىدىن ئۆتۈپ قوناقلغە داۋالىغا يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ كاتىباشلىرىدىن شاھى خوجەنىيىر شاھ، مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا قەلىبەگ، مىرزا ساقى باھادۇر ۋە يەنە باشقا بىر توپ كىشىلەر مۇكۇنۇپ تۇرغان ئىدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتىباش-لىرى يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىمخان كاتىباشلىرى تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتىباشلىرى بىلەن تۇتىشىپ قالدى. سۇلتاننىڭ كاتىباشلىرى مەغلۇپ بولدى. «ئۇلارغا زىيان سېلىشنىڭ كويىدا بولۇڭلار، بىز بارى-مىزا» دەپ يۈز ئۆرۈشتى (قاچتى). مىرزا مەسئۇد بايرىن مەردلىك قەدىمىنى ئالغا تاشلاپ ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ تۇردى. مىرزا مەلىك قاسىمبەگ، مىرزا تۇر-دى جوراس، مىرزا قۇربانبەگ، مىرزا مەزىدبەگ ۋە قالغان كاتىباشلار مەسئۇدبەگنىڭ قالغانلىقىنى بىل-مەي بەدەر كېتىشتى، جەڭ مەيدانىدىن قېچىپ بولۇپ ئادەملىرىنى يوقلاپ كۆرگۈدەك بولسا! مىرزا مەسئۇد ھېلىقى يەردە قالغان ئىكەن. مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا نەسىر قاتارلىق 40 دەك جەڭچى مىرزا مەسئۇد قېشىغا كەلدى. قارى-غۇدەك بولسا بىر ئادەم مىرزا مەسئۇدنىڭ مىس قال-پىقىنىڭ كىرۇنكىدىن تۇتقان ۋە يەنە بىر ئادەم مىس قالپاقنى مەسئۇد بەگنىڭ بېشىدىن ئېلىپ تاشلاپ سۇ-لۇق (ئۆتكۈر) تىغ بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىشنىڭ داغدۇغىسىنى قىلىۋاتقۇدەك. ھەممە

دىن بالدۇر مىرزا مەزىد بەگ يېتىپ كەلدى. ئاندىن
كېيىن كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە
باشلىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخاننىڭ كاتتىباشلىرى
مەسنۇدبەگنى قويۇپ جالىش تەرىپىگە راۋان بولۇش-
تى. كاتتىباشلار كېتىشتىن بۇرۇن ئابدۇرېھىمخان
تۇرپان ئەرەپكە كەتكەن ئىدى. مىرزا قارا باھادۇر،
مىرزا ھەبىبلەر خاندىن نائۇمىد بولۇپ تۆمۈر سۇل-
تان بىلەن ئۇچرىشىشقا ئالدىرىدى. خاننىڭ ئارقىس-
دىن ۋەئەگەر شاھى غوزەن پىر قولىغا چۈشمە ئۇنى
تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ لەشكەر ئەۋەتتى. تۆمۈر
سۇلتاننىڭ مۇنداق دېيىشىدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى،
شۇجائۇددىنغا رۇخسەت بەرگەن چاغدا، ئەھمەتخان
ئۆزىنىڭ جان تومۇرى پەرزەنتىگە ۋەئەگەر شاھى
غوزەن پىر تىرىك قولىغا چۈشمە. ئەلۋەتتە ئۇنى
ھېنىڭ قېشىمغا تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار!» دەپ ۋەس-
يەت قىلغان ئىدى. كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن
ئابدۇرېھىمخانغا يېتىشىپ شاھى غوزەن پىرنى قولغا
چۈشۈرۈپ قايتىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت شۇ
لەشكەرنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئۇ غوزەن پىر شاھنى
ئۆلتۈرۈۋېتىشكە تەرغىپ قىلدى. لەشكەرباشلىقى بول-
غان كاتتىباشلار مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەزىد،
مىرزا قۇربان، مىرزا قۇلى بىكاۋۇللار شاھى غوزەن
پىرنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئالدىغا تىرىك يەتكۈزۈش
قارارىغا كېلىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت مەخپىي
ھالدا شاھى غوزەنپىرنى ئۆلتۈردى. كاتتىباشلار غە-

تەپكە چۈمدى. مىرزا ئەبۇلھادى «دادامنى شاھى غوزەن بىر ئۆلتۈرگەن» دېدى. ھەقىقەتەندە ئۇنىڭ دادىسى مىرزا ئابدۇساتتارنى شاھى غوزەن بىر ئۆلتۈرگەن ئىكەن. كاتتىباشلار كۆپ ئەپسۇسلاندى. مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايىردىن قاتارلىق كاتتىباشلار قارا شەھەر ئوردىسىنى قورشىۋالدى. جوراس مىللىتىدىن بولغان مۇھەممەت ۋەلى بەگ ئوردىنى مۇستەھكەملەپ جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ، ئەلى ھەيدەر بەگ جوراسنىڭ بىر تۇغقىنى ئىدى. ھەيدەر بەگ: «بىر تۇغقىنىمنى كۆرگۈم كەلدى» دەپ ئوردىنىڭ تېشىغا ئادەم چىقارتتى. مىرزا مۇھەممەت ۋەلى: «مىرزا ھەيدەر سېپىل تۈۋىگە كەلسۇن! مەن گىرۋەكنىڭ كۈنگۈرە ئۈستىگە چىقاي، شۇ يەردە ئۇچرىشايلى» دېدى. ھەيدەر بەگ بارلىق يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بىلەن سېپىلنىڭ تۈۋىگە كەلدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگمۇ ئۆز ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ گىرۋەك ئۈستىگە كەلدى. گەپ سوراشقاندىن كېيىن، ھەيدەر بەگ: «ئەي ئەزىز بۇرادىرىم، مەملىكەت بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتتى، غېرىبچىلىق مۇشەققىتىنى كۆپ تارتىپ كەتتىڭ، ئەسلى ۋەتەنگە قايتىدىغان چاغ بولدى. ھەر بىر تەۋەلىك ھۆكۈمرانلىقىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەمىكە سېلىشقا مۇيەسسەر بولۇرمىز» دېدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ: «ئەي بۇرادەر، ھايامۇ قىلمايدىكەنسەن. باشلىقىم دەيسەن، يەنە مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسنىڭ قىزىنى ھاشىم

خوجا سەككە بېرىشىن، يەنە تېخى كاتتىباشلارنىڭ
كاتتىبېشى دېگەن دەۋانى قىلىشەن، ئۇ يەرگە بېرىپ
باشلىق بولغىنىمدىن غېرىبلىق يۇرتۇمدا گاداي بولغى-
نىم ياخشى»، دەپ گەرۋەك ئۇستىدىن پەسكە چۈشۈپ
كەتتى. ھەيدەر بەگ خىجىل بولۇپ، تەسىرلىنىپ
قايتىپ تۆمۈر سۇلتان قېشىغا كەلدى. سۇلتان ئۆزى-
نىڭ پادىشاھلىق تەختىگە قايتىپ، ئۆزىنىڭ چوڭ
ئاتىسى شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ دىدارىغا مۇشەر-
رەپ بولۇپ قەشقەر تەۋەلىكىگە قايتتى.

ئەمىرلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ۋە شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

مىرزا ھەيدەر بەگ جوراس يۈرەكلىك، باتۇر،
كۆرۈش تېخنىكىسى يۇقىرى، جەددى جەمەت، ئەل -
ئاغىنىلىرى ياخشى ئادەم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ
چوڭ بىر جەمئىيەت پەيدا قىلدى. قىرغىزلار ھەر
تەرەپكە قارىشاتتى. مىرزا ھەيدەر جوراس ئارقىدىن
بېرىپ لايىقىدا جاۋاب بېرىپ قايتىپ كېلەتتى.

ئەلقىسسە، تۆمۈر سۇلتاننىڭ چېگىسىگە مەغرۇر-
لۇق، تەكەببۇرلۇق ئورۇنلىشىۋېلىپ شىكارغا چىقى-
ماقچى بولدى. تەۋاجىلار قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ئادەم-
لىرىگە چىقىرىق يەتكۈزۈشتى. چوڭ - كىچىك، يۇقىرى-
تۆۋەن بولۇپ چوڭ جەمئىيەت پەيدا بولدى. ئاندىن
كېيىن سۇلتان ئاتلىنىپ ئاچىق دېگەن جايغا چوڭ-

AltunOq

تى. مىرزا ئەلى مەردان بەگنىڭ چادىرىنى بىر چايـ
خا تىككەن ئىدى. بەگ ئۇخلاپ قالغاندا ھەيدەر
بەگنىڭ دوستى باساي پالۋان مىرزا ئەلى مەردان
بەگنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ چاغدا،
چادىرنىڭ بىر تال تانىسىنى باساي
پالۋاننىڭ ئېتى ئۈزۈۋەتتى. مىرزا ئەلى مەردانىنىڭ
ئادەملىرىدىن بىر كىشى: «مۇنداق بىئەدەبلىك قىلـ
غان كىم؟ ئۇنى ئۇرۇڭلار!» دېدى. مەشكە ئوت قالاـ
ۋاتقان، تەن قۇرۇلۇشى چوڭ، كۈچلۈك بىر ئادەم
بىر كالتەكنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ،
باساي پالۋاننى ئۇرۇپ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى. ھەمـ
دە مىرزا ئەلى مەردان بەگكە خەۋەر يەتكۈزدى.
ئەلى مەردانبەگ باساي پالۋاننى چاقىرتىپ، تازىم
قىلىپ ئۆزرە ئېيتتى. باساي پالۋانمۇ بۇ سىرلى
مەخپىي ساقلىدى. چېقىمچى، چىدىماس كىشىلەر ھەيدەر
بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «مىرزا ئەلى مەردان بەگـ
نىڭ ئادەملىرى دوغانىڭ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى»
دەپ ئەرز قىلدى. ھەيدەر بەگ ئاچچىقلىنىپ ئېگىزـ
پەس كەپ قىلغىلى تۇردى. باساي پالۋانمۇ چاقىرـ
تىپ سورىدى. باساي پالۋان ئىنكار قىلدى. ھەيدەر
بەگ پىسەن قىلماستىن تۆمۈر سۇلتانغا: «مىرزا ئەلى
مەردان بىزگە مۇشۇنچىۋالا ئىشلارنى قىلىپتۇ. بىزگە
رۇخسەت قىلسىڭىز، ئەگەر رۇخسەت قىلمىسا مىرزا ئەلى
مەرداننى تەسلىم قىلسۇن» دېدى. ھەيدەر بەگنىڭ
گېپى سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. سۇلتان مىرزا مۇھەممەت

دوست ئەرلات، مەسئۇد بايرىن، شاھى غوزەنپىر
شاھ (ئۇ چاغدا ئۇنى «قارلۇغاچ شاھ» دېيىشەتتى)
ئۇ مەزگىلدە يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزاابىتىپ
جوراس، مىرزا شەرىپ بېكچەك (ئۇنىڭ لەقىمى تەۋا-
جى ئىدى) ۋە مەزكۇر كاتتىباشلارنى ئەلى مەردان
بەگكە ھەمراھ قىلىپ، ھەيدەر بەگكە ئۆزرە ئېيتىپ،
تەسەللىي بەرگىلى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمىرلەر يىغى-
لىپ، ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ھەيدەر بەگ-
ئۇ چاغدا ئاتقا مىنىپ تۇرغان ئىدى. مىرزا ئەلى
مەردان بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى شاھ مەنسۇر بەگ
ۋە مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ، مەسئۇد بەگ،
شاھى غوزەنپىر شاھ، مىرزا لېتىپ ۋە مىرزا شەرىپ-
لەر مەسلىھەتلىشىپ، ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ، ھەيدەر
بەگنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۆزرە ئېيتىشتى. ھەيدەر
بەگ كاتتىباشلارنىڭ ئۆزرىسىنى رەت قىلدى. سەپ-
تىن ئايرىلىپ چىقىپ، مىرزا ئەلى مەردانغا قېشىغا
كېلىپ دەشنام قىلدى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ
بېشى تەگكىپ كېتىپ ئەلى مەردان بەگنىڭ سەللى-
يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ كۆ-
پۈكى (ماغزىپى) ئەلى مەردان بەگنىڭ بېشىنى بۇل-
غىدى. ھەيدەر بەگنىڭ مىرزا سۇلتان ئەلى دېگەن
بىر تۇغقىنى بار ئىدى. ئۇ دىۋانە سۈپەت، پەيلى
يامان بىر ئادەم ئىدى. قىلىچىنى كۆتۈرگىنىچە ئەلى
مەردان بەگنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئابدۇ-
ۋېلى بەگ دېگەن بىر تۇغقىنى ئەيىبلەپ ياندۇرۇ-

ۋەتتى. مىرزا شەرىپ تەۋاجى سۇلتاننىڭ «ئىشىك
ئاغا» سى ئىدى. بۇ كىشى: «ئەي كاتتىباشلار، بۇ
قېتىم بارايلى! قاچان سۇلتانىم تۆرە بولسا، شۇ چاغ-
دا ئاندىن سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولايلى!» دېدى.
دەرھال ھەممەيلەن قايتىپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىش-
تى. جوراسنىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ قىلغان قىلىق،
گەپ - سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى سۇلتانغا يەتكۈزدى.
ئۇ گەپلەر سۇلتانغا قاتتىق تەسىر قىلدى. شۇنىڭ
بىلەن ھەيدەر بەگنىڭ پېيىغا چۈشتى. شاھلارمۇ
قىزىقتۇرۇپ يەكەندىن ئەۋەتتى. سۇلتان ئۆزىنىڭ
كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەسلىھەت قارا-
رى بويىچە، كاتتىباشلارنى بىر - بىردىن چاقىرىپ،
ئىشنى پۈتتۈرمەكچى بولدى. سۇلتان مەخسۇس ئۆيىدە
ئولتۇرۇپ تۇردى. كارىدور ئىچىدىكى ھۇجرا ئۆيگە
باتۇر جەڭچىلەر يوشۇرۇندى. ھەيدەر بەگنى چاقىرت-
تۇرۇپ ئەكەلدى. ھەيدەر بەگ كارىدورغا كەلگەندە،
سۇلتاننىڭ ئادەملىرى ھۇجرىدىن چىقىپ ئۇنى ئۆل-
تۈردى. ئاندىن كېيىن ئايۇپ بەگ، ئابدۇۋەلى بەگ-
لەرنى ئەكىلىپ ئۆلتۈرۈشتى. مىرزا سۇلتان ئەلى
قىرغىزلار تەرەپكە بارغان ئىدى. قىرغىزلار ئۇنى
يوقلۇق ۋىلايىتىگە ئەۋەتتى. (ئۆلتۈردى) ھەيدەر
بەگنىڭ قالغان ئىككى نەپەر بىر تۇغقىنى قەشقەردىن
قېچىپ يەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچى مىرزا لېتىپ،
مىرزا مۇھەممەت رەھىم ئىدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت
خان بۇ ئىككىيلەنگە دىلدارلىق قىلىپ تەسەللىي بەر-

دى. مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بېگىنى قەشقەرنىڭ
هاكىملىقىغا ئېلان قىلدى.

لېكىن تۆمۈر سۇلتان تەبىئىي زالىم، هاراقخور
بىر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئايالى تۇردى بىكاۋۇل ۋە
خوجا فىروز كىرەك يەراغىنىڭ قىز بىر تۇغقىنى
(هەمشىرىسى) ئىدى. ئۇلىگەدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا
كەلدى. چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى پولاتخان دەپ داڭلانغان
سۇلتان ئەھمەتخان ئىدى. كىچىك ئوغلىنىڭ ئېتى
قىلىچخان دەپ داڭلانغان سۇلتان مەھمۇتخان ئىدى.
مۇلۇ كىچىك ئوغلى تېخى تۇغۇلماستا سۇلتان مەستلىك
هالىتىدە ئايالىنىڭ هامىلدارلىق ۋاقتى توشۇپ
قالدى دەپ ئاتقا مىنىپ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى
بىلەن قىزىلنىڭ لېۋىگە كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇ
ئىدىكى ئاسىيا بېگىمنىڭ كوچىسىدىن ئۆتسە بالا
تۆكۈلىدۇ، دېگەندەك گەپ - سۆزلەر تارقالغان
ئىدى. ئاسىيا بېگىمنى تېپىپ ئاسىيا كوچىسىدىن
ئۆتۈپ ئوردىغا قايتىپ كەلدى. ئورەدا بىر قىز قال-
غان ئىكەن، سۇلتان ئۆلگەندىن خەۋەردار بولۇپ كەي-
نىگە يېنىشى، ئۇ كېنىزەك سۇلتاندىن قورقۇپ قەب-
رىستانلىققا قاچتى. سۇلتان كېنىزەكنىڭ ئارقىسىدىن
ئات سېلىپ، راۋان بولدى. لېكىن ئېتىنىڭ پۇتى
بىر قەبرىگە پېتىپ كېتىپ يىقىلىپ، شۇ يەردە
ئالەمدىن ئۆتتى. ھەيدەر بەگنى ئۆلتۈرۈپ بىر يىل
پادىشاھلىق قىلدى. ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېشىت خان ئوغلى يۇنۇس سۇلتاننىڭ
ئوغلى شەرىپۇددىن سۇلتاننىڭ
قارشىلىق كۆرسەتكىنى

شەرىپۇددىن سۇلتان يەكەندە ئىدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ جەمىتىنى ئېلىپ مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا مەسئۇد بايرىن، قارلۇغاچ شاھ، مىرزا لېتىپ جوراس ۋە خوجا مۇستەفالار قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، شۇجائۇددىن ئەھمەت خان قەشقەرنىڭ سارايۋەنلىكىگە شاھى پەرپەلى ئەۋەتتى. شاھى پەرپە ئاق مەسچىت يېزىسىغا چۈشتى. خان ۋە باشقا كاتتىباشلار تۆمۈر سۇلتاننىڭ دەپنە مۇراسىمىغا مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا شىرىپ بېكچەك، خوجا مۇستەفا ۋە ھەيدەر بەگنىڭ بىر تۇغقانلىرى: لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رىھىم ئاردىپ پالۋان، مىرزا سۇلايمان شاھ، ئادىل خوجا قاپاق ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر بىرلىككە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتانىنى ئېلىپ يەكەندىن قەشقەرگە قېچىشتى. قەشقەردە مىرزا ئەلى مەردان بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا تۆمۈر جوراس، تۇردى پىكاۋۇل ۋە خوجا فىروز كىرەك يارىغلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار خەۋەرسىز ئىدى. مەزكۇر باشلىقلار كېچىدە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتانىنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى، تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىنى

چاقىرتتۇرۇپ ئەكەلدى، ئاندىن كېيىن بۇلاڭ - تا-
لاڭ قىلىپ تۇرمىگە بۇيرۇق قىلدى. خان شەرىپۇد-
دىن سۇلتاننىڭ ئارقىسىدىن سۇلتان مىرزا مۇناق
جوراسنى نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئەۋەتتى. مۇناق
بەگ قەشقەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كېلىپ شاھ پەرپە
بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر ئوردىسىنى مۇھاسىرە قىلىش-
قا مەشغۇل بولۇشتى. ھارام تاماق كاتتىباشلار شەر-
ىپۇددىن سۇلتانغا: «زىندانىدىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت
تاشلىساق ئىكەن» دەپ ئەرز - دات قىلىشتى. سۇلتان-
غا بۇ گەپ ماقۇل كەلدى: «سەھەر ۋاقتىدا زىندان-
دىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت ياقىمىزا» دەپ قارارلىشىپ
ھەرقايسىسى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى.

بۇ ئىشتىن ئاگاھلۇق مۇللا قارى خەۋەردار بو-
لۇپ قېلىپ ئەلى مەردان بەگ بىلەن باشقا كاتتىباش-
لارنى زىنداندىن قۇتۇلدۇرۇۋالدى. كاتتىباشلار كۆڭ
سارايى تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇ يەردە كەگرى
بىر شورا بار ئىدى. كاتتىباشلار ئەنە شۇ شورا ئار-
قىلىق سېپىلدىن سەكرەپ چىقىپ خاننىڭ مىرزا
مۇناق جوراس ۋە لەشكەر باشلىقى شاھ پەرپەلەردىن
ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن بىرلىشىپ سېپىلنىڭ
قورشاۋىنى ئىنتايىن چىڭ تۇتتى، شۇنىڭ بىلەن شەر-
ىپۇددىن سۇلتان بىلەن ھارام تاماق كاتتىباشلارنىڭ
ئىشى قىيىنغا چۈشتى.

شەرىپۇددىن سۇلتان، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەم-
مەت رەھىم ۋە بىرقانچە باشلىقلار قېچىپ بەدەر

كەتتى. كاتتىباشلار تۇتقاننى ئۇرۇپ - دۇمبالاپ ئې-
لىپ كېلىشتى. مىرزا شىرىپ، مىرزا سۇلايمان شاھ
ۋە باشقا بىر قانچە باشلىقلار سۇلتانغا يېتىشمەي،
تاغدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ئىدى، مىرزا شىرىپ ئۆك-
نار ئىچىپ ئادەتلەنگەن ئىدى، كۆكنارى تۈگەپ كېتىپ
كۆكنارغا ئادەم ئەۋەتكەن ئىدى. بىر كىشى ئۇنى
تونۇپ قېلىپ ۋە تۇتۇۋېلىپ، يول باشلىتىپ ئۇلارنىڭ
بار يېرىگە مېڭىشتى، بېرىپ ئۇلارنىمۇ تۇتۇپ ئېلىپ
كېلىشتى. بارلىق ھارام تاماقلارنى جۇغلاپ، مىرزا
سۇلايمان شاھ بىلەن ئاردىپ پالۋاننى قەشقەردە دارغا
ئاستى، قالغانلارنى چالما كېسەك قىلدى. شەردىپۇد-
دىن سۇلتان، لېتىپ بەگ مىرزا مۇھەممەت رەھىم،
مىرزا شىردىپ، خوجا مۇستەفا، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ
دوغلات ئوغلى مىرزا مۇھسىن، مىرزا ھەيدەر زاغون،
مىرزا يۇنۇس قوپالى، ئادىل خاجەنى قاپاق ۋە قال-
غان كاتتىباشلارنى مىرزا موناق بەگ بىلەن شاھ
پەرپەلەر خانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا شى-
رىپ، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رەھىم ۋە خوجا
مۇستەفالارنىڭ قوللىرىنى باغلاپ، يۈزلىرىگە قارا
سۈرتۈپ دارغا ئاستى. شەردىپۇددىن سۇلتان، مىرزا
موھسىن، مىرزا ھەيدەر، مىرزا يۇنۇسلارنى پالاپ
چىقاردى، ئادىل قاپاق قاتارلىق بىرقانچەيلەننى
بولسا تۈرمىدىن خالاس قىلدى. شەردىپۇددىن سۇلتان-
نىڭ بىر تۇغقىنى مەھدى سۇلتاننىمۇ پالاپ چىقاردى.
ئاندىن باشقا ئۇنىڭ يەنە قۇرەيش سۇلتان، سەيپۇل-

مەلۇك سۇلتان دېگەن ئىككى بىر تۇغقىنى بار ئىدى،
خۇدا بۇيرۇسا ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ تەپسىلىي تونۇش-
تۇرۇلىدۇ.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چولا تاغىسى ئابدۇرېھىمخانغا لەشكەر تارتقىنى

ئېيتىلىشىچە، تۆمۈر سۇلتان پانىي دۇنيادىن مەڭ-
گۈلۈك سارايغا كۆچتى (ۋاپات بولدى) شۇنىڭ بىلەن
غەم - قايغۇ شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ ۋۇجۇدىنى
قاپلىدى. ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرىغا مەسلىھەت سالدى.
كاتتىباشلار: «ئەگەر لەشكەرلىرى ئېلىپ قاراشەھەر،
تۇرپان تەرەپلەرگە ماڭمايدىغان بولساق، شانى شەۋ-
كەتلىك، يۈرەكلىك، سالىھ، ئادىل ئابدۇرېھىمخان
پادىشاھ مۇبادا غەلىبە قىلىپ قالسا پۈتۈن تىرىش-
چانلىق كۆرسىتىپ لەشكەر توپلايدۇ» دەپ مەسلىھەت
بېرىشتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، دەسلەپكى يىلى
مىرزا ئەبۇنۇر بېرىپ مەغلۇپ بولدى. كېيىن تۆمۈر
سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ قوللىرىنى سۇن-
دۇردى. لەشكەر توپلاپ يەكەندىن 1000 كىشىنى
راۋان قىلدى. ئۇلارنىڭ باشلىقى مىرزا لەزەر مۇ-
ھەممەت جوراس بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ
بەگ خوتەننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولۇپ
ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. ئۇلۇغ مىرزا ھاشىم بەگ،
مىرزا ھاشىم جوراسلار ئاقسۇ ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىر-

رىنى ئېلىپ، قاراشەھەر، تۇرپان تەرەپكە يۈزلىنىپ
كورلىغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخان خە-
ۋەردار بولۇپ لەشكەرلىرىنى رەتلەپ ئۇلارنىڭ يولى-
نى توستى، ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. ئىس-
كەندەر سۇلتان ئابدۇرېھىمخاننىڭ سۆھبىتىدە
ئىدى. ئۇ خانغا: «ئەي شەھرىيارى ئالەم، قاتتىق
ئۇرۇش بولۇپ كەتتى، ۋاقىت زىخ، ماڭا 40 نەپەر
ئادەم قوشۇپ بەرسىلە، بىز بېرىپ دۈشمەننىڭ يولى-
نى توسايلى، ئەگەر تىرىك قالساق، چېنىمىزنى ئۆز-
لىرىنىڭ دۆلىتىگە پىدا قىلغايمىز» دېدى. پادىشاھ
ئۇنىڭغا 40 ئادەم بەردى. ئۇ 40 ئادەم بىلەن قورال-
لىنىپ بېرىپ دۈشمەننىڭ يولىنى توستى. خۇدا بەندى
سۇلتاننىڭ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتان شۇجائۇددىن
ئەھمەت خاننىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئىس-
كەندەر سۇلتاننىڭ ھەمراھلىرىنىڭ كۆپىنچىسى
مەلچە نەقنىڭ ئوقى تېگىپ يىقىلدى. ئابدۇرېھىمخان
بولسا ھەمىشە ھۇجۇمغا ئۆتۈش داغدۇغىسىنى قىلاتتى،
لېكىن مۇھەممەت ۋەلى بەگ جوراس توسۇپ تۇراتتى.
بىنىر چاقدا ئىسكەندەر سۇلتان مەنچە نەق
ئوقى تېگىپ يىقىلدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەت ۋەلى
بەگ، «ئەي پادىشاھىم! ئەمدى بىز تۇغ - پۈغلى-
رىمىزنى ئېلىپ ئات سالماق بولمىدى» دېدى. ھەز-
رىتى ئابدۇرېھىمخاننىڭ قولىدا تەسۋى بار ئىدى.
كەمۇدنى يېنىغا سېلىپ قويۇپ دۈشمەن تەرەپكە
راۋان بولدى. ھەممەيلەن بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخان تەرەپتىكىلەر مەغلۇپ بولـ
دى. مەغلۇپ بولغان كاتتىباشلار ئىسكەندەر سۇلتانـ
نىڭ ھەمراھلىقىدا خاننىڭ ئالدىغا كېلىشتى. ئىسكەنـ
دەر سۇلتان بولسا شۇ جەڭدە ئۆلدى. شۇجاـ
ئۇددىن ئەھمەتخان كاتتىباشلارغا غەمخورلۇق قىلىپ
ئىسكەندەر سۇلتاننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. ئىختىيارنىڭ
يۈكسىنىنى مىرزا ھاشىم بەگنىڭ قولىغا تاپشۇردى.

«ئاپاق خان» دەپ نام ئالغان ئابدۇلېتىپ خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى

ئابدۇلېتىپخان بولسا مۇھەممەتخان قۇددۇسـ
سىررۇھۇلئەزىزنىڭ ئوغلى شۇجائۇددىن ئەھمەتخانـ
نىڭ ئاخىرقى بالىسى ئىكەن. ئۇنى قەشقەرلىكلەر
چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى، قەشقەرـ
دىن خاننىڭ سۆھبىتىگە كېلىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن
كېيىنلا خانىدىن تەلەپ قىلىشتى. خان ئۇلارنىڭ
تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، مىرزا ئەبۇغور ساغرىنى ئاتا
بەگ قىلىپ بەردى. ئابدۇلېتىپخاننى بولسا قەشـ
قەرگە ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا تېخى ئابدۇلېتىپ سۇلتان
11 ياشتا ئىدى. كاتتىباشلار ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنت،
بىر تۇغقانلىرىنى ئابدۇلېتىپخاننىڭ سۆھبىتىگە ئەۋەـ
تىشتى، ئاللا ھەممىدىن بەك بىلگۈچىدۇر.

خۇدابەندى سۇلتاننىڭ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتان- نىڭ شۇجائۇددىن ئەھمەتخانغا قارشىلىق كۆرسەتكىنى، خاننىڭ ئاقسۇ، ئۇچ- تۇرپانلارغا لەشكەر تارتقىنى ۋە ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

ئىسكەندەر سۇلتانغا شۇجائۇددىن ئەھمەتخان ئۆزىنىڭ قىزى پادىشاھ خانىمنى بېرىپ ئاقسۇ مەم- لىكىتىدە قويغان ئىدى. سۇلتاننىڭ يېقىنلىرىدىن سۇلتان مىرزا رەزا، مىرزا شاھ مۇرات، مىر مۇھەم- مەت مەنسۇر شاھ، خوجائابدۇغاپپار، خوجا مۇھەممەت سادىق تۆغبېگى ۋە باشقا بىرقانچە نام كۆتۈرگەن باتۇر، يارامىلىق جەڭچىلەر سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئىدى. ئۇلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ كاتتىباشلارنى ئۆل- تۈرۈش قەستىگە چۈشتى. مەجلىستە مىرزا نەسىر يارقىنى تۇتىمىز دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. مىرزا ھاشىم جوراسقىمۇ كىشى ئەۋەتتى. مەجلىسنىڭ باھا- نىسى مىرزا نەسىر ئىدى. ناماز بامداتنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن مىرزا ھاشىمبەگ، مىرزا شىرىپ جوراس، مىرزا مۇھەممەت سەئىد جىراسلار قورغانغا چۈشۈپ سۇلتانغا: «مۇشۇ تازا ئوبدان ۋاقىت، مىرزا نەسىرنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلسىلا! بىز شۇ- نىڭ ئۈچۈن كەلگەن ئىدۇق» دېدى. ئىسكەندەر سۇل-

خان كىرىپ: «غاز كاۋىپى تەييار، كاتتىباشلار كىرسە
كاۋاپ يەيمىز» دېدى. مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا
مۇھەممەت سەئىد، مىرزا شەرىپلەر قورغاننىڭ ئىچىگە
كىردى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ قولىدا قارچىغۇ
بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ كونا دوستى
خوجا مۇھەممەت سادىق توغبېگى قورغاننىڭ ئىشىكىدە
تۇرغان ئىكەن، ئۇ مىرزا مۇھەممەت سەئىدقا بىر ئاز
ئۇچۇر بېرىپ قويدى. مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئەھ
ۋالنى چۈشىنىپ قولىدىكى قارچىغۇنى قويۇۋەتتى،
ئارقىدىنلا «قارچىغۇم ئۇچۇپ كەتتى، ئۇنى تۇتۇپ
كېلىۋالاي» دەپ كەينىگە ياندى. مىرزا ھاشىم بەگ،
مىرزا شىرىپلارغا دەپ قويۇشنىڭ ئىمكانىيىتى بول
مىدى. سۇلتاننىڭ ئادەملىرى «ئەي مۇھەممەت سەئىد
بەگ، سۇلتانىم ئۆزلىرىنى چىرلاۋاتىدۇ. بىر سائەت
تۇرۇپ بەرسىلە» دەپ مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ
كەينىگە كىرىۋالدى. لېكىن مىرزا مۇھەممەت سەئىد
ئىككىلەنمەستىنلا ئاتقا مىندى - دە، بازار تەرەپكە
راۋان بولدى. مىرزا مەلىك قاسىم ئاكوپتا ئىدى،
چاقىرىقتىن خەۋەر تېپىپ قېچىپ، ئۇلاق ـ ساراينىڭ
ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشتى.

ئەلقىسسە، مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئازراق يول
ماڭغاندىن كېيىن ئۆچتۇرپاندىن چاقىرىپ كېلىنگەن
مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا مۇھەممەت دوست جى-
راسلار بىلەن ئۇچراشتى. مىرزا مەلىك قاسىم بەگ،
مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر ئەھۋالنى باشتىن - ئا-

باغ ئوتتۇرىغا قويدى. مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا
مۇھەممەت دوستلار ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بو-
لۇشتى. مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مۇھەممەت سە-
ئىدلەر يەكەن تەرەپكە قېچىپ كەتتى. ئاندىن كېيىن
مىرزا مەزىدبەگ ھارغىنلىقتا ماڭدى. ئىسكەندەر
سۇلتان ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرىنى قاچقانلارنىڭ ئار-
قىسىدىن ماڭغۇزدى. ئۇلار ئىككى گۇرۇپپا بولدى،
مىرزا رىزا ھالالى، مىر مۇھەممەت مەنسۇر ۋە باشقا
بىر قانچە كىشىلەر مىرزا ھاشىم، مىرزا مۇھەممەت
دوستلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ قوم ئېرىق دەريا-
سىنىڭ لېۋىدە، مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ ئېتى خاتا
ماڭغان ئىكەن، ئۇنىڭغا مەدەتكار بولدى. مىرزا ھاشىم
بەگ جوراس ئۇچتۇرپان تەرەپكە بېرىپ، ئۇچتۇرپان-
نىڭ سېپىلىنى قورشاپ دۈشمەننىڭ جاۋابىنى بەرمەك-
چى بولۇپ، ئۇچتۇرپان سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا-
شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى كېچە كېلىپ ئۇچتۇرپان
سېپىلىنى قورشىغان ئىدى. مىرزا ھاشىم جوراس بىچارە
بولۇپ قىرغىز تەرەپكە كەتتى. قىرغىزلار مىرزا ھاشىم
بەگ جوراسنى ئۆلتۈرۈپ، ئات، قورال جابدۇقلىرىنى
ئېلىۋالدى، مىرزا مۇھەممەت دوستنى تۇتۇپ، سۇلتان-
نىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ھاشىم بەگ باي-
رىغىنى، مىرزا شىرىپ جوراسنى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغ-
قىنى مىرزا ھەيدەرلى ئاقسۇلۇقلارغا بۇيرۇپ شېھىت
قىلدۇردى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن
يەنە بىر گۇرۇھ ئادەملەر مىرزا مەلىك قاسىمبەگ،

مىرزا مەزىد بەگ ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىدلارنىڭ
ئارقىسىدىن يۈرگەن ئىدى. ئۇلار، مىرزا رىزا، قۇر-
بان قەلى پالۋاننىڭ ئوغۇللىرى ۋە باشقا كاتتىباش-
لار بولۇپ ھېلىقى كاتتىباشلارنىڭ كەينىدىن يېتىش-
تى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ
ئادەملىرى غەلىبە قىلدى. مىرزا مەزىد باش بولۇپ
سۇلتاننىڭ ئادەملىرىگە چېقىلدى. مەزىد بەگنىڭ ئېتىغا
ئوق تېگىپ ياردار بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەزىد بەگ
پىيادە قالدى. مەزىد بەگنىڭ كۆزىگە جاھان قىزىل
كۆرۈندى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئايالى ئائىشە بەگ ئاغا
ئېرىنى دۈشمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆردى. بىكارئاتتىن
بىرنى ئېلىپ ئېرىنىڭ قېشىغا يېتىپ كېلىپ ئاتنى
ئۇنىڭغا بەردى. مەزىد بەگ ئايالىغا كۆپ رەھمەت
ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاتقا مىنىپ يارەنلىرىنىڭ
كەينىدىن يېتىشۋالدى. ئاندىن ئۇلار بارچۇق تەۋە-
لىكىگە يېتىپ كەلدى. مىرزا قۇربان جىراس ئۇ چاغ-
دا بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئىككى تەرەپ ئۇچرى-
شىپ قالدى. ھېلىقى كاتتىباشلار خاننىڭ خىزمىتىگە
ئالدىراشتى. خان مىرزاھاشىم بەگنىڭ مىرزا مەلىك
قاسىم، مىرزا بەگ قاسىم ۋە مىرزا مەسئۇدلاردىن
ئىبارەت ئوغۇللىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ
ماتىمىنى تۇتۇپ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. شۇنداقلا
مىرزا ھاشىم جوراسنىڭ مىرزا مەزىدبەگ، مىرزا قۇر-
بان ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىددىن ئىبارەت بىر
توغقانلىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلار ھەققىدە تۇر-

لۇك ئىززەت-ئىكراملارنى قىلدى. ئاندىن كېيىن لەش-
كەر توپلاشقا مەشغۇل بولدى. لەشكەر يىغىپ، رەتلەپ،
ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىسكەندەر سۇلتانغا قارشى ئاقسۇ
تەرەپكە راۋان بولدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت خان ئاق-
سۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىسكەندەر سۇلتان ۋە
ئاقسۇلۇق ئادەملەر قورغانلىرىغا كىرىپ مۇداپىئەدە
تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئاقسۇنىڭ سېپىلى-
نى قورشىدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
قەھەتچىلىك پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ
ئەھۋالى قىيىنغا چۈشتى. بىر ئادەمنى تۇتۇپ قولىنى
باغلاپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. خان دەر-
ھال ئۇنىڭ قولىنى يېشىۋېتىپ مېھرى شەپقەت بىلەن
يۇمشاق مۇئامىلە قىلدى (باغلاقتىن خالاس قىلىۋەتتى)
خان: «بۇ مەملىكەت مېنىڭ ئاتا مىراس مۈلكىم،
بۇ يەرگە كەلگەنلەر كاتتىباشلارنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ
كېلىدۇ» دېدى ۋە ئۇچتۇرپان سېپىلىنى قورشاشقا
ماڭدى. مىرزا شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى يەنە بىر
سېپىلنى ئىستىھكام قىلىپ قورشاپ تۇرغان ئىدى. خان
ئۇچتۇرپان ئادەملىرىنى قىستاپ قويۇپ ئاقسۇ تەرەپ-
كە كەلدى. ئادەملەر تەگلىكتە تۇرغان ئىدى. خانغا
ئادەم ئەۋەتىپ ئەكەلدۇرۇپ: «ھەزرىتى خان يەكەنگە
قايتىڭ! ھازىر بىز قورقۇۋاتىمىز. خان ھەزرەتلى-
رىگە كۆرۈنۈشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتىمىز. كاتتىباش-
لاردىن بىرسى كەلسۇن بىز ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىپ
كۆرۈنۈشكە ئالدىرايمىز» دېدى.

شۇچاغدىن ئەھمەت خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئادەملىرىگە ياخشىلىقتىن خۇش خەۋەر، يامانلىقتىن تەھدىتلەر قىلىپ يەكەنگە قايتىپ كېلىپ، پايتەختكە ئولتۇرۇپ، شاھىم قۇلى كېرەك-ياراغنى نۇرغۇن ئادەملەر بىلەن ئاقسۇغا ئەۋەتتى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ ئابدىمىلىك دېگەن جايغا چۈشۈپ ئاقسۇغا ئادەم كىرگۈزدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرى ۋەيران بولۇپ شاھىم قۇلى كېرەك ياراقنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. كېرەك ياراغ خاننىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئاملىرىنى يەتكۈزۈپ ئاقسۇ سىپىلىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئىسكەندەر سۇلتان قورغاندا قالدى. قورغان ئەتراپىدىكى مۇھاسىرە ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتتى، 40 كۈندىن كېيىن سۇلتان كېسەل بولۇپ چىقىپ كەلدى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. ئاي كۆل سارىغ كەلگەندە ئەبدال دېگەن بىر جاي باز ئىدى، شۇ يەرگە چۈشۈپ ئىسكەندەر سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ شۇ يەرگە دەپنە قىلدى. سۇلتان ۋاپات بولۇش ئەرپىسىدە ئۆز ھالىغا ماسلاشتۇرۇپ مۇنۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

ئېتىمىك بىراق، ئىگەرىڭدۇر فىروزە،
بولما غۇرۇر ۋاپاسىز بۇ كۈنىڭگە.
بۇ كۈن سۇنغاي پىيالە، ئەتە كوزا...
بولساڭمۇ غەرق ئۇچكۇنلۇك دۆلىتىڭگە.

شاھىم قۇلى كىرەك ياراغ، پۇتۇن لەشكەرلى-
گىلىپ يەكەنگە يېتىپ كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى.
خان كۆڭۈل بۆلۈپ شاھىم قۇلى كىرەك ياراغنى
مۆتىۋەللىلىك ① كە تەيىنلىدى. مىرزا موناق بەگنى
ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىنئام قىلىپ يولغا سالدى.
شۇ يىلدا ئاقسۇدا قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ تا ھازىر-
غىچە مىرزا موناقنىڭ قەھەتچىلىكى دېيىشىدۇ.

مۇھەممەتخان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىسىدا قىلغاي) نىڭ ئوغلى شاھى شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ ئاقىۋىتى

ئىسپات قىلىنمىشىچە، شۇجا ئۇددىن ئەخمەتخان ئە-
قىللىك، باۋاش، چىرايىدىن كەمتەرلىك چىقىپ تۇ-
رىدىغان بىر پادىشاھ ئىدى. ئۇ ئاقسۇنىڭ لەشكىرى-
دىن قايتىپ كەلدى. شاھلار خان بىلەن ئەبۇ سەئىد
سۇلتان ئوغلى ئەبۇكە سۇلتاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختى-
لاپ پەيدا قىلدى، ئەبۇكە سۇلتاننى بەلىخ تەرەپكە
چىقىرىۋېتىشتى. ئەبۇكە سۇلتان ئىمام قۇلى خان (ئاللا
ئۇنىڭ ياتىدىغان جايىنى نۇرلۇق قىلغاي) نىڭ ئالدى-
غا باردى. ئىمام قۇلى خان غەمخورلۇق قىلىپ قۇن-
دۇزنىڭ ئەمىرلىكىنى ئۇنىڭغا بەردى.

ئەلقىسسە، شۇجائۇددىن ئەخمەتخان، يەكەن،
قەشقەر، يېڭىسار، ئاقسۇ، كۇچار، خوتەن، سىرىقتوللارلى

① مۇتەۋەللى — ئىگىدارلىق قىلغۇچى

ھەتتا بەدەخشانغىچىلىك ئۆز قولىغا كىرگۈزۈپ ئۇن
يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. مىرزا ئەبۇلھادى
مىكرىدىت بىرقانچە يىل خانىنىڭ خەزىنىچىسىدە بولغان
ئىدى. ئۇنى كۈچارنىڭ پادىشاھلىقىغا ئەۋەتتى. مىر-
زا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بايىرىن خوتەندىن كەلگەن
ئىدى. قەشقەر كاتتىباشلىرى كېلىپ خانغا ئەھۋال
ئېيتىپ، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى تەلەپ قىلـ
دى. خان ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن مىرزا مۇھەمـ
مەت يۈسۈپنى ئەبدۇلېتىپ خاننىڭ ئاتا بەگى قىلدى.
مىرزا ئەبۇغۇر بەگنى بولسا خوتەننىڭ باشلىقلىقىغا
ئەۋەتتى. شۇجايدىن ئەخمەت خان كەڭ كۆشادە ئۇۋ
ئۇۋلاش، ئىككار قىلىش بىلەن بولدى. خان قۇش
چىگىرىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. مىرزا شاھىنىڭ
ئوغلى ئەبۇلمەئانى شاھ خاننىڭ ئىشىك ئاغاسى بولدى.
سېرىق قولىنىڭ ھوقۇقى مىرزا شاھ ئوغلى مۇھەممەت
قاسىم شاھقا بېرىلدى. يولدىن ئازغان ئەبۇلمەئانى
شاھ، قارا يۈز مۇھەممەت قاسىم شاھلار خانغا قارشى
چىقىشتى. بۇ ھارام ئاماقلار كۆرۈۋەتكەنلىكلەر 500 گە
يېقىن كىشى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ (خاننىڭ) شاھ
پەرپە دېگەن بىر تۇغقىنى ئەلى ئەسقەر شاھ
خانغا دەپ قويىدى. ئەلى ئەسقەر شاھ يەكەننىڭ
ھاكىمى ئىدى. شاھ پەرپە: «خانغا خىزمەتە بۇ ئەھـ
ۋال يەتكۈزۈلۈپ بولدى» دەپ ئويلاپ: «ئەي پادىـ
شاھى جاھان، ئەبۇلمەئانىدىن كۆڭلۈم خاتىرجەم ئەـ
مەس، ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش كېرەك» دېدى. خان

شاھ: «ئەي شاھىم، سىلە تۇرۇقلۇق بۇ ئىش ئانچە
سوزۇلۇپ كەتمەس» دەپ جاۋاب بەردى. شاھ پەر-
پەچازا قوزغۇپ ئۆلتۈرۈپ «ئەي پۈتۈن ئالەمنىڭ پا-
دىشاھى، ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملەرنى
ئۆلتۈرەيلى ياكى قوغلاپ چىقىرايلى» دېدى. خان تە-
ۋەككۈلنى خۇداغا قىلىپ: «شاھ ئەبۇلمەئانى بىلەن
شاھ مۇھەممەت قاسىملارنى باشتىن ئاخىر بىز تەر-
بىيىلىگەن ۋە كۆپ تۇز بەرگەن ئىدۇق. ئەگەر ئۇلار
بىزگە سۇيىقەست قىلىشقا ئۇرۇنسا خۇدايىتائالا ھازىرە
ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر» دېدى. بۇنىڭدىن ئار-
تۇق بىر نېمە دېمىدى. خان شىكارغا بېرىپ ھەرقاي-
سى ئورۇنلارنى ئايلاندى.

بىر كۈنى ئۇ بارچۇق تەرىپىگە بېرىپ قابالى
مىراب دەپ ئاتالغان شاھ نەزەر مىرابنىڭ ئۆيى-
گە چۈشتى. خان بىرقانچە يېقىن ئاغىنىلىرى خوجا
مۇزەپپەر، خوجا ۋەيس، خۇدا بەردى بەخشى، خوجا
شەھرۇخ ۋە باشقىلار بىلەن مىرابنىڭ سارىيىدا بىل-
لە بولدى. كاتتىباشلاردىن خوجا لېتىپ، مىرزا مەلىك
قاسىم، مىرزا لېتىپ چوراس قاتارلىقلار بوستاندا
ئوخلاۋاتاتتى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى، قارا
يۈز شاھ مۇھەممەت قاسىملار يېرىم كېچىدە 200
نەپەر ئاتلىق، قوراللىق كىشىلەرنى باشلاپ خاننىڭ
ئۈستىگە يېتىپ كەلدى. كاتتىباشلاردىن قايسى بىرى-
نى كۆتۈرسە شۇنى ئاتتى. شۇنىڭ بىلەن كاتتىباشلار
مىدىرلىماي يېتىشتى. خان مىرابنىڭ سارايىدا ئىدى.

شاھلارنىڭ ئادەملىرى ھەلقە قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. خان خوجا ۋەيس مىرئاخور، خۇدا بەردى بەخشىلەرگە «ئىشىكنى ئېتىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئۇلار ئىشىكنى ئېتىشتى. خوجا مۇزەپپەر: «ئامبارغا كىرىۋالايلى» دېدى. بىر نامەرد چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتتى. ئۆي قاراڭغۇ بولدى. خان ئامبارغا كىرىۋالدى. شاھلارنىڭ ئادەملىرى سارايىنىڭ ئىچىگە كىرىشتى. قاراڭغۇدا بىر قانچە كىشىلەرنى زەخىملەندۈردى، ئاتۇشلۇق خوجا مۇزەپپەر خاننىڭ يېقىنى بولۇپ، ئىرابىلىق قىلاتتى، ئۇنىمۇ زەخىملەندۈردى. خان: «ئۆي قاراڭغۇ، بۇ ھارام تاماقلار ئالدىغا كىم ئۇچرىسا شۇنى ئۆلتۈرىدۇ. بۇلارنىڭ سۈيىقەستى مەندە، شېھىتلىق مەرتىۋىسى 1000 دىن بىر ئادەمگە مۇيەسسەر بولىدۇ، نېمە ئۈچۈن تۇرىمەن؟» دەپ ئويلاپ، ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن «سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلار خاندا. مانا مەن خان بولىمەن، مەقسىتىڭلارغا يېتىۋېلىڭلار!» دەپ ئۈنلۈك سۆزلەپ، ئامباردىن سارايغا چىقتى. ئەبۇلمەئانى شاھ كېلىپ خاننىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «پادىشاھىم قورقمىسىلا ھېچ نەرسە يوق» دېدى. ئېكىن ئەرىم دېگەن ئاتلىق بىر ھارامزادە بار ئىدى، ئۇ كېلىپ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ خانغا تىغ ئۇردى. خان ئىمان كەلىمىلىرىنى ئېيتىش بىلەن مەشغۇل بولدى. ئەبۇلمەئانى شاھنىڭ يۈسۈپ دېگەن بىر ئىنىكاۋۇلى خاننىڭ ئىشىنى تاماملىدى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى، قارا يۈز مۇھەممەت قاسىم داغدۇغىدىن بىكار

بولۇپ شەھەرگە قايتتى. خان قانغا مىلىنىپ يەردە
يېتىپ قالدى.

كاتتىباشلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ كېلىپ خاننىڭ مۇ-
بارەك جەسىتىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى. خاننىڭ
كاتتىباشلىرىدىن ئاۋۋال ھەزرىتى خوجام رەھىمە
موللا ئاخۇن، ھاپىز مۇرات ئەلەيھىر رەھمە، شۇتۇر
خەلىپە، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن موللا سالىھ، قا-
زى نەجمۇددىن، قازى مىر مۇھەممەت رىزا ۋە مىر-
ھاشىم خوجىلار يىغىلىپ خاننىڭ قاتىلىنى تېپىشقا
موقىت بولۇپ قارشى تەرەپكە ئاتلاندى. شاھان مۇ-
ھەممەت خاننىڭ مەدرىسىگە يىغىلىپ خاننىڭ كاتتىباش-
لىرىنى بىر - بىرلەپ چاقىرتتۇرۇپ بويسۇنۇش ۋە-
دىسىنى ئالدى (بەيئەت قىلدۇردى) بەزىسى ئىختىيا-
رىي، بەزىسى مەجبۇرىي ھالدا بويسۇندى. لېكىن
بۇلارنىڭ ئىچىدىن ھەزرىتى ئاخۇن ھاپىز مۇرات
جۈرئەت قىلىپ شاھلاردىن سورىدى: «خاننىڭ قاتىلى
كىم؟» ئەبۇلمەئانى شاھ: «خاننىڭ قاتىلى مەن بولى-
مەن» دەپ جاۋاب بەردى. ئاخۇن كەلان ئەلەيھىررە-
ھمە: «خاننىڭ قاتىلى ئېنىقلاندى» دېدى. ئەبۇلمە-
ئانى شاھ ئاچچىقلاپ: «خاننى مەن ئۆلتۈردۈم دېدىم-
غۇ؟ نېمە داۋراڭ سالىسەن؟!» دېدى. ھەزرىتى ئا-
خۇن: «بىزنىڭ مەقسىتىمىز شۇكى، ئەرزىتكە مۇۋا-
پىق بولسا خاننىڭ ئىھتىلىقى مەلۇم بولىدۇ. دېمەك-
چىمىز» دېدى. كاتتىباشلار ئالتۇنغا كېلىپ خاننىڭ
قامىزىنى ئوقۇپ ئۇلۇغ ئاتىسىنىڭ ئايىغىدا دەپنە قىلىشتى.

شاھ شۇجائۇددىن ئەھمەتخان 50 يىل ئۆمۈر كۆردى. 10 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسىدىن بەش سۈرەنى تەلىم ئالغان ئىدى. خانىنىڭ ئادىتى شۇ ئىدىكى، ھەرقانداق بىر تەرەپكە بىرىشقا خاندىن رۇخسەت سورىسا، ئۆزىنىڭ سەللىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى. خان ئۇنىڭغا فاتىھە ئوقۇپ رۇخسەت بىرەتتى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ ھارام تاماق شاھلارغا قارشى لەشكەر تارتقىنى، يۇنۇس سۇلتانىنىڭ قۇرەيش سۇلتاندىن ئىبارەت بەختىمىز خانىنىڭ ئەھۋالى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئەلى ئەسقەر شاھ بۇ ھادىسىدىن خەۋەرسىز ئىكەن. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى ۋە قارا يۈز شاھ مۇھەممەت قاسىملار شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چوڭ ئاكىسى شاھ ئەلى ئەسقەرگە بولغان ۋەقەلى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن شاھ ئەلى ئەسقەر ھەيران بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى، «ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملارنى بىر مەسلىھەتىمىز بار ئىدى دەپ چاقىرساق ئۇلار كېلىدۇ. كەلگەندە تۇتۇپ، ئۆلتۈرۈپ، باشلىرىنى ئابدۇلېتىپ خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپ بىرەيلى» دەپ مەسلىھەت بەردى. شاھ پەرپە: «ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملار كۆرۈۋەدىكىلەر

500 گە يېقىن كېلىدۇ. بىزنىڭ ئادەممىز ئاز، بۇ ئىشنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالايمىزمۇ - قانداق؟» دەپ ئىككىلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، شاھ پەرىپەنىڭ ئايالىمۇ جىم بولۇپ قالدى.

ئەلقىسسە، يولدىن ئازغان ئەبۇلمەئانى بىلەن باشقا ئادەملەر بىرلىشىپ سۇلتان قۇرەيشنى خانلىققا تەيىنلەشتى. سۇلتان قۇرەيشنىڭ نامىدا نىشان يېزىپ، بىر قانچە كەپىلەرنى قوشۇپ قازى مىر مۇھەممەت رىزانى ئەلچى قىلىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. ئەلچىلىك مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «كونا قائىدە بويىچە بىزنى خانلىققا تەيىنلىدى. خوتبە، تامغىلار مېنىڭ نامىم بىلەن بېزەلدى. سىلىمۇ خوتبە، تامغىلارنى مېنىڭ نامىم بىلەن قىلىڭلار! بىزگە ئوبدان بويسۇنۇڭلار! ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ھوقۇقىنى يېڭىدىن بېكىتىمىز! باشلىقلار ھەممىسى ئۆز ئورنىدا تۇرسۇن! ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، مەملىكەتتىن چىقىپ كەتسۇن!»

شۇنىڭ بىلەن قازى مىر مۇھەممەت رىزا قۇرەيش سۇلتاننىڭ نامىسىنى كۆتۈرۈپ قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ ئەلچىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىن قەشقەرنىڭ ھاكىمى، مىرزا غازى بارلاس يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. بۇلار بىرلىككە كېلىشىپ «بۇرادىرىم قۇرەيش سۇلتان ياخشى يارلىغ ئەۋەتىپتۇ. قۇرە-

يىش سۇلتان مەيدىن چوڭ، بىزگە نىسبەتەن ئاتا ئورنىدا. ئۇنىڭغا جان دىلىمىز بىلەن بويسۇنىمىز. لېكىن بىزنىڭ ئاتىمىز بۇرادىرىم قۇرەيش سۇلتان-نىڭمۇ ئاتىسى. ئاتىمىزنى بىر پۈتۈن خارلىق بىلەن ئۆلتۈرۈشتى. بىزنىڭ قان قىساسىمىزنى بەرسە بىز ھامان بىر تۇغقان. ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن، ئاتىمىزنىڭ قان قىساسىنى تەلەپ قىلىشىمىز كېرەك. تەلەپ قىلىماق بولمايدۇ» دەپ مىر مۇھەممەت رىزالى قايتۇرۇشتى.

قازى مىر مۇھەممەت رىزا يەكەنگە قايتىپ ئابدۇلېتىپخاننىڭ سۆزلىرىنى قۇرەيش سۇلتانغا يەتكۈزدى ... مىر مۇھەممەت رىزانى يەنە قايتۇرۇپ قەشقەر، يېڭىسار باشلىقلىرىغا مەسلىھەتكە ئەۋەتتى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ بىلىملىك ھەم ئەقىل-لىك كىشى ئىدى. ئۇ «بەزى ئادەملەر شاھ ئەبۇل-مەئانى تەرەپكە يان باسمىغانىدەك قىلىدۇ. بۇ مۇھىم ئىشنى تەدبىر قىلىپ بىر تەرەپ قىلىش كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئابدۇلېتىپخانغا: «ئەي پادىشاھىم، قېيىن بىر ئىش يۈز بېرىپ قالدى. بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش بەكمۇ مۈشكۈل» دېدى. ئابدۇلېتىپخان بەككە خۇرسەنلىك بىلدۈرۈپ ئېيتتىكى: «كې-نگەش قىلىپ بۇ مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى قىلايلى!» مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ خانغا: «بۇ ئىشنىڭ چارىسى مىرزا خۇدايار قالۇچى، مىرزا ئەلى شىر، شەھرىيار بەگ قالۇچىنىڭ ئوغلى پولات خوجا، باھا-

دۆر بايىردىن ئوغلى خۇدايار خوجالار كېچە - كۈندۈز خاننىڭ سۆھبىتىدە ئۆتىدۇ. شۇلارنىڭ ئالدىغا ئەھۋالنى قويايلى! ئەھدى پەيمان بېرەيلى! ئۇلارنىڭ ئاتلىرى بىلەن بىر تۇغقانلىرىدىن خاتىرجەم ئەمەسمەن» دېدى. خان دەرھاللا مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجالارنى چاقىرتىپ مەسلىھەت سېلىپ ئېيتتىكى: «ئەي مىرزادىلەر، خاتىرجەم چاغلاردا بىر قالچە قېتىم ئۆزلىرىگە جانلىرىمىز پىدا. دېگەن ئىدىڭلارا بېشىمغا قارا كۈن چۈشۈپ قالدى. سىلەردىن شۇنى ئۈمىد قىلىمەنكى، بىزنى دۈشمەننىڭ قولىغا قويمىغايسىلەر!» مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا ۋە خۇدايار خوجالار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈپ: «تېنىمىزدا جېنىمىز بولىدىكەن خىزمەتكارلىقنى، ھالال تاماقلىقنى ئورۇنلايمىز» دەپ قاتتىق قەسەم ئىچىشتى. شۇنىڭ بىلەن خان شادىمان بولۇپ قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ئادەملىرىنى توپلاشقا مەشغۇل بولدى.

ئەلقىسسە، ئادەملەر يىغىلىشتى. ئارىغا مەسلىھەت سېلىنىپ ئەھدى پەيمان بېرىشكە تەكلىپ قىلىندى. نادىر پالۋان بىلەن شەھيار بەگلەر جاۋاب بەرمەي ئارقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجالار تىنىخ تارتىپ قوپۇپ: «ئەي چوڭ ئادەملەر، ئاگاھ ۋە دانا بولۇڭلاركى، بىز ئەھدى پەيمان قىلىشتۇق.

كىمكى ئابدۇلېتىپخانغا قارشىلىق كۆرسىتىدىكەن ئەلۋەتتە ئۇنى تىغ بىلەن سۇغىرىمىز» دېدى. شەھرىيار بەگ، نادىر پالۋانلار پەرزەنت، بۇرادەرلەردىن بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چارىسىز ھالدا: «ئەي ياشلار، بىز سىلەرنى سىناپ باققان ئىدۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن جىم ئولتۇرغان. بىزنىڭ مەقسىتىمىز خاننىڭ دۆلىتىنى تىلەش، خىزمىتىنى قىلىشتىن ئۆزگە بولامدىغان؟» دەپ ئەھدى پەيمان بىرىپ بەيئەت قىلدى.

شۇ چاغدا ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولۇۋاتقانلاردىن مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بايرىن، مىرزا غازى بارلاس، مىرزا قۇربان، مىرزا شاھ مەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا داراپ بارلاس ۋە ئۇنىڭ ئوغلانلىرى: مىرزا جەئپەر، مىرزا سەنجىر، مىرزا كامال بارلاس، مىرزا ئابدۇساتتار: ئاق بوراق خوجىلاردىن: كىپەك خوجا، چالما خوجا، قازى مۇھەممەت يۇسۇپ، مۇھەممەت شاھ خوجىلار: ئايماق كاتتىباشلىرىدىن: نادىر پالۋان، شەھيار بەگ، ئالىم مىرەك، خوجا پادىشاھ قۇللار لەشكەر توپلاپ يەكەن تەرەپكە ھۇجۇم قىلىشتى.

شۇ كۈنلەردە ئەبۇلمەئانى بەكاۋۇل يەكەندىن قېچىپ قەشقەرگە كەلدى. مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق بوراق، مىرزا خىسرو بايرىن ۋە خوجالېتىپ قاتارلىق (يەكەندىكى ئابدۇلېتىپ خاننى ھىمايە قىلىدىغان)

كاتتىباشلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىپ، تۈزكور شاھلاردىن رۇخسەت ئېلىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. رۇخسەت ئېلىشتا شاھلارغا: «مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرلىك، ئۇ بېرىپ قەشقەرلىكلەرنى ۋەيران قىلسۇن. قەشقەرلىكلەر ئابدۇلېتىپخاننى تۇتۇپ ئېلىپ تەسلىم بولۇپ كۆرۈنۈشكە كەلسۇن» دېيىشتى.

لېكىن ئۇلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى يولغا سالغاندا «قەشقەر باشلىقلىرى ئابدۇلېتىپخاننى تېزراق ئېلىپ كەلسۇن! بىز مۇنتىزىر بولۇپ ئۇمى- كۈتۈپ تۇرىمىز. يولدىن ئازغان شاھلارنىڭ دەستىدىن بەكمۇ تەڭلىك تارتتۇق» دېيىشتى.

ئەلقىسسە. مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرگە بېرىپ خاننى تەرغىپ قىلىپ، قىزىقتۇرۇپ يېنىپ كەلدى.

ئابدۇلېتىپخان بىلەن قەشقەرنىڭ باشقا ئەمەلدارلىرى يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى، يېڭىسارغا بېرىپ سېپىل ئالدىدا توختاشتى. مىرزا غازى بارلاس ھەراۋۇل ئورنىدا راۋان بولدى. قىزىل كەنتكە يەتكەندە دۈشمەننىڭ ھېچبىر نامە نىشانىنى تاپالمىدى، قىزىل كەنتىدىن ئۆتۈپ ھىممەتنىڭ سېپىدىكى بىر رەباتقا يەتتى. شۇ يەرگە كەلگەندە، يولنى قويۇپ كۆك رەبات بىلەن قارا ھوجاج ئوتتۇرىسىدىكى يول ئارقىلىق مېڭىپ كۆك رەباتقا كەلدى. مىرزا كېيكاۋۇس دۇغلات 18 نەپەر كىشى بىلەن

كۆك رەباتتا قاراۋۇل ئىدى. ئۇلار كۆزىنى يولغا تىكىپ كۆكنار ئىچىش بەزمىسىگە مەشغۇل بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى، ئەمىر غازى بارلاس قورشاپ ئۇلارنى تۇتۇۋالدى. مىرزا كېپكاۋۇس بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كېپكاۋۇس: «بىزنىڭ ئورنىمىزغا يەكەندىن كىشى كەلگەن ئوخشايدۇ. دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى» ئاخىردا ئەسىر بولۇشتى. قاراۋۇللار ئابدۇلېتىپ خانغا ئەۋەتىپ بېرىلدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار كۆك رەباتتىن ئۆتۈپ قارا ھوجاج يېزىسىغا كەلدى. قارا ھوجاجتا 12 كىشى قاراۋۇل بولدى. يەتتە نەپەر جەڭچى غازى بەگنىڭ نەۋكەرلىرىنى ئېلىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بەشى قېچىپ شاھلارغا قوشۇلدى. غازى بەگ ئۇلارنىمۇ خانغا ئەۋەتتى.

خان ئەسىرلەردىن ئەھۋال سورىدى، ئۇلار جاۋاب بېرىپ ئېيتتىكى: «ئەلى ئەسقەر شاھ، ئەبۇلمەئانى شاھ، مۇھەممەت قاسىم شاھلار يېقىنلىرى بىللە يەنە خوجا ئابەۇرازاق ۋە ئۇنىڭ ئوفلى شاھ خوجا، مۇھەممەت ئابدۇللا خوجا، ئىبراھىم سۇلتان ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ئەلى سۇلتان، مىرزا مۇزەپپەر يارقى، مىرزا مۇھسىن دوغلاتلار قاتارلىق 2000 غا يېقىن كىشى بىر مەقسەتتە بىر تەرەپ، قالغان ئەمەلدارلار، كاتتىباشلار ھەمسىلەن. مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق بوراق، مىرزا خىسرەۋ بايرىن، خوجالېتىپ، مىرزا مەلىك قاسىم،

مىرزا مەسئۇد قاتارلىقلار، ئۇلار خاتىرجەم ئەمەس، خان تېزلا راۋان بولدى، ئوڭدا، سولدا ۋە ئوتتۇرىدا تۇرىدىغان بارلىق لەشكەرلەر «قارا هوجاج» غا چۈشۈپ، قارا هوجاجتىن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ، غازى بەگلەردىن ھاراۋۇلغا ئەۋەتتى. لەشكەرلەردىن مىڭ كىشىنى ئۇلغاپ باشلىقلارغا ھەمراھ قىلدى. ماپان دېگەن جايدا ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئەمەلدارلىرى شاھلار بىلەن يۈزمۇ يۈز ئۇچرىشىپ قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بىلەن غازى بەگلەر خانغا كىشى ئەۋەتتى، خان تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ئەمەلدارلارغا يېتىشىۋالدى، شاھلارمۇ ئۆزىنىڭ بەختىمىز خانغا كىشى ئەۋەتىپ تاۋاجى يېزىسىغا چۈشۈشتى، شاھلارغا ئەۋەتكەن كىشى يېتىپ بارغاندىن كېيىن شاھلارمۇ مېڭىشقا ئالدىرىدى، مىرزا ئابدۇغاپپار، خوجا لېتىپ ۋە مىرزا خىسرولار: «شاھلار ھاراۋۇل يولى بىلەن 3000 جەڭچىنى ئېلىپ ئىلگىرى ماڭسۇن، بىز لەشكەرلەرنى جۈپلەپ ماڭايلۇق. شۇنداق قىلغاندا شاھلار دۈشمەننىڭ ئىشىنى ئاسان بىر تەرەپ قىلالايدۇ» دېدى.

ئەلقىسسە، شاھلار جۈرئەت قىلىپ خاننىڭ يولىنى توستى. ئۇرۇش باشلاندى. تاھىر مىر ئاخور مۇھەممەت ئىۋەز شاھنى تۇتۇۋېلىپ خان ھەزرەتلىرىگە ئېلىپ كەلدى. خان ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتمەكچى بولغىنىدا، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ قويمىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. مىرزا قۇربان بەگ

مۇھەممەت قاسىم شاھنى باغلاپ خاننىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. خان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار خۇشال بولۇشتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ مۇھەممەت قاسىم شاھقا: ئاتا - بوۋىمىزغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، بولمىغۇر ئىشتىن بىرنى قىلدىلىڭ، «بىلمىسىز دېگەن تۇز يەپ تۇزلۇقنى چاقىدۇ» دېدى. ئاخىرى مۇ-ھەممەت قاسىم شاھ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگكە دەشنام قىلىشقا ۋە ناسەزا ئېيتىشقا باشلىدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ: «شاھنىڭ پۈتلىرى كېسىلسۇن» دېدى. مۇھەممەت قاسىم شاھ پۈتلىرىدىنى بەگكە كۆرسىتىپ قوپال گەپلەرنى قىل-دى. مۇھەممەت قاسىم شاھنى ئۆلتۈرۈشكە ئىشا-رەت قىلىشتى.

شاھ تەرەپ مەغلۇپ بولدى، ئەلى ئەسقەر شاھ بىلىدىكى، ئىش قولدىن كەتتى، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى كۆرۈپ مەيدانغا كىردى. ئەمىر مۇ-ھەممەت يۈسۈپمۇ مەيدانغا كىردى. ئىككى تەرەپ روبىرو بولۇشتى. شاھنىڭ قولىدا قىلىچ بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ پالتا تۇتۇپ شاھنىڭ ئۇدۇلىدا تۇردى. بەگكە ئۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بەگ نۆۋەتنى شاھقا ئۆتتۈزدى. شاھ مىرزامۇھەممەت يۈسۈپ تەرەپكە تىغ تاشلىدى، شاھنىڭ قىلىچى بەگ ئېتىنىڭ بېشىغا چۈشتى. مىرزامۇھەممەت يۈسۈپ بەگ پالتىنى شاھ تەرەپكە چۆرىدى. شاھ پالتىدىن قوغدىنىمەن دەپ بېشىغا قالقان تۇتۇۋالدى. شاھ-

خىنىڭ ئېتى مۇدۇرۇپ كېتىپ قالقانىنىڭ قىرغىقى شاھ-
خىنىڭ مەللىمىنى چۇشۇرۇۋەتتى. پۇرسەتتىن پايدىلى-
نىپ مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ پالتىنى شاھنىڭ بې-
شىغا شۇنداق ئۇردىكى مېڭىسى چۇۋۇلۇپ كەتتى.
شاھنىڭ خىزمەتكارلىرىدىن خوجا جارۇپ ئاتلىق بىر
كىشى بار ئىدى، ئۇ يۈرەكلىك ئادەم ئىدى. بەگنىڭ
يولىنى توسۇپ بەگكە ھۇجۇم قىلدى. مىرزا مۇھەم-
مەت يۇسۇپ: «ئەي خوجا سەندىن ھېچلەرسە قال-
مىدى، ۋاپادارلىقنى ئاشكارا قىلدىڭ، بەگنىڭ جېنى
ۋە پەرزەنتلىرىگە رەھىم قىلغىن، شاھقا ۋەكالەتەن
سېنى چوڭ ئىززەت ئىكرام قىلىمىز» دەپ لەسەھەت
قىلىشقا ئېغىز ئاچتى. جارۇپ بەگكە سەت دەشنامىلار-
نى قىلىپ قېشىغا يېقىن كەلدى. بەگ چارىسىز
جارۇپقا يۈزلەندى. شاھنىڭ قىلىچى تېگىپ بەگنىڭ
ئېتى يارىدار بولدى. ئاتنىڭ بېشى قانغا بويۇلۇپ
تۇرغاچقا جارۇپنىڭ ئېتى ئۈركۈپ كەينىگە سىلكىن-
دى. قازايى ئىلاھى جارۇپنىڭ بېشى تۆۋەن بولۇپ
قالدى، بەگ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ جارۇپنى
ئۆلتۈردى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ خۇداغا شۇ-
كۈر سانا ئېيتتى.

قۇرەيش سۇلتان مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. شاھ
ئەبۇلمەئانى مەيداندىن بەدەر كېتىپ، ئەلقا دېگەن
قوشقا ئوخشاش، ئىسمى بار، جىسمى يوق بولۇپ
كەتتى. ئەمەلدار ۋە ئۇلۇغلار خاننى تاۋاپ قىلىشقا
مۇشەررەپ بولدى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپخاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەزىزلەر (ئۇلارغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى يار بولغاي)، ئۇلۇغلار ۋە ئەمەلدارلار كونا قائىدە بويىچە ئابدۇلېتىپخاننى خانلىققا تەيىنلەشتى. خۇتبە ۋە تامغىلار شۇ كىشىنىڭ نامى بىلەن بېزەلدى. ئۇ كىشىنىڭ نامىدا پازىل كىشىلەر توپلاملارنى تۈزدى. شائىرلار شېئىرلارنى يازدى. شۇ جۈملىدىن: ئاخۇن خوجا نەسىر مۇنۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

ئەي پەلەكنىڭ پادىشاھى ساڭا كۈندۈر تەختماكان،
ئالەم سېنىڭ ساقلىشىڭدىن خاتىرجەمدۇر ھەم ئامان.

تىلەيمەن جان دىلىم بىلەن خۇداۋەندى جاھاندىن،
بولغاي 100 يىل سەن پادىشاھ مەن فاتىھە ئوقۇسام.

Altunoq

خوجا ئابدۇراززاق ھەزرىتى خوجا ئەھرارنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادىدىن ئىدى، شۇجائۇددىن ئەھمەتخان، ئۇنى ئاتالىقلىق مەنسىپىگە تەيىنلەپ ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا چىقاردى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى شاھ خوجا ئابدۇللىتىپخانغا يېقىن ئىدى. ئۇ بەدەخشاندىن مۇنۇ رۇبائىينى يېزىپ خانغا ئەۋەتتى:

«بۇلبۇل قەپەزدە ئەسىر، قاغىلار باغدا،
كېيىك ياقا - پۇچقاقتا، ئىتلار ھويلىدا.
سۇمۇرۇغ دېگەن قۇش غېرىپ، سا ۋەتەلدە،
مەن سەرگەندار، ياتلار يار ئالدىدا.»

ئەمەلدارلار بۇ رۇبائىينى ماختىشىپ پۇل چېچىشتى، ئەمما ئابدۇللىتىپخان چىرايلىق شەكىللىك پەرى سۈرەتلىك، شېرىن سۆزلۈك، مۇبارەك خەۋەرلىك ئادەم ئىدى. كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل قۇشلىرىنى قارچىغۇدەك ئوۋلايتتى. يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى مۇنۇ قوشاقنى شۇ كىشىنىڭ ھالىغا مۇناسىپ بىلىپ ئوقۇيتتى:

قوشاق

خالايىقلار ئېيتاتتى سەندۇر سەن ئىككىنچى
يۈسۈپ،

قاچانكى ياخشى بىلىمەك ھەقىقەت قاندىنمۇ
ئەرزاندۇر.

مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى ئاتالىق قىلىپ خوجالىتىپ بەگنى بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە ۋەزىر قىلدى. مىرزا غازى بارلاس قەشقەرنىڭ ھاكىملىقىغا ئېلان قىلىندى. قوش بېگى كېرەمنى مىرزا ئابدۇغاپپارغا تاپشۇرۇشتى. سېرىق قولنىڭ ھاكىملىقى مىرزا قۇربان جوراسقا مولاپ بېرىلدى. تۈمەننىڭ مىرابلىقى ئەمىر خىسرو بايرىنغا تاپشۇرۇلدى. خان مىرزا ئابدۇ ساتتار ئاق بوراقنى ئىشىك ئاغا قىلدى. تاھىر مىر ئاخورنى مۆتىۋەللىلىككە ئېلان قىلدى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىشلىرى ئورۇنلاشتى. ئۇ كىشىنىڭ تىرىشچانلىقىدا پادىشاھلىق گۈلىستانى ئىرەمنىڭ رەشكىگە ئايلاندى. شاھلار خانى ئۆلتۈرگەن چاغدا مىرزا غور ساغرىچى خوتەندىن قېچىپ كۆچار، قاراشەھەر تەرەپكە كېلىۋالدى. ئابدۇلېتىپخان خانلىق تەختىگە ئورۇنلاشتى. مىرزا ئەبوغور خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. خان ئۇنى ياخشى ئەزىز بىلىپ، خوتەننىڭ ھاكىملىقىغا يەنە قايتا ئەۋەتتى. كۆرەلمەس كىشىلەر ئىچكىرىلەپ چۆكۈپ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بىلەن مىرزا ئەبوغورنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىتنە - پاسات پەيدا قىلدى.

قەشقەر ھاكىملىقى بىلەن ئابدۇلېتىپخاننىڭ ئاتالىقى مىرزا ئەبوغۇرغا تەئەللۇق بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ مىرزا ئەبوغۇردىن قورقاتتى. بىر نەپەس سۈنىمۇ خاتىرجەم ئىچمەيتتى. مىرزا ئەبوغۇرنى تۇ-تۇشقا ئەمەلدارلارنى «ئىلغار» يولى بىلەن ئەۋەتتى. «ئىلغار» نىڭ ئالدىغا مىرزا ئابدۇساتتار ئوردا بېگى، مىرزا ئەلى شىر، مىرزا ھەبىب جوراس، مىرزا ئابدۇراخمان دوغلات ۋە تاھىر مىرئاخۇنلارنى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمەلدارلار بېرىپ مىرزا ئەبوغۇر بەگنى ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ئەبوغۇر بەگ شانى شەۋكەتلىك بەگلەرنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇنى تىبەت (شىزاڭ) تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا ئەبوغۇر سانجو دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ شۇ يەردە كې-سەل بولۇپ يېتىپ قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلتۈردى. مىرزا ئابدۇغاپپارنى خوتەننىڭ كاتىباشلىقىغا ئەۋەتتى. مىرزا موناق جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا مۇھەممەت رىزا، مىرزا مەلىم بەدرى لەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان مىرزا مۇھەممەت رىزانى قوش بېگى قىلدى.

14 خاننىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنىغا يىل بولغان ئىدى. مىرزا ئەبوغۇر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئەركىن ھوقۇق مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ قولى-دا ئىدى. ئۇ ئەمەلدارلار ئىچىدە چەكسىز ئەركىن ھوقۇقدار بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلۇق،

تەكەببۇرلۇق ئۇنىڭ كۆڭلىدە غالىپ كېلىپ، يېقىن ئادەملىرىدىن ئۇرۇس خوجا، نورۇز مۇھەممەت كۆكەھادى سەلىمە كېرەك ياراغ، خوجا سەلىم بىگ ۋۇللارنى بەلىخ تەرىپىگە كۆچۈرۈۋەتتى. بەگىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن خان ۋە خانىنىڭ ئانىسى نارازى بولدى. خانىنىڭ ئانىسى تۇرسۇنخان قىتمىنىنىڭ بىر تۇغقىنى بولۇپ، ئۇ شۇ دەۋردىكى ئاياللارنىڭ ئەڭ ئەقىللىكرەكى ئىدى. ئۇ بۇ مەسىلىنى باشقىلارغا ئېيتىپ ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئەمەلدارلارمۇ بۇ ئىشتىن قاتتىق رەنجىشتى. ئۇلار قەشقەر ئەمەلدارلىرىغا: «مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى» دەپ كىشى ئەۋەتتى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قەشقەر ئەمەلدارلىرىمۇ بەگدىن رەنجىشتى. قەشقەردىن 500 دەك ئادەم يەكەنگە كەلدى، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سېپى مىرزا خۇدايار قالۇچى، مىرزا ئەلى شىر ۋە پولات خوجالار مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپنى ئارمىزتىلۇق يېزىسىدا تۇتۇۋېلىپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا خىسرونىمۇ تۇتۇپ سولىۋەتتى. مىرزا قۇربان جوراس ئۆزىگە تەۋە يېتىملىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە قېچىپ كەتتى. بۇ خەۋەر مىرزا ئەلى شىرنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئۇ بۇ خەۋەرنى دەرھال خانغا ۋە خانىنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزۈپ: «مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ كۆڭلىدىن ئۆتۈپ بۇرۇلقى تۈزۈم بويىچە ھاكىم، «ئاتالىق» قىلمىساق بۇ پىتنە پاسات تۈگىمىگۈدەك» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى. مىرزا مۇھەممەت

يۈسۈپنى سولاقتىن خالاس قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىغا چاقىرتتۇرۇپ ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى. خان بىرىپ بەگنىڭ بېقىنىدا ئولتۇرۇپ يېقىندارچىلىق بىلدۈردى. مىرزا قۇربانبەگ ئارقىسىدىن مىرزا ئابدۇراخمان دوغلات ۋە مىرزا خۇدايارلارنى ئەۋەتىپ جوراسىنىڭ باشلىقلىرىنى قايتۇرۇپ كەلدى. بەگ تەرەپتىن گۇناھنى مىرزا خىسرو بەگكە قويۇپ ئۇنى بەلىخ تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا خىسرو مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ تاغىسى ئىدى. تاھىر مىرئاخور بۇ پىتنىنى توسقان ئىدى، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئەمىر خىسرو بايرىدىن ھەج قىلىش نىيىتى بىلەن بىرىپ باغداتتا ۋاپات بولدى. ھاجى ئەلى ئۇنىڭ جەسىتىنى گۆرۈستانى بەقىغا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېھىم خاننىڭ بەزى ئەھۋالى، كۈچار، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتقىنى، مەقسىتىگە يېتەلمەي قايتىپ كەلگىنى ۋە مىرزا ئەبولھادى مىركىرىتنىڭ ئابدۇللا خاننى تۇتۇۋالغىنى

ئىشەنچىلىك كىشىلەرنىڭ مەلۇم قىلىشىچە، ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان مۇھەممەت خاننىڭ زامانىدا قارا شەھەر، تۇرپانلارنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا مەنسۇرخاننىڭ

تۇزۇمى بويىچە ئورۇنلاشقان ئىدى. داڭلىق باتۇرلار
ئالىي مەرتىۋىلىك جەڭچىلەر خاننىڭ خىزمىتىدە ئىنت-
تايىن كۆپ ئىدى. مەسىلەن، كاتتىباشلاردىن مىرزا
مۇھەممەت ۋەلى جوراس، مىرزا يۇنۇس جوراس،
شەھىيار بەگ، ئەرەب بەگ؛ مىرزا فىرۇز دوغلات،
مىرزا تولىكى دوغلات، شاھ تاھىر، مىرزا نەسىر
جوراس، مىرزا مۇھەممەت شاھ مىرزا، خوجاسىپى
پالىۋان، مىرزا ۋەلى بەگ، ئابدۇقاھار بەگ ۋە باش-
قىلارغا ئوخشاش. خاننىڭ لەشكەرلىرى ئۇ چاغدا
4000 گە يېتەتتى. خان لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ
كۇچار، ئاقسۇ تەرەپكە راۋان بولدى. مىرزا ئەبولھادى
مىكىردىت كۇچار ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان
كۇچارنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. مىرزا ئەبولھادى قور-
شاۋ ئىچىدە تۇرۇپ خانغا: «بىز بولساق خاننىڭ
كونا قۇللىرى بولۇرمىز، خاندىن قورقۇپ كۆرۈنۈشكە
چىقالمايۋاتىمىز، ئابدۇللاخاننى سېپىلغا ئەۋەتسۇنلار
مەن كەمىنە خىزمەتكار خانزادەنى گەردىنىمگە ئول-
تۇرغۇزۇپ خانغا كۆرۈنۈشكە ئالدىرايمەن» دەپ ئادەم
چىقاردى. ئابدۇرېھىمخان دۆلەتنىڭ كاتتىباشلىرى
بىلەن مەسلىھەتلەشتى. بەزىلەر: «ئابدۇللاخاننى مىرزا
ئەبۇلھادىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس»
دېسە، يەنە بەزىلەر: «ئەۋەتكىنىمىز ياخشى» دېدى.
ئاخىرى ئابدۇللاخاننى مىرزا ئەبولھادىنىڭ ئالدىغا
ئەۋەتىشتى. ئۇ خۇدادىن تىلىگەن مەقسىتىگە يەتتى.
ئابدۇللاخاننى تۇتۇۋېلىپ خاننىڭ كۆرۈنۈشىگە

كەلمىدى.

خان كۆچار ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ دۆلەتنىڭ
بارلىق كاتتىباشلىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە كەلدى.
ئاقسۇلۇقلار قورغانلىرىغا كىرىپ مۇكۇۋېلىشتى، خان
ئاقسۇنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. ئەرەب بەگ دەرۋازى-
غا ھۇجۇم قىلدى. ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرى ئەرەب بەگ-
نى ئۆلتۈرۈۋالدى. بەگنىڭ ھەمراھلىرى جانلىرىنى
ئاران قۇتۇلدۇرۇپ قالدى. خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان
مەملىكىتىنى قولغا كەلتۈرەلمەي ئۆز ئورنىغا قايتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان بۇ دۇنيادىن
ۋىدالاشقاندا ئابدۇرېھىم خان يەنە ئاقسۇ، ئۇچتۇر-
پان تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. بۇ قېتىممۇ يەنە مەق-
سىتىگە يېتەلمەي قايتتى.

شىغايىخان دىگەننىڭ ئوغلى ئەيسەخان تاشكەنت-
تىن ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سۆھبەتتە
بولدى. خان ئۇنىڭ لايىقىدا ھۆرمىتىنى قىلىپ،
ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتتى. مىرزا ئەبۇلھادى
خاننىڭ لايىقىدا پەشكەشلەر (تەييارلىق) قىلىپ،
خانغا ئەۋەتىپ ئۆزى ئوردىسىنىڭ ئىشىكىغا چىقمىدى،
ئابدۇللاخاننى سېپىلنىڭ گىرۋىكىدىن خانغا كۆرسى-
تىپ قويدى. خان چارىسىز، كۆچاردىن ئۆتۈپ، باي
ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. باينىڭ ھاكىمى سۇبھان
قۇلى بەگ ئىدى. ئۇ، تازا تەڭلىك بولغاندا، باي-
نىڭ ئادەملىرىنى ئۆتتۈپ خاننىڭ كۆرۈنۈشىگە كەل-
دى. خان پادىشاھانە ئىززەت - ئىكرام قىلدى.
شۇنىڭ بىلەن خان ۋە ئەيسەخان ئاقسۇ

تەرەپكە كەلدى. مەملىكەتنىڭ كاتتىباشلىرىدىن:
مىرزا مەلىك قاسىم بەگ، مىرزا ئەلى
مەردان بەگ، مىرزا مەنسۇر ۋە ئۇنىڭ
ئوغۇللىرى مىرزا قۇربان بەگ، مىرزا قارا باھادۇر،
مىرزا لىبتىپاھەر يەكەندىن ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى.
ئۇلار جەڭنىڭ پۈتۈن قورال - ياراقلىرىنى راۋۇرۇس
تەييارلاپ، ئاقسۇنىڭ قورغانلىرىنى قورشاپ ئۇرۇش
باشلىدى. ئابدۇرېھىمخان يار باشىغا چۈشتى. ئېيشىمخان
ساۋۇق بۇلاققا چۈشتى. قورشاۋ ئۇزاق داۋام قىلدى.
قومباشى، ئارال، ئاقيارنىڭ ئادەملىرى ئابدۇرېھىمخانغا
بېرىلىشتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. مىرزا تۆمۈر جوراس ۋە
ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مۇھەممەت ئىمىنبەگ
جوراس، مىرزا تۆلكە جوراس، مىرزا تالىپ جوراس،
خوجا مۇھەممەت باقى تومەن، غازى باھادۇر بايرىن
ۋە باشقا بىرقانچىلەن ئاقسۇنىڭ سېپىلىدىن تاشقىرى
چىقىپ دۈشمەنگە يۈزلەندى. ئابدۇرېھىمخان تەرىپى-
دىن مىرزا ھاشىم، مىرزا شەمسى، مىرزا ئابدۇراخمان
ئوردا بېگى، خوجا سىپى باھادۇر ۋە باشقا بىر
قانچىلەن دەلمۇ دەل تۇرۇپ ئۇرۇشقا چۈشتى. مىرزا
تۆمۈرنى مىرزا ئابدۇراخمان بەگ ئۆلتۈردى. مىرزا
تالىپنىڭ قولى باغلاندى. ئابدۇلىتىپخان تەرەپ مەغ-
لۇپ بولدى. مىرزا تالىپنى ئابدۇرېھىمخان ئاقسۇغا
ئالدۇرۇپ كەلدى. مۇھاسىرە ئۈچ ئاي داۋام قىلدى.
ئابدۇلىتىپخاننىڭ قوغدىغۇچىلىرى مەسىلەن، مىرزا
ئەلى مەردان ئوردا بېگى، مىرزا مەلىك قاسىم باھ-

رىن ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا بەگ قاسىم، مىرزا
مەسئۇد، مىرزا قۇربان جوراس ۋە مىرزا لەتىپ جو-
راسلار بىرلىككە كېلىپ، ئابدۇلەتىپخانغا ئادەم ئەۋە-
تىپ، كىشىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى خانغا مەلۇم قىلدى.
كاتتىباشلاردىن بىر كىشى دەربار دېگەن يەرگە
كېلىپ، ئابدۇلەتىپخانغا ئادەملىرىنىڭ ئەھۋالىنى
تونۇشتۇردى. ئابدۇلەتىپخان قول ئاستىدىكى ئاتارمەن -
چاپارمەنلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شۇنداق قارارغا
كەلدىكى، «خان ۋە ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاقسۇ تەرەپكە
قوزغىلاڭ كۆتۈرسۇن» شۇنىڭ بىلەن خان تۇرغۇن
لەشكەر تىپلاپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ، مەن-
زىلمۇ مەنزىل مېڭىپ كېلىپ «يېڭى ئېرىق»قا چۈشتى.
ئابدۇرېھىمخان ئابدۇلەتىپخاننىڭ ئەھۋالىدىن ۋاقىپ
بولۇپ قايتىش داغدۇغىسىنى قىلدى.

ئىبىشمخان خانغا: «لەشكەر بىلەن سەردار جە-
ھەتتىكى ئاجىزلىقىمىزنى ئويلىمايلى. لەشكەرلىرىمىز
ئىچىدە نام قازانغان باتۇرلار خېلى بار. قانداقلا بول-
سۇن بۇ قېتىم ئابدۇلەتىپخان بىلەن بىر ئېلىشىپ
باقسىمىز ياخشى» دېدى. ئابدۇرېھىمخان: «ئابدۇلەتىپ
خاننى كۆرۈنۈشى چىرايلىق، پەرى سۈرەتلىك دېيىش-
ىدىكەن، شۇڭا كىشىلەر شېرىن جانلىرىنى ئۇنىڭ
يولىدا پىدا قىلىدىكەن، يەنە بىرسى، يەكەن، قەش-
قەرنىڭ لەشكەرلىرى ھەددىدىن زىيادە كۆپ، شۇڭلاشقا
ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇش ئەقىل - پاراسەتتىن يىراق
ئىش بولۇپ قالۇرمىكىن» دېدى. ئىبىشمخان تەسلىم

بولۇپ قايتتى، باي ئاھىيىسىنىڭ چېگرىسىغا كېلىپ
چۈشتى.

سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇرېھىم خاندىن قېچىپ بىر سېپىل ئىچىدە يالغۇز قالدى. ئابدۇرېھىم خان بايدىن ئۆتۈپ كۇچارنىڭ سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ دەرۋازىنى ئېچىپ ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم خان بىلەن ئەيسىخانلار كۇچار چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، جالىش، تۇرپاننىڭ پايتەختىگە قايتتى. ئابدۇلېتىپ خان باي ئاھىيىسىگە يەتكەندە خەلققە مايىل بولۇپ، مىرزا ئەلى مەردان بەگنى ئاقسۇنىڭ ھاكىمى قىلىپ، پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددۇسە سىررۇھۇنىڭ كەتكىنى ۋە شۇ چاغلاردا يۈز بەرگەن ۋەقە

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددۇسە سىررۇھۇ سەمەرقەنتكە بارماقچى بولۇپ ئابدۇلېتىپ خاندىن رۇخسەت سورىدى. خان ھەرقانچە توسۇپ باقسىمۇ يەنە بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئاتىلىرى مىرزا پۇر ئەنۋارنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنت تەرەپكە قوزغالدى. ئەنجاندىن ئۆتۈپ، سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىپ، ئۇلۇغ ئاتىسى مىرزا پۇرفۇتۇھنىڭ مازىرىنى زىيارەت قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. ئاندىن كېيىن

دۇ تۇر خەلىپە، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەر ھەر تە-
رەپتىن شىكايەت قىلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەزىزان
خۇلەفالارنى مازارنىڭ سىرتىدا قويۇپ، ئىسمائىل
سوپىنىڭ ھەمراھلىقىدا مازارنى تاۋاپ قىلىشقا كىردى،
قەبرىلەردىن بىشارەت بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان
بىلەن ئىسمائىل سوپىلار بىشارەتتىن ۋاقىپ بولغاندىن
كېيىن مازاردىن قايتىپ چىقتى. خولافالار ئىچىدە
قەشقەرلىك ھاپىز نەسىر خەلىپەمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى
ئەزىزانغا كەشىپ بىلەن مەلۇم بولغان ئىش، نەسىر
خەلىپەگىمۇ ئوخشاش مەلۇم بولاتتى. نەسىر خەلىپە
خولافالارغا: «ھەزرىتى ئەزىزان شۇ تۇر خەلىپە
بىلەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەرنى ئۇردى» دەپ
ئۇچۇق ئېيتتى، لېكىن ئۇنىڭغا زىيان يەتمىدى.
بىراق ئىسمائىل سوپى كىشىلەرگە ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ
سىرىنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇ
دۇنياغا سەپەر قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىزان قەشقەر تەرەپكە قايتىپ، شارت
داۋانىدىن ئۆتكەندە. شۇ تۇر خەلىپە بىلەن مىرزا
مۇھەممەت يۈسۈپلەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلدى.
ھەزرىتى ئەزىزان ئۇرۇق سالارغا يېتىپ كەلگەندە، قەش-
قەرنىڭ ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا ئالدىغا كەلدى. ھەز-
رىتى ئەزىزان قەشقەرگە چۈشۈپ ئۈچ كۈن شۇ يەردە
تۇردى، ئاندىن يەكەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئابدۇلېتىپخان
مۆلەتنىڭ ئاتارمەن، چاپارمەنلىرى بىلەن قارشى ئېلىپ
ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ئالدىغا چىقتى ۋە مېھمانلارنى

شەھەرگە باشلاپ كىردى. خان قۇرۇلتاي ئېچىپ، يە-
كەننىڭ پادىشاھلىقىنى مىرزا غازى بارلاسقا، قەشقەر-
نىڭ ھاكىملىقىنى مىرزا قۇربان جوراسقا تاپشۇردى.
ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

مىرزا ئەلى شىرنىڭ قىرغىزلار قولىدا شېھىت بولغىنى

قىرغىزلار شەھناز يېزىسىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئاب-
دۇلېتىپخان غازى بەگ، مىرزا ئەلى شىر، نۇرۇس خوجا،
مىرزا ئابدۇراخمان نۇردا بېگى، لۇتپۇئەلى بەخشى،
مىرزا مۇھەممەت خوجا، دۇسەيىن شاھ ئوغلى نۇرى
مۇھەممەت خوجا قاتارلىقلارنى ئىلغارلار قاتارىدا بى-
كار تەلەپ قىرغىزلار تەرەپكە راۋان قىلدى. مەزكۇر
كاتتىباشلار قىرغىزلار ئارقىسىدىن يېتىشتى. قىرغىز
جەڭچىلىرى مۇكۇپ تۇرغان ئىكەن، مىرزا ئەلى شىر
قىزگىنىسى تارتىپ ئولتۇرغان ئىدى. لوتپۇئەلى
بەخشىغا دىمەك يېقىنلىرىدىن بولغاچقا مىرزا ئەلى شىرغا
ئاچچىق - چۇچۇك گەپلەرنى قىلىپ دۈشمەن تەرەپكە
يۈزلەندى. مىرزا ئەلى شىرمۇ راۋان بولدى، ئۇ چاغدا
غازى بەگ تېخى يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. باشقىلار
ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق پەيدا بولدى. ھېلىقى
مۇكۇنۇۋالغان قىرغىزلار لەشكەرگە ئۆزىنى ئۇرۇشى
مىرزا ئەلى شىر بىر جايغا چۈشۈۋالدى. لۇتپۇئەلى بەخشى
ئادەملەرنى باشلاپ قىرغىزلاردىن قېچىپ بەدەر كەتتى.

مىرزا ئەلى دىر مەغلۇپ بولۇپ 70 دەك ئادىمى بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. بەزىلىرى يالىڭاچلاپ قويۇلدى. غازى بەگ بىر جېدەك مۇكۇۋىلىپ ئامان قالدى. لەشكەرلەرنىڭ بەزىسى غازى بەگكە قوشۇلدى. غازى بەگ لۈتپۇ ئىلىينىڭ نامەرتلىكىدىن ئۇرۇلۇپ سوقۇلۇپ خانغا يېتىپ كەلدى.

زىياۋۇددىن ئەھمەت خان ئوغلى سۇلتان
مەھمۇت خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى،
ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئاقىۋىتى،
پادىشاھلىق مۇددىتى ۋە
كۆرگەن ئۆمرى

ئىشەنچلىك بەزى كىشىلەرنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىچە تاشكەنتتىن تۇرسۇن خان ئوغلى كەلدى. ئۇ، خانىم (خاننىڭ ئانىسى)نىڭ بىر تۇغقىنىنىڭ بالىسى ئىدى. مىرزا قۇرباندىن قەشقەرنىڭ ھوقۇقىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى سۇلتاننى قوغلاپ چىقاردى. ئابدۇلېتىپ خان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ بالىسى سۇلتان مەھمۇت خاننى قەشقەرنىڭ پادىشاھلىقىغا ئەۋەتتى. ئۇ ناھىيىنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا قۇربان جوراسقا تاپشۇردى. ئابدۇلېتىپ خان كۈچار ناھىيىسىدىن باشلاپ بەدەخشان چېگرىسىغىچىلىك 12 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. 26 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئۇ مەزگىلدىكى ئۇلۇغ. كاتتا مەرتىۋىلىك كىشىلەر:

ئاخۇن موللا مۇرات، ئاخۇن خوجا، قازى نەجمۇددىن ۋە دانىشمولىمەروزلار ئىدى. ئادەملەر ئابدۇلەتىپخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن بەكمۇ بىئارام بولۇشۇپ ئەپسۇسلاندى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

ئابدۇلەتىپخان پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچكەندىن كېيىن ئۇلۇغ كاتتىباشلار مەسىلەن، مىرزا غازى بارلاس، خوجا لەتىپ، مىرزا قۇربان چوراس، مىرزا قارا باھادۇر چوراس، مىرزا مەلىك قاسىم بايرىن، مىرزا مەسئۇدى بايرىن، مىرزا شاھمەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا ئابدۇسسەتتار ئوردا بېگى، مىرزا لەتىپ چوراس، مىرزا ھەبىب چوراس قاتارلىقلار دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سۇلتان ئەھمەتخاننى ئىزدەپ ئېلىپ كېلىشكە مەسئۇد بەگنى ئاقسۇغا راۋان قىلدى. مەسئۇد بەگ بېرىپ سۇلتاننى تەكلىپ قىلدى. سۇلتان بىلەن مىرزا ئەلى مەردان بەگلەر ئىككىلەنمەستىن يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مىرزا مەسئۇدنى ئاقسۇنىڭ ھاكىملىقىغا قويۇپ كەتتى.

ئەلقىسسە، ئۇلار يەكەنگە يېتىپ كەلدى، كاتتىباشلار ئالدىغا چىقىپ، قارشى ئېلىپ شەھەرگە باش-

ـلاپ كىردى ۋە خانلىققا ئىلان قىلدى. خوتبە، تام-
ـغىلارنىڭ ھەممىسى خاننىڭ نامى بىلەن بېزەلدى.
ئەلى مەردان بەگ خاننىڭ ھەمراھلىقىدا كەلگەن ئى-
دى. مىرزا ئابدۇساتتار ئىشىك ئاغا، شاھ مەنسۇر
بەگ قارا قاشنىڭ ھاكىمى بولدى. ئىشلار ئوردا بې-
گى كاتتىباشلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. كاتتىباشلار ئوت-
تۇرىسىدا چوڭ قارىمۇ قارشىلىق يۈز بەردى. ئاخى-
رىدا، ئەلى مەردان بەگنى تۇتۇپ بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىپ ئاقسۇغا ئەۋەتتى. مىرزا ئابدۇساتتار بەگنى
بالتى تەرەپكە سۈرگۈن قىلدى. مىرزا ئابدۇسەمەت
ئوردا بېگى قەشقەردىن كېلىپ يولدىن ئابدۇساتتار
بەگنى قەشقەرگە ئېلىپ باردى. شاھ مەنسۇر بەگ
قارقاش ناھىيىسىدىن قېچىپ كۆچاغا كەلدى. بىر
ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ يەنە سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ
خىزمىتىگە ئالدىردى. يەكەننىڭ ھاكىملىقىنى (مىر-
زا غازى بارلاسنى ئېلىپ تاشلاپ) مىرزا قۇربان جو-
راسقا بەردى. بۇمۇ سۇلتان ئەھمەت خانغا نىسبەتەن
بىر خىل چېكىنىش بولدى.

نەزم

ھەزەر قىلىش كېرەككى، دىلىمدىن ئاھۇپىغان قوپتى،
كۆڭۈل ئارامىدا تۇرۇش رەسمىيىتى جاھاندىن كەتتى.
جەمەت ئاقسۇەت تۇپراققا ئولتۇردۇ،
يېتىنە خاتىرجەملىك كۆرپىسىدىن قوپتى.

سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ئۆز بۇرادىرى سۇلتان ئەھمەتخان بىلەن پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆز ئارا قارىمۇ قارشى بولۇپ دۈشمەنلەشكەندە، سۇلتان مەھمۇتخان يەكەنگە بارماقچى بولدى. يەكەنگە كېلىپ خوجا لېتىپنىڭ قىزىغا خېرىدار بولدى. لېكىن نىكاھ قىلىش ۋاقتى كەلگەندە قىزنى سۇلتان ئەھمەتخان ئېلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇتخان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەتخاندىن رەنجىپ ھاشىم خوجانىڭ قىزىنى ئېلىپ قايتتى ۋە يەكەنگە لەشكەر تارتىپ كەلدى. ئاقسۇنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن قىرغىزلارمۇ (60 ئادەم) ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشكە كەلدى. سۇلتان مەھمۇتخان لەشكەرلىرىنى رەتلەپ يەكەنگە كېلىپ كۆك قۇمغا چۈشتى. 20 كۈندەك مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىر قايتتى. بىر يىلدىن كېيىن يەنە ھەرىكەت قىلدى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا كامال بارلاس، شەھيار بەگ قالوچى، خوجا پادىشاھ قۇلى بۇغرىچى، قازى كېپەك، مىر ئەزەم شاھ، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس، شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار قاتارلىق كاتتا ئەمەل-

دارلار خاننى توسۇپ ياندۇرالمىدى. ئاخىرى ئۆز بىر تۇغقىنى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ كەلدى.

سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئەمەلدارلىرى كېڭەشكە مەشغۇل بولدى. مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار: «ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ تاقابىل تۇرۇشقا ئالدىرايلى» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان باھادۇر بەگلەر بولسا: «شەھەرلى قورشاپ تۇرۇپ ئۇرۇشايلۇق» دېيىشتى. كۆپىنچە باشلىقلار مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار تەرەپدار بولۇشتى. يەنە ئالدىغا چىقىپ ئۇرۇشماقچى بولۇشتى. سۇلتان ئەھمەتخان. ئوڭ تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا قارا باھادۇر بىلەن مىرزا مەلىك قاسىملارغا، چەپ تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا غازى بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇراخمان دوغلاتلارغا ئورۇنلاشتۇردى. ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى باشقۇرۇشنى مىرزا قۇربان بەگكە تاپشۇردى. لەشكەرلەردىن رەتلەپ شەھەردىن دوڭ باغقا كېلىپ ئۇرۇش سەپلىرىنى رەتلەپ تەييارلاندى. سۇلتان مەھمۇتخان مەملىكەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن بىر تۇغقىنىغا قارشى ئۇرۇش سېپىنى تەشكىللىدى. جەڭچىلەر ئۇرۇشقا ئالدىراشتى. مىرزا قارا باھادۇر ئوڭ تەرەپ قىسىمدىن سەپنى بۇزۇپ قاچقىنلى يۈزلەندى. مىرزا ئابدۇراخماننۇ چەپ قىسىمدىن لەشكەرلەرگە يامان تەسىر بېرىپ، بەدەر قاچتى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەتخان مەغلۇپ بولۇپ ئاقسۇغا يۈزلەندى.

مىرزا قۇربان چوراس يېقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغ-
قانلىرى بىلەن سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ يولىنى توسۇپ
ئۇرۇش قىلدى. سۇلتان ئەھمەتخان پېشىن ۋاقتىدا
ئاقسۇ تەرەپكە يۈزلەندى. مىرزا قۇربان ناماز شام
ۋاقتىغىچە ئۇرۇشتى، خوجا لېتىپ قالوچى قۇربان
بەگ تەرەپدارى ئىدى. ئۇنى چاقىرتتۇرۇپ ئېلىپ
كەلدى. خوجا لېتىپ قۇربان بەگنى سۇلتان مەھمۇت
خاننىڭ ھۇزۇرىغا ئەپكەلدى.

شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇتخان مەنسۇر بى-
لەن ئىمروز پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. مىر-
زا مۇھەممەت دوست ئەرلاتنى يەكەننىڭ ھاكىملىقىغا
بېكىتتى. مىرزا ئەزەم شاھنى تامغا ئىگىسى ۋە ۋە-
زىر قىلدى. ۋىلايەتلەر ئەمەلدارلارغا بۆلۈپ بېرىلدى.
سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن خوجا لېتىپ،
مىرزا قۇربان چوراس، مىرزا قارا باھادۇر چوراس،
مىرزا لېتىپ چوراس ۋە مىرزا رىزا ھەلالىلارنى بە-
لىخ تەرەپكە سۈرگۈن قىلدى. غازى بەگنى كىرىيە
ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇ-
قىملاشتى.

ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئۇنىڭ ياخشى ئەخلاقلىق ئوغۇللىرى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئابدۇرېھىمخان مۇھەممەت
خاننىڭ زامانىدا قارا شەھەر ۋە تۇرپاننىڭ باش-

لىقلىقىغا بەلگىلەندى. ئۇ يەردە 40 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. مۇبارەك ياشلىرى 70 تىن ئۆتكەندە دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭدىن توققۇز ئوغۇل قالدى. 1. ئابدۇللاخان 2. ئەبۇلمۇھەممەتخان 3. ئىبراھىم سۇلتان 4. ھەزرىتى ئىسمايىلخان 5. باباخان، 6. ئاپاق سۇلتان 7. شاھ سۇلتان 8. مەنسۇر سۇلتان 9. بىيچەن (؟) سۇلتان.

ئابدۇللاخان يەتتە يېشىدا مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، شۇنىڭ قولىدا ئۆسۈپ يېتىلدى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەڭ چوڭى بولغان مىرزا يۇنۇس بەگ قۇمۇل ناھىيىسىدە ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا ئابدۇللا، مىرزا مۇنسلار خانغا قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئەبۇل مۇھەممەت خاننى ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەتخان تۇرپانغا يېتىپ كەلگىنىدە خان ئالەمدىن ئۆتتى. ئەبۇلمۇھەممەتخان شۇ يەردە توختاپ قالدى. مىرزا ئەبۇلھادى ئابدۇللاخاننى ئېلىپ قارا شەھەرگە كەلدى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرقانچىنى ئۆلتۈردى، بىرقانچىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. ئەبۇلمۇھەممەتخاننى تۇتۇشقا ئىلغارنى ئەۋەتتى. ئۇنىڭ مەقسىتى: ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئۇرۇق ئەۋلادلىرىنى يوقىتىۋېتىشتىن ئىبارەت ئىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قىزىدىن ئابدۇللاخاننىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىدى. يولۋاسخان، ئارسلانخان نامىلىق بۇ ئىككىيلەننى خانلىققا تىكلىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ ئىشەنچـ

لىك كىشىلەردىن بىرسى بۇ ھادىسىنى ئابدۇللاخانغا
يەتكۈزدى. ئابدۇللاخان باشقىلارغا مەسلىھەت سالدى.
لەتمىگەندە، مىرزا ئەبۇلھادىسىنى ئۆلتۈردى. دۆلەتنىڭ
ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى ئېلىپ كۇچار تەرەپكە يۈز-
لەندى. ئابدۇللاخان قايتىپ كېلىشتىن بۇرۇن سۇلتان
ئەھمەتخان ئاقسۇدىن كېلىپ كۇچارغا ھۇجۇم قىلىپ
قايتتى. سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدار-
لىرىنىڭ چوڭ باشلىقى ئىدى. خاننى لەشكەر تار
تىمىشقا تەرغىپ قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئاقسۇ مەملىكىتىگە خان بولغىنى، سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ۋاپات بولغىنى ھەمدە سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئاقىۋىتى

سۇلتان ئەھمەتخان كۇچاردىن ئاقسۇغا قايتتى.
ئابدۇللاخان سۇلتان ئەھمەتخانغا قارشى لەشكەر
تارتتى. سۇلتان ئەھمەتخان باي ناھىيىسىگە كەلگەندە
ئۇمۇ يېتىپ كېلىپ شۇ يەرگە چۈشتى. بۇ چاغدا
سۇلتان ئەھمەتخان ئەرباتتا ئىدى. ئۇ ئەرباتتىن
ئۆتۈپ جام كەنتىگە چۈشتى. ئابدۇللاخان بولسا باي-
دىن ئۆتۈپ ئەرباتقا كەلدى ۋە سۇبھان قۇلى بەگ
قازى شاھلارغا كىشى ئەۋەتىپ ئۇلار بىلەن بىر-
لەشتى. قازى شاھ، خوجا مۇھەممەت لەسمر بايرىن،

مورۇز دىۋان، سۇلتان يار تۇغ بېكلەر سۇلتان ئەھمەتخاندىن يۈز ئۆرۈپ، ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. سۇلتان ئەھمەتخان ئاقسۇدىن قېچىپ يەكەنگە كەلدى.

سۇلتان مەھمۇتخان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەتخاننى سۈرگۈن قىلىشقا بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئەزىز ۋە خانىم پادىشاھلار: «ئابدۇللاخاندىن قېچىپ بىلەرلى پاناھ قىلىپ كەپتۇ، ئۇنى سۈرگۈن قىلىش ئۆتۈپ كەتكەن ۋاپاسىزلىق بولىدۇ» دەپ ئەھمەت خاننى تىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇتخان سۈرگۈن قىلىشتىن توختاپ، قايتىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا ئىززەت-ئىكراملار بىلەن شامالباغنى بەردى، ئۈچ ئايدىن كېيىن ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر ماڭغۇزدى، لېكىن ئابدۇللاخاننىڭ لەشكىرى غالىپ كەلدى.

ئەلقىسە، ئابدۇللاخان ئاقسۇنىڭ پايتەختىگە ئورۇنلاشتى. سۇلتان مەھمۇتخان قايتىدىن لەشكەر تەييارلاشقا كىرىشىپ كەتتى. لېكىن ئۆزىنىڭ قىلغان تەدبىرى خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن مۇۋاپىق كەلمىدى. ئالدامچى زامانىنىڭ ئۇنىڭ ياشلىقىغا ئىچى ئاغرىمىدى. بىر كېچىسى ئۇ شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىن خۇدانىڭ بۇيرۇقى بىلەن قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ بۇ قورقۇنچلۇق ۋەقەسى يەكەننىڭ ھارىلمەلتەلەتىدە 1045-يىلى يۈز بەرگەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ سۇلتان مەھمۇتخان 22 يىل ئۆمۈر كۆردى. تەخمىنەن ئۈچ يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان مەھمۇتخان بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقان چاغدا، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرى بىرلىككە كېلىپ، كونا رەسمىيەت بويىچە سۇلتان ئەھمەتخاننى خانلىققا تەيىنلىدى. سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى.

سۇلتان ئەھمەتخان ئىرادىسى تۇراقسىز كىشى ئىدى. لەشكەر بىلەن پۇقرا ئۆزىگىدىن نەپرەتلەندى.

ئەلقىسسە، ئەمدى ئابدۇللاخان قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى. سۇلتان ئەھمەتخانمۇ يۈرۈش قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە راۋان بولدى. ئۇلار تورغاي دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ تۇتۇشتى. بۇ سوقۇشتا سۇلتان ئەھمەتخان غەلىبە قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىز ئابدۇللاخان تەرەپكە مايىل بولدى. ھەزرىتى ئەزىزنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ئابدۇللاخان ساق ـ سالامەت ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. خوتەندىن مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇ ساتتار بەگلەر سۇلتان ئەھمەتخاندىن يۈز ئۆرىدى. ئۇلار مىرزا ئابدۇراخمان بەگنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. قەشقەر، يەكەندىنمۇ داڭدار پالۋانلار قېچىپ ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. ئابدۇللاخان ھەر جەھەتتىن كۈچەيدى. ئۇ يەنە قەشقەر تەرەپكە ھەيۋە قىلىپ، دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئابدۇللاخاننىڭ خىزمىتىدە سۇبھان قۇلى بەگ، ئەرەب بەگ، شاھ بەگ، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، ئابدۇقاھار بەگ، مىرزا قۇلى

بەگ، مىرزا كوچەك جوراس بەگ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقان-
لىرىدىن مىرزا شەھباز بەگ، مىرزا دۆلەت شاھىت
جوراس ۋە ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل، مىرزا
مۇھەممەت ئەمىن جوراس ۋە ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى تولكى
بەگ، مىرزا ئىسمايىل، مىرزا شاھ قاسىم ئوردا بېگى،
مىرزا زاھىت بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلاردىن:
پادىشاھ خوجا، قازى شاھ، تاتلىق خوجا، مىر ئابدۇللا
خوجا، خوجا مۇھەممەت زاكىر ۋە باشقا بىر قانچە يې-
لەن بار ئىدى. ئۇلار خانغا: «ئەبۇلمۇھەممەتخاننى
تۇرپاندىن چاقىرتتۇرۇپ ئەپكەلەيلى، ئاندىن كېيىن
ئاتا مىراس مۈلكىمىزنى تەلەپ قىلايلى» دەپ مەس-
لىھەت بېرىشتى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى خانغا توغرا
كېلىپ ئەبۇلمۇھەممەت خانغا پادىشاھ خوجا، مىر
ئابدۇللاخوجا، مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگلەرنى ئەۋەت-
تى. ئۇلار تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تاپشۇرۇقنى ئورۇن-
لىدى. ئەبۇلمۇھەممەتخان ئاقسۇغا قاراپ يۈرۈش
قىلدى، مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ ئاقسۇغا يېتىپ
كېلىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى ئابدۇللاخاننىڭ بوسۇ-
غىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. مىرزا تول-
كى بەگ دوغلات ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ پادىشاھلىق
تۇۋرۇكى ئىدى. ئۇمۇ خاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا
كەلدى.

ئەلقىسسە، ئابدۇللاخان بىلەن ئەبۇلمۇھەممەتخان-
لار قەشقەر تەرەپكە لەشكەر تارتتى. ئۇ چاغدا قەشقەر
ھۆكۈمىتى مىر ئەزەم شاھقا قاراشلىق ئىدى. خان-

لار كېلىپ قەشقەرنىڭ سېپىلىنى مۇھاسىرە قىلىشقا باشلىدى. جەڭچىلەر دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. شەھەر-نىڭ سىرتىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئابدۇللاخان تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، قولىنى مەملىكەتتىن يۇيۇپ، بەلىخ تەرەپكە راۋان بولدى. بەدەخشاندىن ئۆتۈپ ماۋرا ئۇننەھرى مەملىكىتىگە كىردى. ئىمام قۇلىخان ئۇنىڭ كەلگىنىنى ئۇلۇغ بىلىپ، نەزەر بۇرۇتتىن 70 مىڭدەك ئادەم بىلەن سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە ئەۋەتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئۆزبېك لەشكەرلىرى بىلەن بىللە ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئەنجاننىڭ ئادەم-لىرى ئىمامى قۇلىخانغا قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئەنجاننى قولغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ قازا ۋە قەدەرگە ئاساسەن، ئەنجاندا ئۆلتۈرۈلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرى قايتىپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەتخان 26 يىل ئۆمۈر كۆردى، تەخ-تىدە بەش يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا دەمىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللا خاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەتخان يەكەندىن چىقىپ كەتكەن-دىن كېيىن يەكەن، قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئابدۇللا-

خانغا بويسۇندى. ئابدۇللاخان يەكەنگە لەشكەر تار-
تەش ئارزۇسىدا يولغا چىقىپ يېڭى ئېرىققا كېلىپ
چۈشتى. ئەمەلدارلار خاننىڭ خىزمىتىگە مۇشەررەپ بول-
دى. خان خۇشال بولۇپ، خوتەن تەرەپكە مۇھەممەت
مۆمىن سۇلتان، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، مىرزا ھاجى
بەگ ئوردا بېگى، مىرزا زاكىر يارقىلارغا: «سە-
لەر دەرھال بېرىڭ، شاھ مەنسۇربەگ، ئابدۇساتتار
بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا خوتەنگە قاراپ ئاتلىنىڭ-
لار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئەمەلدارلار بۇيرۇققا
بىنائەن خوتەنگە يېتىپ كەلدى. مىرزاشاھ مەنسۇر
بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس،
مىرزا ئارىپ بەكچىك مەزكۇر ئەمەلدارلارغا يېتىشتى،
بىرقانچە ۋاقىت توختاپ تۇرۇپ ئاندىن يەكەنگە
راۋان بولدى. خان بېگى ئېرىقتىن مۇۋەپپەقىيەت
بىلەن جەننەتكە ئوخشاش يەكەنگە يېتىپ كەلدى.
ھەزرىتى ئەزىز، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن موللا
سالىھ ۋە باشقا دۆلەتنىڭ چاپارمەنلىرى خاننى
قارشى ئېلىشقا كېلىشتى. ئۇلار قايماقچىدا ئۇچ-
راشتى. خاننى كونا تۈزۈم بويىچە خانلىققا
ئېلان قىلدى. شاھ مەنسۇر بەگنى ئۆزىنىڭ ۋەزىرى
قىلدى. قەشقەر ھۆكۈمىتىنى سۇبھان قۇلى بەگكە بې-
كىتتى، مىرزا شاھمەت جوراسنى يېڭىسارنىڭ ھاكىملى-
قىغا ئەۋەتتى. ئاقسۇنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا ئابدۇسات-
تار بەگكە تاپشۇردى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھوقۇقىنى مىرزا
كىچىك جوراسقا بەردى. شاھ بەگنى ۋەزىر قىلدى.

باباق بەگنى مىراب قىلدى. جۇڭغارىيە ئويمانلىقىنى
مىرزا ئىسمايىل ئوردا بېگىگە، بورانغار بىلەن سى-
رىق قولنى مىرزا شەۋاز جوراسقا تاپشۇردى. ھەز-
رىتى ئىبراھىم سۇلتاننى خوتەن مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈم-
رانلىقىغا ئېلان قىلدى. مۇھەممەت مەنسۇر بەگنى
ئۇنىڭ ۋەزىرى قىلدى. ئەرەب بەگنى قارىقاش نا-
ھىيىسىگە ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەت خاننى كولا تۈزۈم
بويىچە قاراشەھەر بىلەن تۇرپاننىڭ ۋالىيسى قىلىپ
بەلگىلىدى. پايجان پۇلى تاپشۇرۇپ ئېلىندى. پاي-
جان پۇلى باي ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ ئوتتۇرىسى-
دىكى بىر جاي ئىدى. خان تەختىگە ئولتۇردى.

مىرزا مۇھەممەت دوست ئۇرلات، مىر ئەزەم شاھ
مىرزا تولىك تەرلات، مىرزا ئاللا دوست تەرلات، مىر-
زاشاھمد ئەسكى تاقى، مىرزا كېپەك جوراس، چالما
خوجا، مىرئابدۇراخمان شاھ ۋە مىرزا يادىگار ئوندى-
لارلى سۇرگۈن قىلدى. ئۇلار ھىندى تەرەپكە راۋان
بولۇشتى.

سۇلتان ئەھمەت خان سەمەرقەنتتىن ئەنجانغا كەل-
دى. سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ خەۋىرى ئابدۇللاخاننىڭ
قۇلىقىغا ئاڭلاندى. خان دۆلەتنىڭ ئاتارمەن- چاپار-
مەنلىرىدىن گۇمانلىنىپ قەشقەردە خوجامىر، خوجەمۇ-
ھەممەت رەئوف، مىرزاكامال بارلاس، مىرزا ئابدۇسە-
مەت جوراس، مىرزا ئارەپ بىكچىك قاتارلىق 200
دەك داڭلىق ئادەملەرلى ئۆلتۈردى. يەكەندىمۇ ئاخۇن
خوجا لەسىر ئەلەيھىر رەھمە، مىرزا رىزاھىلالى،

مىرزا شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى، تاھىرخوجا باي-
ىرىن قاتارلىق 100 دەك ئادەم بار ئىدى. ئۇلارنىمۇ
ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلدى. شۇ ئارىدا سۇلتان ئەھ-
مەتخاننىڭ ئۆلگەن خەۋىرى تارقالدى. پىتنە تۈ-
گەشتى. تارىخنىڭ 1048 دە يەكەن بىلەن قەشقەردە
بۇ ۋەقە يۈز بەردى.

خان ئوۋ ئوۋلاش مەقسىتىدە يېڭىسار تەرەپكە
راۋان بولدى. قونچىن، سىررەڭ، شەمەرلەر قالماق-
تىن كېلىپ خوتەن مەملىكىتىگە ھۇجۇم قىلدى. مۇھەم-
مەت مەنسۇر بەگ لەشكەرلەرگە باشلىق بولۇپ سېپىل-
دىن تاشقىرى چىقتى. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى.
ئۇرۇشتا مۇھەممەت مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا شەھ-
باس جورالار ئۆلتۈرۈلدى، ئىبراھىم سۇلتاننىڭ يۈ-
رەكلىك قارشى تۇرۇشى نەتىجىسىدە خوتەن مەملى-
كىتى ئامان قالدى. خان شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن
سۇبھان قۇلى بەگلەرنى باشلامچى قىلىپ قالماق ئار-
قىسىدىن لەشكەر ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قالماقلار
بارجايغا يەتمەي تۇرۇپ باقى دولەت دېگەن جايدىن
قايتتى.

ئەلقىسسە، شەمەر، سەرەڭلەر ئاقسۇغا ھۇجۇم
قىلدى. ئەسىر، ئولجىلارنى ئېلىپ قايتتى. مىرزا شاھ
قاسىم ئوردا بېگى كۇچارنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان قۇ-
لى بەگ باي ناھىيىسىدە ئىدى. شەمەر، سەرەڭلەر
بايغا يېتىپ كەلدى. شاھ قاسىم بەگ كۇچاردىن باي
ناھىيىسىگە كېلىپ خان قۇلى بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا

سەرەڭ. شەمەرلەرنى دەمىلە بىلەن تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ
ئادەملىرىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى بول-
دى. شەمەرنى خان قولى بەگكە تاپشۇرۇپ، سەرەڭنى
ئېلىپ كۆچارغا قايتتى. مىرزا شىرمۇھەممەت كۆچاردا
قالغان ئىدى. ئۇ قارىمۇ قارشىلىق دۈمبىقىنى ئاشكارا
چالدى. مىرزا شاھ قاسىم بۇ ۋەقەنى خانغا يەتكۈزۈش
ئۈچۈن ئاقسۇغا راۋان بولدى. مىرزا شىرمۇھەممەت-
نىڭ قارشىلىقى مۇبارەك خاننىڭ قۇلىقىغا يېتىپ
كەلدى. خان لەشكەر توپلاشقا كىرىشىپ كۆچارنى قول-
غا كەلتۈرۈشكە راۋان بولدى. خان سالامەت كېلىپ،
سېپىلغا ئورۇنلىشىۋالدى. خان بىلەن ئاتاقلىق نە-
مەلدارلار، جەڭچىلەر قەلئەنى قورشاشقا باشلىدى.
مىرزا شاھ قاسىم كۆچار قەلئەسىنىڭ دەرۋازىسىغا
ھۇجۇم قىلغان ئىدى، ئوق تېگىپ ئالەمدىن ئۆتتى.
خان ئاچچىقلىنىپ قەلئەنى پەتھى قىلىشقا تىرىشچان-
لىق كۆرسەتتى. نەمەلدار، لەشكەرلەر قەلئەگە كۆ-
چەپ ھۇجۇم قىلىشتى. ئاخىرىدا كۆچار قەلئەسىنى
پەتھى قىلدى. قارشى كۈچلەرنى يالىڭاچلاپ تاشلى-
دى. مىرزا ئابدۇساتتار بەگنى كۆچار ھۆكۈمىتىگە بې-
كىتىپ، غەلىبە نۇسرەت بىلەن پادىشاھلىققا قايتىپ
كەلدى. خان بىللەۋور بىلەن بەدەخشاننى قولغا كەل-
تۈرگۈزۈشى كېلىپ، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن-چاپارمەنلى-
رى بىلەن بىللە بىللەۋور تەرەپكە ئاتلاندى. سېرىق
قولغا كەلگەندە نەچچە مىڭ ئەمەلدارلار خاننىڭ بو-
سۇغىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇنتەزىر بولدى. خان

«بەدەخشاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى ئاۋۋال باشلىق-
لار بىلەن سۆھبەتلىشىپ بولۇپ ئاندىن كۆرۈنۈش
قىلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. مىرزا شاھ مەنسۇر
بەگ، شاھ بەگ، مىرزا شەھباز جوراس، مىرزا فازىل
جوراس؛ مىرزا ھەمدبەگ يارقى، مىرزا ئىسمايىل ئور-
دا بېگى، مىرزا قۇلى بەگ، ئابدۇقاھھار بەگكە ئوخ-
شاش چوڭ ئەمەلدارلارغا ئولپەت بولۇشتى. نەچچە
مىڭ ئەمەلدارلار يول باشلىشىپ، مەنزىلمۇ مەنزىل
مېڭىپ بىللەۋور ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا
بىللەۋورنىڭ ۋالىيسى شاھى بابۇر ئىدى. ئۇ ئۆزى-
نىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينگە ئۇ-
لاشتۇراتتى. شاھ بابۇر لەشكەرنىڭ داغدۇغىسىنى قى-
لىپ، ئۆزىنىڭ ۋەزىرلىكىگە بەگ ئەلىينى ئاندىن
ئەۋەتىپ، ئۆزى ئارقىدا قالغان ئىدى. خاننىڭ غەلى-
بە سۈرەتلىك لەشكىرى يېتىپ كەلدى. شاھ بابۇر
كەينىدە قېلىپ سېپىل قوينىغا يوشۇرۇنۇۋالدى. بەگ
ئەلى ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. شاھ بابۇر مۇھاسىرە قى-
لىندى. شاھ بابۇر قاتتىق بىچارىلىقتىن ئۆزىنىڭ
شاھ رەئىس ئوغلىنى قورقۇپ تىترىگەن ھالدا، نۇر-
غۇن ھەدىيەلەر بىلەن خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. شاھ
رەئىس بېرىپ ئۆزرە ئېيتىپ كۆڭۈل قويدى. خان
ئۇنىڭ گۇناھلىرىدىن ئۆتۈپ ياندۇردى. ئۇ سەپەردە
خان ئۈچ ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە بەدەخشاننى
قول ئاستىغا كىرگۈزۈپ، ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا
قايتتى.

ئابدۇللاخاننىڭ ئوش ناھىيىسىگە لەشكەر تارتىپ ئوشنى ئالغىنى ۋە باشقا يول بىلەن قايتىپ كەلگىنى، ئەمەلدارلارنىڭ خاننىڭ ئارقىسىدىن كەلگىنى ۋە ئۇلارنىڭ قىرغىزلاردىن يېڭىلگىنى

بۇ كەپنىڭ قىسقىسى شۇكى، سۇبھان قۇلى بەگ قەشقەرنىڭ ھۆكۈمىتىگە بېكىتىلگەن ئىدى. خان باباق بەگنى «يوللارنى چىڭ تۇسۇڭلار! لەشكەرلەرنى ئوش تەرەپكە ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتىمىز» دەپ ئەۋەتتى. باباق بەگ بىر كۈندە قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ سۇبھانقۇلى بەگ بىلەن ئۇچراشتى. سۇبھانقۇلى بەگ سورىدى: «يەكەندىن قاچان كەلگەن ئىدىلە؟» باباق بەگ: «ۋاقىتسىز كەلگەن ئىدىم» دېدى. سۇبھان قۇلى بەگ باباق بەگدىن قاتتىق بىئاراملىق بىلەن بىر نەرسە سورىدى، باباق بەگ بەگنىڭ غەرىزىنى چۈشىنىپ قېلىپ: «يولنى تۇسۇپ تۇرۇشتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ئۇقمايمەن» دېدى. سۇبھانقۇلى بەگ بۇ مۇھىم ئىشقا ئىنتايىن تېزلىكتە تۇتۇش قىلدى.

ئەلقىسسە. خان كۆپ لەشكەر بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كەلدى. يولۋاس خان، سۇبھانقۇلى بەگلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقتى. خان قازى شاھ يۈسۈپنى لەشكەر جوغلاش ئۈچۈن ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، بايلارغا ئەۋەتتى. خان ئەنجان تەرەپكە را-

ۋان بولدى. شارت داۋاندىن ئۆتۈپ ئۇش داۋانىغا
يېتىپ كەلدى. ئۇشىنىڭ ئاددەملىرى خاننى قارشى-
ئېلىشقا كېلىشتى. خان ئۇشقا كېلىپ بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىپ كەتمەن توپا توسماسىغا ياندى. قازى شاھ
يۇسۇپ خوجا ئەمەلدارلارغا خاننىڭ بۇيرۇقىنى يەت-
كۈزدى. قازى شاھ بەگ، مىرزا كىچىك بەگ، مىرزا
ھاجى بەگ، ئابدۇقاھھار بەگ، خانقۇلى بەگ، قازى
مۇھەممەت زاكىر، شاكىر بەگ قاتارلىق كاتتا باشلىقلار
ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار، بايلارنىڭ ئاددەملىرىنى
ئېلىپ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى. قىرغىزلار
خاننىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ يېتەلمەي قېلىپ قالدى.
جاڭگان قوشچى قاپلان كۆلكىلدا خاننىڭ ئارقىسىدىن
يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش باشلىدى. بورانغارنىڭ موڭ-
غۇللىرىدىن تەركىب تاپقان ئوڭ تەرەپ ئەسكەرلىرى
جاڭگاننىڭ ئەدىبىنى بېرىشكە ئالدىرىدى. شاھ بەگ،
پولات بەگ قاتارلىق كاتتا ئەمەلدارلار (پولات بەگ —
مەۋلانا ئەرشىددىن قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ ئۇرۇق
ئەۋلادى ئىدى. موڭغۇللارنىڭ ئىمانى شۇ كىشىنىڭ قو-
لىدا تامالانغان ئىدى) شاھباز بەگ، مىرزا شاھ
مۇھەممەت بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل،
مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگ، مىرزا تولكى بەگ قاتار-
لىقلار. ئۆلۈغلاردىن: مىر ئابدۇللا خوجا، قازى بەدى-
ئۇز زامان خوجا، سىرىت خوجا، مىرزا شاھ مۇھەممەت
بەگ قاتارلىقلار مەجرۇھ بولۇپ جاڭگان قايتىپ كەت-
تى. قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى يېڭىلىشقان ئىدى. جاڭ-

غان قايتىپ كېلىپ قوشۇلۇپ تۇرغان ئىدى. باشقىلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ۋە باينىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى. بۇلار 2000 گە يېقىن ئادەم ئىدى. قازى شاھ خوجا ئاقسۇنىڭ ھاكىمى، ئابدۇقاھھار بەگ كۇچارنىڭ ھاكىمى، مىرزا كىچىك بەگ ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى، مىرزا ھاجى بەگكىمۇ مەنسەپ بەرگەن يەلى كەلپىن، يېڭى سېرىق تۇغلارنىڭ ھوقۇقىنى مولاپ بەرگەن ئىدى. خانقۇلى بەگ باينىڭ ھاكىمى ئىدى. خوجا مۇھەممەت زاكىر ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ قازىسى ئىدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ تۇرۇشتى. لېكىن خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ئەمەلدارلار ئوتتۇرىسىغا ساداقەتسىزلىك پەيدا بولدى. قىرغىزلار ئەمەلدارلارغا يۈزمۇ يۈز ھۇجۇم قىلدى. بەش كېچە-كۈندۈز ئۇرۇش بولدى. ئاخىرى خاننىڭ لەشكىرى مەغلۇپ بولۇپ قىرغىزلار غەلىبە قىلدى. قازى شاھ خوجا، خانقۇلى بەگلەرنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كىچىك بەگ، ئابدۇقاھھار بەگلەر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. مىرزا ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا، مىرزا شاكىر بەگ، خوجا مۇناق سافىرچى قاتارلىق 150 كە يېقىن ئادەم بۇ خەتەردىن ئۆزىنى قاراپ قالدى. قالغانلىرىنى قىرغىزلار يوقىتىۋەتتى.

قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى خانقۇلى بەگنى ئازاد قىلىۋەتتى، خانقۇلى بەگ كېلىپ لەشكەرنىڭ مەغلۇبىيىتىنى خانغا مەلۇم قىلدى. قازى شاھ خوجامۇ ئەسىر بولدى. يەنە بىرنەچچە ئادەملەرمۇ ئۆلۈمگە

مەھكۇم بولدى.

مىرزا ھاجى بەگ، مىرزا شاكىر بەگ، قازى مۇھەممە-
ەت زاكىر خوجا ۋە خوجا مۇناقلار قىرغىزدىن قېچىپ
ئاغقا كەلدى. قىرغىزنىڭ باتۇرلىرى ئۇلارنىڭ كەي-
نىدىن قوغلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قىرغىزلار بىلەن
ئۇرۇشۇپ خالاس تاپتى ۋە سېرىق يازىغا چۈشۈپ
قەشقەرگە كەلدى. خان ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمىتىنى شاھ
بەگكە تۇتۇپ بەردى. كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى ئەرەب
بەگكە ئېلان قىلدى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا با-
باق بەگنى تەيىنلىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قازى-
لىقىنى قازى بەدىئۇززامان خوجا ۋە قازى شاھ يۈ-
سۈپلەرگە تاپشۇردى. مىرزا مۇرات جوراس ۋە باشقا
بىرقانچە يىلەننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. بىرقانچە كۈندىن
كېيىن ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىرخوجا، شاكىر
بەگ، خوجا مۇناق ۋە مىرزا مۇرات قارغالار يەكەنگە
كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى، خانمۇ خۇشاللىق بىلە-
دۈرۈپ ئۇلارنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. كونا تۇرۇم بويى-
چە ھاجى بەگ، شاكىربەگ ۋە باشقا بىرقانچە يىلەن
جاقىرا، ئاغى يوللىرى بىلەن ماڭدى. قازى مۇھەممە-
مەت زاكىر كىركاكلىق يولىغا راۋان بولدى. چىلان
سۇيىنىڭ لېۋىدە قىرغىزلار ھۇكۇنۇۋالغان ئىدى، قا-
زى مۇھەممەت زاكىر سۇنىڭ لېۋىگە چۈشكەن ئىدى.
قىرغىزلار ئۇلارغا ئوت ئېچىپ غەلىبە قىلدى، شۇنىڭ
بىلەن قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا تەۋەلىكىدىكى كى-
شىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قا-

زىلىقى قازى بەدىئۈززامان خوجا ۋە خوجاشاھ يۈسۈپ
خوجىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. قىرغىزلار ئاقسۇ، ئۇچتۇر-
پانغا ھۇجۇم قىلدى. شاھ بەگ دەپ ئاتالغان شاھ
ئادىل بەگ، باباق بەگ، ھاجى بەگ، شاكىر بەگ ۋە
باشقا بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار بىرلىكتە تەدبىر قول-
لىنىپ مەملىكەتنى ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈردى. بىر
يىلدىن كېيىن خان قىرغىز تەرەپكە لەشكەر تارتتى،
قويسارى ئېبىن تىلەكابى، يول بولدىلار ئاقساي دې-
گەن يەرگە كەلگەندە جەڭ قىلىشتى. بۇ جەڭگە قات-
ناشقانلارنى ئاقساي چېرىكى دەيدۇ.

ئابدۇللاخاننىڭ بىر تۇغقىنى ئىبراھىم سۇلتان بىلەن ھەزرىتى ئىسمايىل خاننى سۈرگۈن قىلغىنى

خان بوغاچ داۋنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا چۈشتى. ئۇ
ئەتىكىنى ئاتقا مىندى. ئەمەلدارلارنى كەدەركودا تاشلاپ
قويۇپ راۋان بولدى. ئەمەلدارلار ۋە كاتتىباشلار كەدەر-
كودا قالغان ئىدى. مەسىلەن، شاھ مەنسۇر بەگ، شاھ بەگ،
پولات بەگ، مىرزا شاھىمت بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى
مىرزا فازىل بەگ، مىرزا مۇھەممەت ئېمىن بەگ، ئۇنىڭ
بىر تۇغقىنى تولكە بەگ، مىرزا ئىسمايىل بەگ، مىرزا
ھاجى بەگ، باباق بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا
قەلى بەگ، خانقۇلى بەگ، مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب،
ھەسەن خوجا قاتارلىقلار قىرغىزلارنىڭ كېلىۋاتقانلىق

خەۋەرىنى ئاڭلىدى. ئەمەلدارلار بىرلىكتە قىرغىزلارنىڭ يولىنى توستى. قاتتىق سوقۇش يۈز بېرىپ، قىرغىزلار غەلىبە قىلدى. ئەمەلدارلار قېچىپ خان تەرەپكە راۋان بولدى.

مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب، مىرزا مۇھەممەت ئىمىن ئوردا بېگى ۋە ھەسەن خوجىلار قىرغىزلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. باشقا ئەمەلدارلار خانغا قوشۇلۇۋالدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ قولىدىن ئىش كەلمىدى. مىرزا شەھباز بەگ ئۇنىڭ ئاتالىقى ئىدى. ئۇ ئۆز تەرەپتىن لەشكەر تەييارلاپ جەڭگە ئالدىردى. ئىبراھىم سۇلتان چەپ تەرەپتىن (خوتەن مەملىكىتىنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇلغان) لەشكەر تەييارلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، نەتىجىدە قىرغىزلارنى مەغلۇپ قىلدى. ئىبراھىم سۇلتان — يۈرەكلىك، باتۇر، چىرايلىق پادىشاھزادە ئىدى. بۇ مەزگىلدە قىرغىزلار خاننى قورقىتىپ قىستاۋاتاتتى. ئىبراھىم سۇلتان خاننى قىرغىزلارنىڭ قولىدىن قۇتقۇلدۇرۇپ قويدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئەلەيھىر رەھمە ۋەررىزۋان شۇ لەشكەرلەرنىڭ ئىچىدە خانغا ھەمراھ ئىدى. يۇقىرى تۆۋەن، چوڭ-كىچىك ھەممىسى ھەزرىتى ئەزىزاندىن نۇرغۇن كارامەتلەرنى كۆردى. بىرسى شۇكى: ھەزرىتى ئەزىزان قىرغىزلار غەلىبە قىلغان چاغدا ئاتتىن چۈشۈپ خاتىرجەم تۇردى. ئاندىن كېيىن داڭدار پالۋانلار قىرغىزلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىمخاننىڭ باتۇرلۇقى ئابدۇللاخانغا
مەلۇم بولدى. ئابدۇللاخاننىڭ ئىچىگە ۋەھىمە كىرىـ
ۋېلىپ ئەشكەردىن ئايرىلىپ كېلىپ ئۆزىنىڭ بىر
تۇغقىنىغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. خوتەننىڭ ئادەمـ
لىرىنى چاتما قىلىپ، بىر تۇغقانلىرىغا بېرىپ، خوتەنـ
گە ئەۋەتتى. ھەسەن بەگ سۇلتاننىڭ ئاتالىقى ئىدى.
ئىسمايىل بەگ قارا قاشنىڭ ھاكىمى. مىرزا تولكى
بەگ يۇرۇڭقاشنىڭ ھاكىمى. كەتتان بەگ ئىشىك
ئاغا ئىدى. خان يەكەندىن ئەييۇپ بەگ، تولكى بەگ،
مىرىق بەگلەرنى خوتەنگە «ئىبراھىمخان، ئىسمايىل
خانلارنى تۇتۇپ سۈرگۈن قىلىڭلار!» دېگەن يارلىغ
بىلەن ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا ھەسەن بەگ يەكەنگە كەلـ
گەن ئىدى. شۇنى باھانە قىلىپ ئەمىل ئىچىگە ئېـ
لىپ كەلدى. مىرزا تولكى جوراس يۇرۇڭقاشتىن يەـ
نە قوشۇلۇپ خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزدى. سۇلـ
تانلارمۇ چوڭ ئاكىسىنىڭ يارلىقىنى جان دىلى بىـ
لەن قوبۇل قىلىپ جالىش تەرەپكە راۋان بولۇشتى.
مەزكۇر ئەمەلدارلار خەزىنە، ماللارنى بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىپ يەكەنگە قايتتى. ھەسەن بەگ، كەتتان بەگ،
مىرزا مۇھەممەت زىرىپ، مىرزا نورۇز، دۆلەت مۇھەمـ
مەت توغبېگى، مىرزا باباق جوراس ۋە باشقا ئەمەلـ
دارلار سۇلتانلارنىڭ يېقىنلىرىدىن خىزمەتتە بولۇشتى.
مىرزا باباقنى ئاقسۇغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئاقـ
سۇنىڭ ھاكىمى مىرزا شاھىد جوراس ئىدى. ئابدۇلـ
لاخاننىڭ قورقۇنچىسىدىن مىرزانى سۈرگۈن قىلـ

ھان ئىدى. مىرزا مۇسا پىرچىلىقتا ۋاپات تاپتى.
ئىبراھىمخان بىلەن ئىسمايىل خاننىڭ ۋەقەلىرى خو-
دا بۇيرۇسا تۆۋەندە بايان قىلىنىدۇ.

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەد يەھيا قەد- دەسەللاھو روھەھۇنىڭ ۋاپاتى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا،
ھەزرىتى ئەزىز خوجامۇھەممەت ئىسھاق (ئاللائۇنىڭ
روھىنى پاك قىلسۇن) ھەزرەتلىرىنىڭ ئۈچىنچى ئوغ-
لى ئىدى، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى خوجا شەھباز
ئىدى. يەنە بىرسى ئانا بىر تۇغقان ئىدى، يەتتە يې-
شىدا ئاقسۇ شەھرىدە پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك باغ-
چىغا كۆچتى. مەختۇم زادەنىڭ ۋاپاتىدا ئاجىز بىچا-
رىلەر يىغا زارى قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىز: «يىغلى-
ماڭلار ئەگەر شەھباز كەتسە، شادى كېلۇر» دېدى.
ئۇزاق ئۆتمەي يەنە بىر بالا تۇغۇلۇپ ئۇنىڭ ئې-
تىنى خوجا شادى دەپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئەھۋاللىرىنىڭ
بىر قىسمى ئالدىن ئۆتۈپ كەتتى. نەقىل كەلتۈرۈ-
لۈشىچە: ئۇ كىشى شۇنچىۋالا ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگىسى
بولۇپ تۇرۇقلۇق شۇنداق كىچىك پېئىل، تۇپراق سۈ-
پەت ئىدىكى، كىم كەلسە ئورنىدىن قوپۇپ قارشى ئې-
لىپ دىلدارلىق قىلاتتى، دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە
خەسچىلىكمۇ ئەتىۋارغا ئىگە ئەمەس ئىدى. سىرتقى تەر-
بىيىلىنىشى ھەزرىتى مۇھەممەد خان (ئۇ كىشىگە رەھ-

مەت ۋە مەغپىرەت بولسۇن) نىڭ قولىدا بولغان ئىدى. ئۇلارنىڭ دورۇنباسارى جانابى خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە (شۇتۇر خەلىپەنىڭ ئوغلى) ئىدى. ھەزرىتى ئەزىز قۇددىسە سىررۇھۇدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلگەن بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا، كىچىكىنىڭ ئىسمى خوجاجان ئىكەن. بۇ مەخدۇمزادەلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ خۇدا بۇيرۇسا سۆزلىنىدۇ. ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ئۆمرى بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە 63 ياش بولۇپ 1055- يىلىدا ھەقتائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكەن.

ئاللاھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دادامدىن نەقىل كەلتۈرىمەنكى، دادام ماڭا مۇنداق دېگەن ئىدى: «مەن بورانغارنىڭ قوشبېگى ۋە ئۈچ بېگى ئىدىم، ھەزرىتى ئەزىزان بىر ئىش بىلەن ئارىدىكى پۇقرالاردىن بىرسىنى ئەۋەتىپتۇ. مەن جاھىللىقىم غالىب كېلىپ قوبۇل قىلماپتىمەن. قىلغىنىم شۇ بولدى، پەللىمۇ پەللە تەرەققىي قىلىنىۋاتقان ھالىتىمدىن تەدرىجىي تۆۋەن چۈشۈشكە باشلىدىم».

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: «بىر كۈنى شىكارغا بېرىۋېدىم. يانار ۋاقتىمدا خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپەنىڭ خانىقاسىدىن يىغا - زارىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدىم. سوپىلارنىڭ ئىچىدە دوغور سوپى دېگەن بىر سوپى بار ئىدى، ھەزرىتى ئىشان شۇ ئوخشايدۇ دەپتىمەن، بىزنىڭ سۆھبىتىمىزدە بولۇۋاتقان مىر سەيىد خوتەنى دېبۇ ئوغرىلار ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن

ھەمراھلىرىغا ئوقتۇرۇۋاتىدۇ» دېدى. مەنمۇ سۈكۈت قى-
لىپ تۇرۇپ بۇ گەپتىن توسىماپتىمەن. شۇ كېچىسى
بىر چۈش كۆردۈم، دوغور سوپى تەرەپتىن كاتتا بىر
ئوت پەيدا بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە يېقىن كەلدى، مەن
ئوتتىن قورقۇپ خوجا سەيىد مۇھەممەتنىڭ ئۆيىدىن
ئامانلىق ئىزدىدىم. خەلىپەنىڭ تېمى يېرىلىپ قوللى-
رىدا چوڭ پىچاقلارنى تۇتقان 12 قارا غولام بىز تە-
رەپكە راۋان بولۇشتى. مەن ئۇلاردىن يەنە قورقۇپ
شۇتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ قەبرىسىگە ئىل-
تىجا قىلدىم. خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە قۇد-
دىسە سىررەھۇ مېنى غولاملارنىڭ ۋەھىمىسىدىن قۇ-
تۇلدۇرۇپ قويدى. ئويغاندىم سەھەر ۋاقتى بوپتۇ.
دەرھال تەرەت ئېلىپ ئەزىزانىنىڭ خانىقارىغا تەھەج-
جۇت نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن باردىم. تەھەججۇت نا-
مىزى ئوقۇپ بولۇپ ھەزرىتى ئەزىزانغا مۇلاقات بول-
دۇم. ئەزىزان ماڭا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ. خەلىپەگە قاراپ،
«مىرزا فازىل بەگنى قىستاپ قويمايلى! ئۇ خانىقاغا
كەلمەيدۇ. خانىقاغا ئېتىقاد قىلمايدۇ» دېدى. خەلىپە
جاۋاب بېرىپ: «بەللى شۇنداق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن
ئاتامغا جەزبە يېتىپ بىخۇت بولۇپتۇ. ھەزرىتى
ئەزىزان دادامغا مېھرىبانلىق بىلەن باخشى
دۇئا قىلىپتۇ.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجانغا لەشكەر تارتقىنى ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرگىنى

ئابدۇللاخاننىڭ دۆلەت يۇلتۇزى ئېگىز كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئەنجانغا لەشكەر تارتتى. چوڭ جەمئىيەت قوزغىلىپ يەكەندىن قەشقەرگە راۋان بولدى. كاتتىلار، ئالىملار، ماشايىخلار، خوجىلار ھەممىسى، مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ ئوردا بېگى، پولات بەگ- مىرئابدۇللا بەگ، باباق بەگ، سىدىق بەگ، مىرزا دوست مۇھەممەت بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا تولىكى بەگلەر؛ خوتەننىڭ كاتتىباشلىرىدىن لۇرىدىن سۇلتان شاھ ئادىل بەگ، بوغوچى بەگ، مىرزاھىد بەگ، ئەييۇب بەگ، يۇلۇس مىرزا جوراس بەگلەر خوتەن لەشكىرىگە قوشۇلدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا كەلدى. مىرزا شاھىد بەگ جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزا مۇھەممەت ئىمىن جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولدى. مىرزا فازىل جوراس بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇ كېلىپ ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا قوشۇلدى. مەزكۇر ئەمەلدارلار قەشقەردە خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. شەھباز بەگ جوراس قەشقەرنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار خان، سۇلتانلارغا ۋە لەشكەرلەرگە چوڭ زىياپەت بەردى. ئۇلار مېھماندارچىلىقتىن يېنىپ ئەنجان تەرەپكە راۋان

بولدى. ئۇۋاقىتىدا خاننىڭ لەشكىرى 40،000 غا يەتكەن ئىدى.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئوش ۋىلايىتىدىن ئۆتۈپ شەھەرنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ چۈشتى. مەسىلەن، دە خاقان دەرۋازىسىغا چۈشتى. يولۋاسخان بىلەن شەھباز بەگلەر مىرزا دەرۋازىسىغا چۈشتى. شەۋكەت خاننى كۆرگەن ئەنجانلىقلار ھەيران قېلىشتى. دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىر ئېگىزلىك بولۇپ ئۇنى «كولى تەۋبە» دەپ ئاتىشاتتى. مىرزا شاھىد، مىرزا فازىل جوراسىنىڭ مىرزالىرىغا قارشى پۈتۈن كۈچ-غەيرىتى بىلەن ئېلىشىپ «كولى تەۋبە» نى ئالدى. «كولى تەۋبە» دە تۇرىدىغان لەشكەرلەر يەكەننىڭ لەشكەرلىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاندىن كېيىن خۇشال بولۇپ، مۇبارەك دۆلىتىگە كېلىپ ئۆزى شۇيەرگە چۈشتى. مىرزا يۇنۇس جوراسىغا ئوق تېگىپ ۋاپات بولدى ۋە شۇيەرگە دەپنە قىلىندى. مىرزا يۇنۇس سېپىلنىڭ مۇھاسىرىسىنى پۈتۈن تىرىشچانلىقى بىلەن قىلغاندا مىرزا شەھباز بەگ كۈچ چىقىرىپ مىرزا دەرۋازىسىنى ئالدى. لەشكەرلەر بىراقلا مىرزا دەرۋازىسىدىن، خاقان دەرۋازىسىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىپ مۇسۇلمانلارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا باشلىدى. ئۈچ كۈن شۇجايدا بولۇپ ئاندىن ئوشقا كەلدى. قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندە يولۋاسخان، شەھباز بەگ زىياپەت بېرىپ مېھمان قىلدى. قەشقەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا كەلدى.

ئابدۇللاخان ئوغلى نۇرىددىن سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە ئۇنىڭ ئاقسۇ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگىنى

مىرزا شاھىد بەگ ئاقسۇلىق ھاكىمى ئىدى. ئۇ-
لى كىرىپىكە ئەۋەتتى، نۇرىددىن سۇلتاننى شاھ بەگنىڭ
ھەمراھلىقىدا ئاتىسىغا روخسەت قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، باي-
لارنىڭ ئەمىرلىك ھوقۇقى نۇرىددىن سۇلتانغا بېكىتىل-
دى. شاھ ئادىل بەگنى ئاتالىق (مەسلىھەتچىلىك)
كە. شاھ باقى بەگنى باي ۋىلايىتىنىڭ ياردەمچى-
لىكىگە تەيىنلىدى. مىرزا مۇھەممەت بەگنى ئۈچتۇرپانغا
ھاكىم قىلدى. نۇرىددىن سۇلتان ئاقسۇغا ئورۇنلاشقان-
دا قوچقار بەگنى ئەۋەتىپ ئادەملەرنى قورشاپ ئۈچ
ھەمەرنىڭ پادا چارۋىلىرىنى ئېلىۋالغان ئىدى. ئۇنى
سۇلتانغا بەخش قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجان تەرەپكە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتقىنى، مەقسەتكە يېتەلمەي قايتىپ كەلگىنى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، خان ئەنجاندىن قايتىپ

كەلگەندىن كېيىن ئەنجانلىقلار ئۆز ئالدىغا باشقا
بولۇۋېلىشتى. ئابدۇللاخان ئىككىنچى قېتىم لەشكەر
توپلاپ، قىرغىز، موڭغۇللارنى ئېلىپ راۋان بولدى.
يولۋاسخان قەشقەر لەشكىرى بىلەن، يېڭىسارنىڭ ھا-
كىمى ساتىم بەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن خانغا قو-
شۇلدى، ئۇلار شارت داۋىنىدىن ئۆتۈپ ناللىق دېگەن
جايغا چۈشۈپ لايىقىدا ئالدىن ئادەم ئەۋەتتى. بوتە-
قارا شۇ يەردە ئىدى، جان باغىش ئوغۇللىرى بىلەن
قىپچاق ئوغۇللىرى ئۇنى ئۆلتۈردى ۋە بوتەقارانىڭ
جەمئىيىتىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىسى
قېچىپ قۇتۇلدى. ئەنجانلىقلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ
پۇختا تەييارلىق قىلىشتى. خان خاقان دەرۋازىسىغا
كېلىپ «كولى تەۋبە»گە چۈشتى، ئەنجانلىقلار ئەسا-
ھەتلىشىپ بوتەقارا ئاتالىق، مۇراد دىۋانبېگى، قارا
سۈيۈنجى ئاتالىق، جىمتەك ئالدىغا چىقىشقا ئېلىپ
كەلدى. خان ئۇلارغا مېھرىبانلىق قىلدى. لەشكەرلەر،
ئادەملەر پۈتۈن كۈچىنى قەلئەگە چىقىرىدىغانلىقىنى
چۈشىنىپ قەلئەلى تاپشۇرۇشنى ياقتۇرمىدى. خان
مەزكۇر ئۆزبېكلەرنى ئېلىپ قەلئەگە ھۇجۇم قىلدى.
ئەدىجاننىڭ ئۆزبېك، تاجىكلىرى بىرلىشىپ مۇستەھكەم
كۈچ بولدى. خان ئامالسىز مەنزىلمۇ مەنزىل كۆ-
چۈپ پادىشاھلىق سارايغا قايتىپ كەلدى.

شۇ قىشتا ئىشىم خاننىڭ پادىشاھىنىڭ خانىسى-
دىن تۇغۇلغان ئاي خانىم دېگەن قىزى ۋاپات بولۇپ
كەتتى. خانىمنىڭ جەسىتىنى شەھبازبەگ جوراس،

يەكەنگە ئېلىپ كەلدى. خوجا سەيىد مۇھەممەت خە-
لىپە، ئاخۇن موللاخەلىل، ئاخۇن خوجامۇھەممەت ئە-
مىن زېھنى، ئاخۇن ياسى، مىرمەئرۇپ خوجا، مۇھەممەت
سىدىق خوجا، نوپى خوجا، قازى بەدىئوززامان، قازى
سېرىق خوجا، شاھ ھاشىم، شاھ يۈسۈپ خوجا، خوجا
سالى مۇھتەسىپ، مىرئەفزىيەشاھ قاتارلىق ئۇلۇغلار،
شامەنسۇربەگ، پولاتبەگ، مىرئابدۇللابەگ، مىرزا
ئابدۇراخمانبەگ، مىرزا تولكىبەگ، سېرىقبەگ قاتار-
لىق ئەمەلدارلار جەمئىيەت قۇرۇپ خانىمىنىڭ جەس-
تىنى ئالتۇندا، ئۆتمۇشتىكى پادىشاھ، سۇلتان، غازى-
لاردىك ئايىغىغا دەپنە قىلىشتى. دەپنە قىلىپ بول-
غاندىن كېيىن ئۇلۇغلار خانىم پادىشاھقا تەزىيە بىل-
دۈرۈش ئۈچۈن بېرىشتى. خان ئۆزىنىڭ قىز بىر
تۇغقىنىنىڭ قېشىدا ئىدى. كاتتا مۇسىبەت بولدى.
بىرقانچە كۈندىن كېيىن خان خۇشلۇق ۋە شوخلۇققا
مەشغۇل بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخانىنىڭ ئەمەلدالارنى ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلغىنى

بەزىدە خانىنىڭ كۆڭلىگە ۋەلىگىرىكى پادىشاھ-
لاردىن قالغان ئەمەلدارلارنى ئالماشتۇرۇپ،
ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزۈم بەزى ئەمەل-
دارلارنى تەربىيىلىسەم ... دېگەندەك خىياللار

كېلەتتى. خاننىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ شەھبازبەگ،
مىرئابدۇللابەگ، شەھيار بەگلەر خاننى بەيتۇللالى
تاۋاپ قىلىشقا قىزىقتۇرۇشتى. خان هاراقنىڭ مەستلى-
كىدە ئاتقا مىندى. ئۆزەڭگۈ باسىدىغان ھەمراھلىققا
ئۆزى تەربىيىلىمەكچى بولغان ئەمەلدارلارنى ھەمراھ
قىلدى. باشقىلار ھەمراھ بولماقچى بولغىنىدا رۇخسەت
قىلىپ، ئۇلارنى قايتۇرۇۋەتتى. شاھ بەگ، بوغۇچى
بەگلەر خوتەندىن كېلىپ خانغا قوشۇلدى. يولۋاسخان
بىلەن قەشقەر ئەمەلدارلىرى يەكەنگە يۈرۈش قىل-
دى. يەكەندە قالغان ئەمەلدارلار يولۋاسخاننىڭ ئال-
دىغا قارشى ئېلىشقا قارا ھوجاج يېزىسىغا بېرىشتى.
خان بۇغراقەۋم يولىدىن كېلىپ مىرزا يەئقۇپ جو-
راسنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. يەكەن ئەمەلدارلىرى مىرزا
يەئقۇپ بەگنىڭ ئۆيىدە كۆرۈنۈش قىلدى. ئاندىن
كېيىن خاننى ئاتقا مىندۈرۈپ سۇلتان سەئىدخاندىن
قالغان كونا ئوردىغا چۈشۈرۈپ خان كۆتۈرۈشتى.
ئادەملەر ئۆز ئۆيىگە يېنىپ كېتىشتى. خۇدابەردى
كېرەك ياراغ «ماناكا چوڭ خان دۆلەتكە يەتتى»
دەپ خەۋەر قىلدى.

يولۋاسخان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار ھەيران
بولۇشۇپ قىزىل دېگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىشتى.
ئىككى تەرەپ ئۇچراشقىلى تۇرغاندا يولۋاسخان قورق-
قىنىدىن ئەمەلدارلارغا مالامەت قىلىشقا باشلىدى،
مەقسەت خاننىڭ قەستىدە ئىدى. خان مىرزاشاھ
مەنسۇربەگ، مىرزاشاھمدبەگ، سىرىقبەگ،

مىرزادوست مۇھەممەت بەگ، ئەنۋەر بەگ، مىرئەفزىيە
(؟) شاھ ۋە خوجا سەلىم مۇھتەسىپلارنى گۇناھكار
قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىشىكلىرىنى پېچەتلىدى. بىرقانچە
كۈندىن كېيىن ئوردىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر
ئاقسۇدىن كۆرۈنۈشكە كەلدى. ئاخىرى ئەمەلدارلارنى
ھىندىستانغا گۇزخانەنىڭ ھەمراھلىقىدا قوغلاپ چىقار-
دى. ئۇلار ھىندىستانغا يېتىپ باردى. ھىندىستاننىڭ
ئادىل دەريادىل پادىشاھى شاھى جاھان مەرھۇمنىڭ
ئەمەلدارلىرىغا غەمخورلۇقلار قىلىپ، مىرزاشاھ مەن-
سۇربەگنى يېنىغا چاقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ سانجى تار-
تىنى سورىدى. بەگلايىقىدا جاۋاب بەردى، خان
يەنە باشقا مۇناسىۋەتلىك ھېكايىلارنىمۇ سورىدى.
شۇ چاغدا بەگ كېسەل بولۇپ قالدى، بەگنى داۋا-
لاشقا تىۋىپ تەيىنلەندى، لېكىن داۋالاش ئۈنۈم
بەرمەي بەگ بىرقانچە كۈندىن كېيىن قازا قىلدى.
شۇ چاغدا ئۇ ۋە ياشقا كىرگەن ئىكەن. باشقىلارمۇ
بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىشتى. مىرئەفزىيە
(؟) شاھ يەكەنگە كېلىپ ئۆلدى. ئەنۋەر بەگ ھەج
قىلىپ كېلىپ يەكەندە كۆز يۇمدى. ھەممىنىڭ ئاخىرى-
دا دوست مۇھەممەت بەگ قالدى.

ئەلقىسسە، شەھبازبەگ جوراسنى يەكەننىڭ ھا-
كىمى ۋە ئۆزىنىڭ ئاتالىقى قىلىپ، پولات بەگنى قەش-
قەرنىڭ ھاكىمى قىلدى، مىرئابدۇللابەگنى تامغا ئى-
گىسى ھەم ۋەزىر، ئەيىۋپ بەگنى ئىشىك ئاغا، مىرزا
ئابدۇراخمان بەگنى مىراب، تولكى بەگنى مۆتىۋەللى،

شەھيار بەگنى ئۈچ بېگى، مىرزا تىيىنى بەگنى يۈرۈڭقاشـ
قنىڭ ھاكىمى، مىرزا مۇھەممەت لېتىپنى كېرىيەنىڭ
ھاكىمى قىلىپ ھەر بىرىگە ئۆزىگە لايىق مەنسەپ
بېرىلدى. نۇرىددىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر ئاقـ
سۇغا قايتتى. شاھبەگ بىلەن خوتەننىڭ ئەمەلدارلىـ
رى خوتەنگە قايتتى. يەكەندە خان بىرقانچە يىلەننى
ئەمەلدار قىلدى ۋە يەنە باشقا بىرقانچە يىلەننى يېـ
نىدا خىزمەتكە تەيىنلىدى. مەسىلەن، قوچقار بەگ،
ئىمقى بەگ، خانقۇلى بەگ، مەمەت قاسىم بەگ، ساتقىن بەگـ
لەردى ئەمەلدار قىلدى. كېيەك مىرزانى ئۈچتۇرپانـ
نىڭ، خوشاي مىرزانى غول نىڭ، مىرزائەمدنى ئۈچ
تۇرپانلارنىڭ ياساۋۇلى قىلدى، سۇلتان نەزەر پالۋانـ
نى، كېرەك ياراغ ۋە شىغايىلارنى توغبېگى، مىرزاـ
ھاكىمنى ياتىش بېگى، ئىدرىس بەگنى بىكاۋۇل،
تەگرى قۇلنى مىرئاخور قىلىپ، ھەر قايسىلىرى مەمـ
لىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا بېكىتىلدى.

ئابدۇللاخاننىڭ قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغانلىقى

مەملىكەت ئىچى تىنچلاندى. لېكىن قىرغىز
ئەمەلدارلىرى تىنچلانمىدى، مىرزابەگ ئەلچىگى خانـ
نىڭ خىزمىتىدىن قاچتى. ساتىمبى يېگىمارنىڭ ھاكـ
مى ئىدى. خان ئۇنىڭدىن ئىككىلىنىپ ئۇنى يەكەنگە
ئەپكەلدى. يېگىمار ھۆكۈمىتى قارا كېچىككە تاپشۇـ

رۇلغان ئىدى. ئۇمۇ قېچىپ ئەلجان تەرەپكە كەتتى.
خان ئەمەلدارلارنى چاقىرتىپ كېڭەش يىغىنى ئاچتى.
ھەممەيلەننىڭ پىكىرى قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە مەر-
كەزلەشتى. بولغاچقىنىڭ ئادەملىرىنى بىر - بىرىدىن
ئايرىپ ھەر بىرى لەشكەرلەركە تاپشۇرۇلدى. بىر قال-
چە ۋاقىتتىن كېيىن ھەممەيلەنگە قىرغىزلارنى ئۆلتۈ-
رۈشكە يارلىق قىلىندى. بىر ۋاقىتتىلا ئومۇمىي دائىر-
لىك ھەرىكەت بولدى. ساتىم ئويتىمىش بەگكە تاپ-
شۇرۇلغان ئىدى. ئۇمۇ ئۆلتۈرۈلدى. قاراقچى ئەي-
يۇپ بەگكە تاپشۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ئۇھۇۋالنى سېزىپ
قېلىپ بەگنىڭ ئىتىغا مىنىپ قېچىپ كەتتى. ئەييۇپ
بەگكە ياردەملەشمەكچە ئادەم تەيىنلەندى ۋە ئۇلارغا
ئارقا - ئارقىدىن كەلگەن تاتار ۋە بايرىننىڭ ئادەم-
لىرىنى ھەمراھ قىلدى. قاراقچى يېنىپ جەڭ قىلىپ
ئەييۇپ بەگنىڭ ئوغلى مەتلەپ خوجا، شاھ مەھمۇد
شاھ، خوجا ھەبىب، مۇھەممەت بەردى بايىردىن، پا-
يەندە قازى قاتارلىق بىر قانچەيلەننى ئۆلتۈرۈپ ئۆزى
قۇتۇلدى. ئەييۇپ بەگنىمۇ ئۆلتۈردى. قالغان لەش-
كەرلەر ئۈمىدسىزلىنىپ ياندى. ساتىم ئوغلى ئاللايارمۇ
قاچتى. شەھبازبەگ بىر قانچەيلەن بىلەن ئارقىمدىن
قوغلاپ يېتىشتى، قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئەمەلدارلار-
نىڭ ئاتلىرى تىللاردىن كۆز قويۇلۇپ بېزەلگەن
ئېگەرلىرى بىلەن قىرغىزلارغا چۈشتى. شاھبازبەگ
مەردلىك قىلدى، پىيادە بولۇپ جەڭ قىلىپ لەشكەر-
لەرنى سالامەت خانغا يەتكۈزدى. جان باغىش، قىپ-
چاق توكىلى، باي نىر تايلاقلار بىلەن مۆكۈنۈپ
تۇرغان ئىدى. شەھەرنىڭ ئادەملىرى كېلىپ ئەتراپ-

نى قورشاپ جەڭ قىلدى. ئەقىنە خەزىنىچى ئۆلتۈرۈلـ
دى. ئاخىرىدا تەۋەككۈل باي، نىرتايلاق ۋە ئورۇقلار-
دى تۇتۇۋالدى.

ئەلقىسسە، 10·000 دەك ئادەم ئۆلتۈرۈلدى.
قىرغىزلاردى موگغۇلىستان جاڭگىللىرىنىڭ شىرلىرى دەيتـ
تى، لېكەن ئۇلار نورمالسىز، گېپى سەت، ۋاپاسىز
ئىدى. ئىككى يىلدىن كېيىن ئويتەمىش بەگ قىرغىز-
لارغا يالغان گەپ چاپلىغاچقا، كېپەك بەگ، ئىدىرىس
بەگ، خۇشاي مىرزا، چالما بەگ ۋە باشقا بىرقانچە يـ
لەن بەدەر كەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن چالما
بەگنى خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. چالما بەگ كېلىپ
گۇناھىنى ئويتەمىش بەگكە ئارتىپ ئۆلتۈردى
ۋە كېپەك بەگ، ئىدىرىس بەگلەر بىلەن ئۇلارنىڭ
ھەمراھلىرىنى چاقىرتتۇرۇپ غەمخورلۇقلارنى قىلدى.
ئويتەمىش بىلەن نەئاشلارنى خىجىل قىلىۋەتتى.
مىرئابدۇللابەگنى كۇچار ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتتى. ئۇ
بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن ئاقسۇنىڭ ھاكىمى بولۇپ،
ئاقسۇدا ۋاپات بولدى.

ئابدۇرېشىدخان ئوغلى ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ ئاقسۇتى، مۇھەممەت مۇمىن سولتاننىڭ تورپاندىن ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ باللىرى بىلەن كېلىشى

ئەبۇلمۇھەممەتخان ئابدۇرېشىدخاننىڭ ئىككىنچى

ئوغلى بولۇپ سەبىي، يوقسۇل پادىشاھ ئىدى، لېكىن كۆڭۈل ئېچىشقا ئامراق تۇراقسىز پادىشاھ ئىدى. ئاپاق سۇلتان چالىسىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىۋالدى. ۋە مىرزا تولكى بەگ دوغلاتنى، ئۇنىڭ ئوغلى مىرزا كېپەك بەگلەرنى ئۆلتۈردى. ئاپاق سۇلتانىنىڭ ئانىسىنى ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۆلتۈرگەن ئىدى.

باباخان بىلەن ئاپاق سۇلتانلار بىر ئانىدىن ئىدى. باباخان قۇمۇلدا ئىدى. ئۇ دائىم خىتاي تەرەپكە يۇرۇش قىلىشقا ئۇرۇناتتى. قاچانىلا خاتا يولغا ماڭماقچى بولسا ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۇنى توساتتى. ئۇنىڭ توسۇشى شۇ بولدىكى، باباخان سەپەرگە چىقماقچى بولدى. بۇ تەرەپتىن قۇمۇلنى پىلان قىلدى. بىراق ئۇلداق ماڭالمىدى. ئەبۇلمۇھەممەتخانىنىڭ ئۈچ ئوغۇل، تۆت قىزى بار ئىدى. بىر ئوغلى كىچىكىدە ئۆلۈپ قالغان. مەھدى سۇلتاننى ئابدۇللاخان مەنسۇرخانىنىڭ ھەمراھلىقىدا ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلدى.

بىر ئوغلى قارا كۆڭۈل سۇلتان بولۇپ ئۇنىڭ ۋەقەلىرى ئۆز جايىدا بايان قىلىنغۇسى.

ئەبۇلمۇھەممەتخان 15 يىل پادىشاھلىق قىلىپ، 1066 - يىلى ئالەمدىن ئۆتتى. باباخان قۇمۇلدىن كېلىپ تۇرپاننى باشقۇردى. مەھەممەت مۆمىن سۇلتاننى گۇناھكار قىلىپ، ئېلىپ كەلدى. خانىنىڭ ئۈستىخىنىنى باھانە قىلىپ، سۇلتاننى يەكەنگە سۈرگۈن قىلدى. سۇلتان ئائىلە تاۋابىئات بىلەن ئەبۇلمۇھەممەتخانىنىڭ ئۈستىخىنىنى ئېلىپ نائىلاج يولغا چىقتى. ئۇ چاغلاردا يول بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. ئۇلار خۇدانىڭ

كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن كۈچارغا ساق - سالامەت كىرى-
ۋېلىشتى.

مىر ئابدۇللا بەگ ئابدۇللاخانغا كىشى ئەۋەتتى.
خان: «سۇلتاننىڭ سىڭلىسى يەنى ئەبۇلمۇھەممەت
خاننىڭ ئايالى ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا تۇرپانغا
قايتتى» دەپ يارلىق قىلدى. سۇلتان قىزلار بىلەن
ئۆستىخاننى ئېلىپ كېلىدۇ. خاننىڭ ئۆستىخانلىرى
بىلەن قىزلىرىنى سۇلتان، مۇھەممەت ئەييۇپ بەگ
ئىشىك ئاغىلار ئالتۇنغا دەپنە قىلدى. خان مۇھەممەت
مۆمىن سۇلتاننىڭ بېشىنى سىلاپ، ئۇنىڭغا كۆپ ئىنئام،
ئېھسانلارنى قىلدى ۋە مۆتىۋەللىلىك مەنسىپىنى تاپ-
شۇردى، ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئون ھەسسە ئاشۇردى.
سۇلتان غازى قەتغانىنىڭ نەۋرىسى — مۇھەم-
مەت ئەمىن سۇلتاننىڭ پەرزەنتى ئىدى. ئۇ كىشى
ئۇلۇغ، قابىل كىشى ئىدى. شاھنامىنىڭ كۆپ قىسمىنى
يادا بىلەتتى. كىتابنى ياخشى ئوقۇيتتى. ئۇنىڭ ئوغلى
سەنجەر سۇلتان چىرايلىق يىگىت ئىدى. ئۇلارنىڭ
ۋەقەلىرىمۇ، خۇدا بۇيرۇسا بۇلىدىن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ئابدۇللاخاننىڭ شەھناز تاغلىرىغا بارغىنى، يولۋاس خاننىڭ ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا يانغىنى ھەمدە شۇ ۋاقىتلاردا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

خان تام قارا تەرەپكە سەيلە - تاماشا قىلمىش،

ئۈچۈن راۋان بولدى. بورانغارنىڭ ئەمەلدارلىرى چامەلۇن دېگەن يەرگە چۈشتى. خان قىزىلدا ئىدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ تامقاراغا يېتىپ كەلدى.

خان شەھباز بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشكەن ئىدى. بەگ داغدۇغىلىق ھالدا يىغىن ئاچتى. يولۋاسخان كېلىپ كۆرۈنۈش قىلدى.

خان كېتىشتىن ئىلگىرى يولۋاسخان مەجلىسنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋالغاچ بارغان ئىدى. ئۇ خاننى كىرگۈزدى. مەجلىس تەنتەنىلىك بولدى. كاتتىلار بىلەن ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى تازىم قىلدى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا كەپسىز ياخشىلىقلارنى قىلىپ قايتىشقا رۇخسەت بەردى. ئۆزى يەكەنگە كەلدى. شەھباز بەگ مۇشۇ يىلدا جىگەر كېسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ، 51 يېشىدا كۆز يۇمدى. ئالتە يىل يەكەننى سورىدى. خان بەگنىڭ ئۈستىخانلىرىنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يەكەننىڭ ھوقۇقىنى بەردى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ بوۋىسى سۇلتان غازى ئابدۇكېرىمخاننىڭ زامانىدا قەدغەن ①دىن ئايرىلىپ، تۆت ئوغلىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلگەن ئىدى، ئۆمەر سۇلتان، ئىسكەندەر سۇلتان، مۇھەممەت ئېمىن سۇلتان، بورات سولتان ۋە ئابدۇكېرىمخانلارغا ئاغىلىقىنىڭ ھوقۇقىنى مولاپ بەردى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان ئابدۇللاخان

① قەدغەن — خوراساندىكى بىر تەۋەلىكنىڭ ئىسمى بولۇشى مۇمكىن(ت)

دۆلىتىنىڭ تۈۋرۈكى ئىدى، ئۇ چاغدا مۇھەممەت-
لىتىپ بەگ كىرىيەدىن: «قالماقلار كىرىيەگە ھۇجۇم
قىلىپ كەلدى» دەپ خەۋەر ئەۋەتتى. خان ھاراقنىڭ
مەستلىكىدە ئاتلاندى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان خاننى
بېردىشتىن توسۇپ، ئۆزى لەشكەرلەرنى باشلاپ راۋان
بولدى. شاھ بەگ خوتەندىن قوشۇلۇپ، خوتەننىڭ
ئەمەلدار، لەشكەرلىرى بىلەن ماڭدى. مۇھەممەت
لىتىپ بەگ يولباشلامچى بولۇپ چەرچەن دېگەن
يەرگىچىلىك قوغلاپ ئەگىشىپ، قالماقلارنى تاپالماي
يېنىپ كەتتى. خان لەشكەرلەرگە كۆپ ئىنئاملارنى
قىلدى. شۇ چاغدا جاھانگىرخاندىن ئەلچى كەلدى، ئۇ
ئەلچى شەيخ خاۋەندى تۆھۇرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن
بولۇپ ئىبتى يۇنۇس خوجا ئىدى. بۇ تەرەپتىن خوجا
سەييىد مۇھەممەت خەلىپ ئوغلى سوپى خوجا ئەلەيھىر
رەھمەنى ئەۋەتتى. جاھانگىر خان سوپى خوجىنىڭ
ھەمراھلىقىدا ئۆزىنىڭ ئوغلى تۆگە سۇلتاننى ئەۋەتتى.
خان خىسرولارچە كۆڭۈل بۆلۈپ، پادىشاھانە ھەم-
خورلۇقلارنى قىلىپ، قوچقار بەگنى ئۇلىمغا ھەمراھ
قىلىپ ئەۋەتتى. جاھانگىرخان ئۇ چاغدا ئاخۇن موللا
يەئقۇپ، خوجاجان خوجا ئوغلى ۋاپا خوجىلارنى
شېۋەت قىلدى. (ئۇ ئىككى كىشىگە ئاللانىڭ رەھمىتى
ھەم رازىلىقى بولغاي) قوچقار بەگكىمۇ ئۆزىنىڭ چوڭ
ئوغلى ئاپاق سۇلتاننى ئەۋەتتى ۋە يولۋاس خانغا
قىزىنى ئەۋەتتى. ئاپاق سۇلتانغا تورلۇك ئىنئام،
ياخشىلىقلارنى قىلىپ رۇخسەت بەردى. يۇنۇس خوجا

مۇشۇ تەۋەلىكتە تۇرۇشنى ئىختىيار قىلغاچقا خوتەننىڭ
قازىلىقىنى ئۇ كىشىگە تاپشۇرغان ئىدى. ئۇ شۇ
يەردە ئۆلۈپ كەتتى. خان مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان-
نىڭ زامانىدا هاراق ئىچىشنى تاشلىدى. باشقىلار-
نىڭمۇ هاراق ئىچىشىنى چەكلەشكە بۇيرۇق
چۈشۈردى.

خاننىڭ ئات بېشى، ئاقساي تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقىنى ۋە ھەسەن بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنى

ئات بېشىدا بىرقانچە ئۆيلۈك قالماق تۇراقلىق
بولۇپتۇ، دېگەن خەۋەر بولدى. خاننىڭ ئۇلار تەرەپكە
بارغۇسى كەلدى. بۇ توغرىدا دۆلەتنىڭ كاتتا ئەمەل-
دارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى ۋە لەشكەر توپلاپ
يولغا راۋان بولدى. يولۋاسخان مۇقەددىمەسمان تېنى
بەگىبەكچىلىك ئۆچ بورانغار بىلەن جۇئغارنىڭ هاكىمى
ئىدى. مەشۇرەت بويىچە لەنگەرگە يېتىپ كەلدى.
بۇ لەنگەرنى مىرزا ئۇلۇغ بەگ رەسەتخانا ياسىغاندا،
خىزىر خوجاخان ئوغلى مۇھەممەتخان سالغان ئىدى.
ئۇ تامامەن تاشتىن ياسالغان.

ئەلقىسە، ئۇلار ئات بېشىغا يېتىپ كەلدى.
بوغۇچى بەگ بولسا يولدىن ئېزىقىپ قالماقلارغا
يولۇقۇپ قالدى. قالماقلار خەۋەردار بولۇپ نارىن
تەرەپكە قېچىشتى، ئەمدى ئۇلار مەسلىھەت قىلىشىپ

«بوغاچ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا بارايلى، ئەگەر يىلدىلىق تەيجى ئۇچرىسا تېخى ياخشى، ئۇچرىماي قالسا يېنىپ كېلۇرمىز» دېيىشتى. ئۇلار بوغاچتىن ئۆتۈپ ئاقسايغا يېتىپ كەلدى. ئىبراھىمخان، ھەسەن بەگ، تەيجىنىڭ ئوغلى چۈجكىنىلەر لەشكەر ئارقىسىدىن ئاشكارا بولدى. خان كېچىنى قاتتىق بىئاراملىق بىلەن شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ بامداددىن كېيىن كۆچۈپ كەتتى. يەنە ئىبراھىم سۇلتان تەۋەلىكى ۋە ھەشەمەتخورلىرى بىلەن ئاشكارا بولدى. خان بىرجايغا چۈشۈپ ئۇ يەردە شاھ بەگ ۋە تولكى بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى ئىبراھىمخاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئىبراھىمخان ناھايىتى ئالدىراپ بېرىپ تاغ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالدى. ھەسەن بەگ ئىپتى ھۇرۇنلۇق قىلىپ لەشكەرلەر قولىغا چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلدى. خان يەكەنگە كېلىپ ئادەملەرنىڭ پۇل - مېلىنىڭ يېرىمىنى بۆلۈۋالدى ۋە ئۇ يەرگە سېرىق ياتوق ئات قويدى.

ئابدۇللاخاننىڭ يۇلتۇز، قاراشەھەر تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ، مەغلۇپ بولغىنى

ئىبراھىمخان قاراشەھەردە ئىدى. خان بىر يۇتۇم سۇلىمۇ خاتىرجەم ئىچەلمىدى. يەكەندە مۇھەممەت سىدىق خەلىپە، سېرىق قازى، كېپەك بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزانىنى ئاتلىق ھەمراھ قىلدى،

نۇرىددىن خان ئاقسۇ، ئۈچتۇرپاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. ئاقسۇدىن ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، شەھەردە مۇھەممەت ئەمىن بەگنى قويۇپ ئۇ-يەردىن ئۆتۈپ كەتتى. كۇچارغا پولات بەگ ھاكىم ئىدى، ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ يەنە يولغا راۋان بولدى، خوتەننىڭ ئەمەلدارلىرى شىراتلادا قوشۇلدى؛ خان ئۇ يەردە قارا يالچۇقنى بىر - بىرىگە ئەھدى پەيمان قىلدۇرۇپ: «ئەگەر سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن بىرسى دۈشمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا قالسا باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىگە كەلسۇن!» دېدى. ھەممەيلەن شۇ قارارغا كېلىپ قاتتىق قەسەم ئىچىشتى. ئادەملەرنىڭ كۆپىنى چىسى كويكالاڭ داۋاندىن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كېچە ئايلىنىپ يۈرۈپ ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بولاڭ - تالاڭ قىلىشتى. خان بۇ ئىشقا كىشىلەرنى تەشكىللەپ ئەۋەتىشنى ئويلىغان ئىدى، لېكىن نۇرىددىن خان دادىسىغا دېمەيلا بىرىنچى قېتىم بولاڭ - تالاڭغا ئادەم ماڭدۇردى. نۇرىددىن خاننىڭ ئادەملىرىگە ئولجا، ئەسىرلەر كۆپ چۈشتى. خان نۇرىددىن خانغا غەزەپلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. جالىش تەرەپكە يۈرگەندە لەشكەرلەر بەكمۇ كۆپ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان ئىدى. ئۇ يەردە خان لەشكەرلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ، ھېسابلاپ كۆردى. بۇ ئارقىلىق ئۇ ئىككىنچى قېتىم لەشكەرلەرنىڭ ماللىرىنى ئېلىۋالماقچى، ھەتتا بەزىلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئەزىزانىڭ

مۇخلىسلىرىدىن بىر كىشى خەت يازدى. چۈنكى شۇ
ۋاقىتتا بۇ شەخسنىڭ چۈشىگە «خان مۇشۇ ئىشنىڭ
شۇملۇقىدىن چوڭ بىر بالاغا گىرىپتار بولغاي» دەپ
كىرگەن ئىدى. ئىبراھىم خان، ئىسمايىل خان، يىلداڭ
تەيجى جالىشنى تاشلاپ بىر چەتكە چىقىۋالدى. خان
ئۆز مەيلىچە سەيلە - تاماشا قىلدى. شاھ باقى بەگ
«بىر نەچچە لاما جالىشنىڭ ئاستىدىن ئۆستى تەرەپكە
كىلىۋاتىمىش» دىگەن خەۋەرنى ئىلىپ كەلدى. خان
شاھ باقى بەگنىڭ ھەمراھلىقىغا كىشى ئەۋەتتى. ئۇلارنىڭ
ماللىرى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا چۈشتى. خاننىڭ
دۇنياغا بولغان مەشغۇللۇقى شۇنداق غالىپ بولدىكى،
كىشىلەر لامالارنىڭ ماللىرىنى ئىلىپ يوشۇرۇپ قويغان
ئىدى، خان لەشكەرلەرنىڭ ياتىقىنى ئاختۇرۇپ، يوشۇ-
رۇپ قويغان ماللىرىنى تىپىۋالىمىز، دەپ بامداتتىن
ئىلگىرى قونالغۇغا كىلىشتى. ئۇ كۈنلەردە لەشكەرلەر
ئىيتىپ تۈگەتكۈسىز ۋەيرانچىلىقتا ئۇچرىدى.

نۇرىدىن خان شورشوق دىگەن يەرگە چۈشكەن ئىدى.
بورالغارنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن باباق بەگ، شاھ بەگ،
تولكى بەگ، مىرزا تىنى بەگ، شاھ باقى بەگ ۋە
مۇھەممەت قاسىم بەگلەر نۇرىدىن خاننىڭ ئالدىدا چۈش-
كەن ئىدى. جۇڭغارىيىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن مۇھەممەت
مۆمىن سۇلتان، ئەبۇلخەيرى سۇلتان، سەنجىر سۇلتان،
ئابدۇراخمان بەگ، ئەرەب بەگ، ساتقىن بەگ، تاشلان
بەگ ۋە پولات بەگلەر ئۆزىنىڭ لەشكەرلىرىدىن
كىيىنرەك كەلدى. سەرەڭ ۋە تەيجى، ئىبراھىم خان،

ئىسمايىل خان ۋە باشقا بىر بۆلۈك تۆرىلەر ئارقىدىن يېتىشتى. كەيدەركوتىنىڭ ئادەملىرى يىلداڭ تەيجىنى كۆرۈپ قاچتى. بەزىلەر نۇرىدىن خانغا قوشۇلدى. باشقىلار يولدىن ئېزىقىپ مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يېتىشىۋالدى. پولات بەگ بىلەن بەزىلەر: «خانغا قوشۇلىمىز» دېيىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان: «خاننىڭ كۆڭلى قالماقنىڭ ئارىسىدا قالدى، خانغا قانداق جاۋاب بېرىمىز؟» دەپ قوبۇل قىلمىدى. شۇ يەردە توختىدى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يىلداڭلار كەيدەكوتىنىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىپ نۇرىدىن خاننى قورشاپ كۈتۈۋالدى.

خان قابىل خەلىپىگە: «كانايى تارتىڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. كانايىنىڭ ئاۋازى بىلەن ھەممەيلەن بىر يەرگە جۇغلىشىپ شورشوق سېپىلىگە ئورۇنلىشىۋالدى. سەرەڭ نۇرىدىن خاننى قورشىۋالدى. باشقىلار خان بىلەن لەشكەر ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئارقىسىدىن يېتىشكەندىن كېيىن سۇلتانلار، پولات بەگ، تاشلان بەگ، ئەھمەدى پەيمان قىلىشقان يەنە بىرقانچەيلەن بىر يەرگە چۈشۈشتى. قالماقنىڭ لەشكەرلىرى يېتىپ كەلدى. تاشلان بەگ، ئاق بوراق بەگ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ قېچىشقا يۈز تۇتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن قېچىشقا باشلىدى. لەشكەرلەر ھەيران بولۇشۇپ بىراقلام تارقاپ كېتىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن پولات بەگلەر تۇسۇپ ھېچنېمە قىلالمىدى. ئاخىر ئۇلارمۇ مەيداندىن قاچتى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ

قاتارلىق بىرقانچە يىلەن قونالغۇ دەرياسىغا غەرق بو-
لۇپ كەتتى، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن ئابدۇ-
راخمان بەگلەر خانغا قوشۇلدى. خان يۈزىنى قالماق
تەرەپكە ئۆرىدى. ئادەملەرنىڭ نىيىتى شۇنداق ئورۇق،
ئاۋارە بولۇپ كەتتىكى، لەشكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى
كالىغا مىنىشتى. شۇ سەۋەبلىك ئادەملەرنىڭ كۆپ قىسمى
خانغا ھەمراھ بولالمىدى. خان ئازغىنە ئادەملەر بىلەن
دۈشمەن تەرەپكە يۈزلەندى. خاننىڭ يېنىدا ئۇ چاغدا
سان جەھەتتە ئاز لېكىن ئاتاقلىق باتۇر جەڭچىلەر بار
ئىدى. مەسىلەن، مىرزاھەيدەر بەگ دوغلات، قاسىم
بەگ، ئىدرىس بەگلەر بار ئىدى. خان ئۇ چاغدا ئېسىل
ياراملىق ئادەملەرنى خار قىلىپ، پەس، يارامسىز،
ناچار ئادەملەرنى كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئىدى. ئۇلۇغ
ئەمىرزادىلەر بىلەن داڭدار باتۇرلارنىڭ كۆپ
قىسمى خار، ئىناۋەتسىز بولغاچقا خاندىن قورقۇپ
تۇراتتى.

قوشاق

قۇلغۇلا ئاۋازىدا،
ئىنئام كۆرمىگەن لەشكەر،
چىپتىلمىغان دەپتەردە،
شامال قولىدا ئەسىر.

پادىشاھنىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئامنى كۆرگەنلەر-

نىڭ كۆپ قىسمى قېچىشقا يۈز تۇتتى. ئىدرىس بەگ بۇ ئەمەلىيەتنى كۆرگەندىن كېيىن: «ئىش قولدىن كەتتى، بۇ قېتىم بارمايمىز. ئىش باشقىچە بولۇپ قالىدىغاندەك تۇرىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى. خان ئىشنىڭ زادى شۇنداقلىقىنى بىلىپ، ئىدرىس بەگنىڭ سۆزىگە كىرىپ قاچماقچى بولدى. دۈشمەن ھۇجۇم قىلدى. خان مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، ئىدرىس بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ياندى. قالماقلار كەينىگە قارتتى. خان ئەمەلدارلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قۇنالغۇ داۋاندىن بۇگۇر ناھىيىسىگە يېتىپ كىردى. لەشكەرلەر ھەرقايسى يوللارغا تاراپ كۇچاردا خانغا يېتىشتى. لەفى بەگ، مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، تەڭرى بەردى بەگ، خۇدابەردى بەگ ۋە باشقا بىرقانچەيلەن خاننىڭ خىزمىتىدە ئىدى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان ئوغلى ئەبولخەيرى سۇلتان بىلەن بىللە، ئەرەب بەگ، ئابدۇراخمان بەگ، ساتقىن بەگ، شاھ مۇھەممەت، لىيازخوجا، ئىبراھىم خوجا ۋە باشقا بىرقانچەيلەن شەھىتلىق شەربىتىنى تېتىدى. خان بۇگۇرنىڭ ئادەملىرىنى كۇچار تەرەپكە ئەپكىلىپ، كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى مەنسۇر سۇلتانغا بەردى. خۇدا بەردى بەگنى ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ ئاقسۇ تەرەپكە قايتتى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يەلداغلار نۇرىدىن خان بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ يول بەردى. نۇرىدىن خان مىرزا تىنى بەگ بىكچىكنى، مىرزا مۇھەممەت لېتىپ بەگنى ۋە ئۇلجاتاي بەگلەرنى كۆرە قويۇپ ئاقسۇغا

كەلدى. خان كېلىپلا گۈزەل خانىمى قېشىغا كىرگەن ئىدى، خانىم نۇرىدىنخان ۋە باشقا ئەمەلدارلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. يۇلتۇز دېگەن يەردە قالماقلارغا ھۇجۇم قىلغانىدا ئازراق كېلىشەلمەسلىك تۈپەيلىدىن خان بىلەن ئوغلى ئوتتۇرىسىدا ئاغرىنىش پەيدا بولۇپ قالغان ئىدى. خان دەرھال مېھرىبانلىق قىلىپ كۆچار مەملىكىتىنى ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىپ شۇ يەرگە بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. ئۆزى يەكەن تەرىپىگە راۋان بولدى. نۇرىدىن خان شۇرشۇقدا قالغان چاغدا خان قەشقەرگە «قوچقار بەگ 200 جەڭچىنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىمنىڭ ئالدىغا كەلسۇن!» دەپ ئادەم ئەۋەتتى.

قوچقار بەگمۇ شۇ ئورۇندا كۆرۈنۈش قىلدى. يەكەننىڭ پادىشاھلىق سارىيىغا كىرگەندە باباق بەگنى ھاكىم، شاھ بەگنى شەھەر ئىگىسى، قوچقار بەگنى ئىشىك ئاغا، ئىدرىس بەگنى قاغىلىقنىڭ ھاكىمى، تەڭرى قۇلى بەگنى مۇتەۋەللى قىلىپ ھەر قايسىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە ئورۇنلاشتۇردى. خان بىر قانچە كۈندىن كېيىن گۆرە قالدۇرۇپ قويغان باشلىقلارنى ساق سالامەت ئۆزىنىڭ سۆھبىتىگە ئەپكەلدى. مىرزا تىنى بەگگە ئەسكى ئۆستەڭنىڭ مىرابلىقىنى تاپشۇرۇپ، بايراق، كاناي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىنئام قىلدى.

يولۋاس خان ئوغلى ئۆبەيدۇللا سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋاللىرى

خان يۇلدۇزنىڭ لەشكەرلىرىدىن قايتتى، يولۋاس

خان ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن پەكەنگە كېلىپ ئوردىن خانىنىڭ ئوردىسىغا چۈشتى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا شۇنداق رىئايە خاتىرىلەر قىلدىكى، ئادەملەر ھەيران قېلىشتى. مەملىكەتنى، بارلىق ئەمەلدارلارنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ئۇبەيدۇللا سۇلتاننى خوتەننىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى. تەقى بەگنى ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ ئەۋەتتى. يولۋاس خانغا قەشقەرگە يېنىشقا رۇخسەت بەردى. بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن تەقى بەگ يەكەنگە كەلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شاھ باقى بەگنى ئەۋەتتى. ئۇمۇ تۇرالماي قايتىپ كېلىپ مەتقاسىم بەگنى ئەۋەتتى.

خاننىڭ مىرزاتىنى بېكچەكنى ئابدۇلئەزىز خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتكىنى

ئۇ كۈنلەردە بۇخارادىن شەيخىم قولى ئاتلىق بىر باشلىق ئابدۇلئەزىزخان تەرىپىدىن نۇرغۇن سوۋغا ۋە تۆھپىلەر بىلەن ئەلچىلىككە كەلدى. بۇنىڭدىن خۇشال بولغان خان بۇ تەرەپتىن ئۇ تەرەپكە مىرزاتىنى بەگ بېكچەكنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. بەگ ھېچ زاماندا كۆرۈلۈپ باقمىغان ھەشەمەت، شانۇ شەۋكەتلەر بىلەن ئۆز ئەھۋالىغا لايىق بەلكى ئۇنىڭدىن ٥، ھەسسە ئارتۇق تەييارلىق قىلىپ راۋان بولدى. ئۇ بىر تۇغقىنى ئەلى شاھ بەگنى خىزمىتىگە ھەمراھ بولۇشقا، سودىگەرلەر پادىشاھىي خان ھاجى پولاتنى لاۋازىمەتچىلىككە، ١٠ كىشىنى ياساۋۇللۇققا، بېگى، خانىملاردىن ١٠ كىشىنى

دۆئاكۆيلۇققا، ئالىملاردىن 10 كىشىنى ۋە ھەرقايسى كۆ-
رۈھلاردىن 10 دىن كىشىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان ئىدى.

ئەلقىسسە، شۇنداق شانۇ شەۋكەت، ياسىنىشلار بىلەن راۋان بولۇپ ئەنجان يولى بىلەن بۇخاراغا يېتىپ كەلدى.

يولۇۋاسخانمۇ ئۆزى تەرەپتىن ئىشەنچلىك بىر كىشىنى ئەۋەتتى. قارا تېگىن يولى ئارقىلىق بۇخارادىن قايتىپ كەلدى. مۇرات بەگ، قاتغىن بەگلەر ھاسار ۋىلايىتىدە باشلىق ئىدى. ئۇ قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئال-
دىغا چىقىپ ئىنتىھاسىز خىزمەتلەرنى ئورۇنلاپ بىر تۇغقانلىق ۋە بۇرادەرلىك ۋەدىلىرىنى قىلىشتى. بىر-
بىرىنى خۇشال قىلىشىپ ھاساردىن ئەگەشتى. ھەر مەن-
زىل، دەۋر، ناھىيە، شەھەرلەرگە بارغاندا شۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇ ئارتۇقچىلىقلارنى مەنبەئى بىلەن باتۇر-
لۇق مەنبەسى بولغان باشلىقىمىزنىڭ ئىشلىرىغا تەھسىن ئاپىرىن قىلىشتى.

ئەلقىسسە، ئەلچىلىك ھەققىنى ئۆز ساھەسىدە ھېچكىم مۇنداق ئادا قىلالمىغان ئىدى. ئۇ ئابدۇلئەزىز-
خان بىلەن شۇنداق مۇلاقات بولۇشتىكى، ماۋرا ئۇن-
نەھرى تەۋەلىكىدىكى ئادەملەر — تۈركلەر، تاجىكلارنىڭ ھەممىسى تەسلىم بولۇشتى. خانىمۇ ئەلچىنىڭ كەپ-
سۆز، ھەرىكەتلىرى ناھايىتى يېتىپ كەتتى. شۇڭا خان ئەلچىلەرگە پادىشاھانە كۆڭۈل بۆلۈپ ئىنئام ياخشىلىقلار بىلەن قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. شاھ بەگ ئات-

لىق بىر باشلىقنى ھەمراھ قىلىپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن يەكەنگە كەلدى.

كەپىنىڭ خۇلاسىسى: مىرزا تىنى بەگ مۇشۇ مەملىكەتنىڭ نامى ۋە داڭقى چىقمىشقا سەۋەبچى بولدى. بۇ يەردىن يەنە شاھبەگنىڭ ھەمراھلىقىغا قوچقار بەگنى بۇيرۇدى، ئۇ كىشىمۇ باردى، يانار چېغىدا خاتىرجەم ئەنجانغا ھۇجۇم قىلىپ ئۆزى جەڭدە بولۇپ جېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ كەلدى.

سىڭگەنىڭ كىرىيە ناھىيىسىنى قورشىغىنى، خان بىلەن يولۋاسخاننىڭ كىرىيەنى قوغداش ئۈچۈن لەشكەر تارتقىنى

غالدامە ئاقسۇغا كەلدى، ھۇجۇم قىلىپ ئۇرۇشتىن خان بىلەن سۈلھى قىلىپ ئەل بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاندىن كېيىن قەشقەرغە كېلىپ، ھۇجۇم قىلىپ قارا دۆڭ قورغانىنى ئالدى، ئەبۇلاينىڭ ئوغلى شۇ قورغاندا ئۆلتۈرۈلدى.

يولۋاسخان خاندىن ياردەم سورىدى. خان باباقنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ يولۋاسخانغا ياردەملىشىشكە ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قەشقەرغە كەلدى. خانغا كۆرۈنۈش قىلىپ قەشقەر يەكەننىڭ بارلىق لەشكەرلىرى سۇغۇندىن ئۆتۈپ ئىلدىران مەيدانىدا غالدامە بىلەن سۈلھى قىلىشتى. غالدامە قەشقەر ئۆلكىسىدىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتتى. يولۋاسخان سۇغۇندا ئەمەلدارلارغا ۋەدە ئەھ-

دىنامىلار بېرىپ قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. ئەمەلدار-
لار خاننىڭ خىزمىتىگە كېلىپ خاندىن ياخشى ئىنئ-
ئاملارنى كۆردى سىڭگە غالدامىغا چىدىماسلىق قىلىپ
5000 دەك تالىلانغان باتۇرلار بىلەن كىرىيىگە ھۇجۇم
قىلىش داغدۇغىسىنى قىلدى. خۇدا بەندى بەگ كىرىيى-
نىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇ خانغا ئادەم ئەۋەتتى. لېكىن
لېخى قوزغىلاڭ كۆتۈرگۈچى سىڭگىمۇ ياكى باشقا بىر-
سىمۇ؟ بىلمىدى.

خان يەكەننىڭ بارلىق ئەمەلدار، لەشكەرلىرىنى
ھاردەمگە ئەۋەتتى.

ئۇبەيدۇللا سۇلتان خوتەننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن
خوتەندىن ئاتلاندى.

ئەلقىسسە، لايسۇدىن ئەسكەر تەشكىللىدى. سۇلتان
ۋە باباق بەگ، شاھ باقى بەگ، شاھ بەگ، مىرزاتى-
نى بەگ بېكچەك، قاسىم بەگ ۋە بورانغاردىكى باشقا
يولداشلار؛ قوچقار بەگ، نېقى بەگ، مىرزاھەيدەر بەگ،
ئىدرىس بەگ ۋە جۇۋغارىيىدىكى باشقا يولداشلارنى
ئاپىرىپ سەپلەرنى راسلاپ راۋان بولۇشتى. لەشكەرلەر
ئومۇمەن تەخمىنەن 1000دەك كىشى ئىدى... قىرغاز
يېزىسىغا يەتكەندە لەشكەرلەرنى تېخىمۇ رەتلىكرەك
تۇرغۇزۇپ سۆرەپ ماڭىدىغان باتۇرلار، تىغ تارتىدىغان
ئەمەلدار بالىلىرىمىسقالپاق قاتارلىق ئۇرۇش كىيىم-
لىرىنى كىيىپ قارا سۇغا يېتىپ كېلىشتى. بەزىلەر: «مۇنۇ
ئويماتقا چۈشۈپ دۈشمەن قېشىغا ئەتە بارايلۇق»دېدى.
باباق بەگ بىلەن شاھ باقى بەگلەر قوبۇل قىل-

ھاسىتىن بەكمۇ تېزلىكتە مېڭىشتى. ئالدىدا كەتكەن
باتۇرلار ئادەم تۇتۇپ ئەپكەلدى. لايسۇدا ھەقىقىي خە-
ۋەرلى ئىنقىلاپ جەڭىنىڭ پۈتۈن تەييارلىقلىرىنى را-
لىشىپ، خۇدادىن ياردەم سوراپ دۈشمەن تەرەپكە
راۋان بولدى. سىڭگە تۇيۇپ قالىپ كىرىيىنى قويۇپ
ئەجيان تەرىپىگە كەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار
كىرىيىنىڭ قورغانىغا كەلدى. خانغا ئادەم ئەۋەتتى.
خان خەۋەر يېتىپ كېلىش بىلەنلا قەشقەرگە ئادەم
ئەۋەتىپ، ئۆزى كىرىيە تەرەپكە راۋان بولدى. يول-
ۋاس خانمۇ پۈتۈن تېزلىك بىلەن ئاتىنىڭ ئارقى-
دىن يەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار قارشى ئېلىشقا
چىقىپ كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ئەمەلدارلارغا تاپا-
مالامەت قىلىپ گۇناھنى خۇدا بەردى بەككە قويۇپ
ئۆتۈپ ياغ بولاققا چۈشتى، ئۇ يەردىن ئەتىسى ئوي
توغراققا باردى. خان «لىيەدىن ئۆتۈپ سىڭگەنىڭ
يولى توسۇلسۇن» دەپ لەشكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى.
لەشكەر كېچىسى يولغا چىقىپ ئىككى كۈندە نىيىگە
يېتىپ كەلدى. بىر كۈنى ئۇ يەردە يولۋاس خان بىلەن
بىرلىكتە يالغۇز ياغاچ دېگەن يەرگە چۈشۈپ تۇردى.
كۆزەتكۈچى ئادەملەر «سىڭگە تېخى ئۆتمەپتۇ» دەپ
خەۋەر ئېلىپ كەلدى. خانلار خۇشال بولۇشۇپ سىڭگە-
نىڭ يولىغا راۋان بولۇشتى.

ئەلقىسسە، سىڭگە بىلەن ئۇچرىشىپ قاتتىق
ئۇرۇش بولدى. يولۋاس خان خاندىن بىر قىسىم ئادەم-
لەرنى ئېلىپ ئۆز قوشۇنىغا قوشۇشنى تەلەپ قىلغان

ئىدى. سىڭگە ئۇرۇش سەپىنى رەتلەپ مەيدانغا چىقتى؛
مىرزا تىمنى بەگ يېقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى
بىلەن سوپى خوجا، موللا يۇنۇس خوجا ۋە ئۇلارنىڭ
تەۋەلىكىدىكىلەر قاسىم بەگ مىر يۇسۇپ خوجا قا-
تارلىقلار بىر توپ بولۇپ نىقى بەگ، ھەيدەر بەگ،
ئىدرىس بەگ ۋە بوراقاي بەگلەر ئۆز جامائىتى بىلەن
بىر توپ بولۇشتى. يولۋاسخاننىڭ ئەمەلدارلىرى بىر
گۇرۇھ بولدى. خانلار ئارقىدىن تېزلىكتە ماڭدى.

سىڭگە ئاغمۇ ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتكۈدەك دەرى-
جىدە ئۈچ قېتىم ناھايىتى قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. لېكىن
مىرزا تىمنى بەگ ئۆزىنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن قوشۇنىنىڭ
ئالدىدا پىيادە يۈردى، سىڭگەنىڭ ھۇجۇملىرىغا بەرداشلىق
بېرەلمەي تەۋرەنمىدى، بىر چاغدا سىڭگە قايتىپ سۇلھى
تەلەپ قىلدى. خانمۇ بولۇنغا قوشۇلدى. پولات بەگ،
قوچقار بەگلەر يارىدار بولۇپ ئۆلدى.

لەشكەر ئىچىدە خان بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ئوت-
تۇرىسىدا ئىختىلاپ پەيدا بولدى.

ئۇنىڭ سەۋەبى شۇ بولدىكى: يولۋاسخان مىرزا-
تىمنى بەگكە يەكەننىڭ ھاكىملىقى، لەپى بەگكە ئىشىك
ئاغالىقى بېرىلسە، دەپ ئىلتىماس قىلغان ئىدى. خان
بۇ گەپتىن ئاچچىقلىنىپ قالدى. خان بىر يولغا ماڭ-
دى. يولۋاسخان يەنە بىر يولغا ماڭدى. شۇنداق
قىلىپ خان يەكەنگە چۈشتى. يولۋاسخان ۋە ئۇنىڭ
ئوغلى ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا ئورۇنلاشتى.

مىرزا تىمنى بەگ بىلەن لېقى بەگلەر لەشكەر

ئىچىدە يولۋاسخاننىڭ قوللىغۇچىلىرى دەپ تونۇلدى.
ئۇرىدىن خان مىر ئامان كىبىرەك ياراغنى ئەۋەتىپ
ھەزرىتى ئەزىزانىنى يەكەندىن ئاقسۇغا ئەپكەلدى. يول-
ۋاسخان ھەزرىتى ئەزىزان ھەققىدە ئىددەبىسىزلىك قىل-
غان يەنى پەيزاۋاتتا ئۆزىنىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ
ئەزىزانىنى رەنجىتكەن...

ئۇرىدىن خان ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۇ ئىگىز
ئۇچىدىغان قارچۇغا — ھەزرىتى ئەزىزانىنى قولغا كەل-
تۈرۈۋالدى. يولۋاسخاننىڭ مەغلۇپ بولۇش سەۋەبى
شۇ بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

يولۋاسخان ئەھۋالىنىڭ بىر قىسمى ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا ئاسىي بولغىنى؛ ئۇبەيدۇللا سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئەمەلدارلار-نىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاسخان مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتنىڭ قىزىدىن
تۇغۇلغان ئىدى. سەككىز يېشىدا قەشقەرنىڭ باشلىق-
لىقىغا تەيىنلەندى. ٥ يىل قەشقەردە بولدى.

ئۇنىڭ تەبىئىتى زۇلۇم ۋە پىتنە-پاسات بىلەن
كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىدى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى
ئۇنىڭ زۇلمىدىن بەكمۇ ۋەيران ھەم پەرىشان بولۇش-
تى. لەشكەرلىرى ياخشى تەربىيىلەنمىگەنتى. يەنە ئازمىنە
بەتكۇماللىق بىلەن رەنجىتمەس قويالتى. قىسقىسى

ئۇنىڭ ئەھۋالى بىر خىل تۇرمايتتى.

ئۇ، رەفائى بەگ، مىرزا يەئقۇپ چوراس، مىرزا سۇلتان يار بارلاس، مىرزا شەھباز ئوردا بېگى، مىرزا شاھبەگ قاتارلىقلاردەك ئېسىل ئادەملەرنى تەربىيەلىگەن ئىدى. قارا يانچۇق دېگەن قىرغىز بىلەن قالماق ئادەملىرىدىنمۇ نۇرغۇن كىشىلەرنى تەربىيەلىگەن ئىدى. مەسىلەن، دۆلە بەگ، تويچى بەگ، تورۇمتاي بەگ، كېپەك بەگ، سۇلتان قۇلى بەگ، قارمىشاق بەگ ۋە باشقىلار. ياقۇپ بەگ، رەفئى بەگلەر ئۆلۈپ كەتتى.

شەھباز بەگ داسور يارىسى (ئاقما كېسەل) بىلەن ئۆلۈپ كەتتى، دۆلە بەگنى قەشقەرنىڭ ئاتالىقى ۋە ھاكىمى قىلدى. قارا يانچۇق بەگمۇ جانلىنىپ قالدى. ئادەملەر ئۇنىڭدىن رەنجىشىپ قالدى. دېۋە، چارپايلار ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئورۇن ئالدى. مۇشۇ ئەھۋالدا ئابدۇللاخان بىلەن دۇرىدىن خانلار يىلدانىڭ تەپىدىن مەغلۇپ بولدى. دۆلە، تورۇمتاي، تاشلان، كېپەك، سۇلتان قۇلى قاتارلىقلار يولۋاسخانغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئەھدە بېرىشتى. ئۇلار ھۇنىدىن كېيىن قالماقلار كېلىپ بۇ مەملىكەتنى بېسىۋالدۇ، دەپ تۇمەنىڭ لىۋىدىكى مىغار دېگەن جايغا ھازىر بولۇشتى، ئۇلارنىڭ بەزىسى كەلمىدى. بولۇپمۇ شۇ مەملىكەتنىڭ ئەڭ خۇلاسىسى بولغان دۆلە بەگ كەلمىدى. ئۇنىڭ بىلەن ھەممە ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشتى.

تورۇمتاي بەگ ياسادچۇق، زەردار ئادەم ئىدى.

ئۇ باغدا قەبرىستانلىقنى ياساتتۇردى. ئالتۇن ـ
كۈمۈش، رەخت ـ پەخ، ئۈنچە ـ مارجان قاتارلىق مال
دۇنيالىرىنى ئىككى قەبرە ئىچىگە يوشۇرۇپ قويدى.
چۈنكى ئۇ: «بۇ نەرسىلەرنى ئۆزىمىز قالماقلار تە-
رەپكە ئېلىپ بارالمايمىز، يېنىپ كېلىپ مەدەتكارلىق
قىلارمىز.» دەپ ئويلىغان ئىدى.

ئەلقىسسە، قارا يارچۇقنىڭ گەپ ـ سۆز، ھەرى-
كەتلىرىنى سېلىم توخى شاھ بەگ بېكچىككە يەتكۈز-
دى، ئۇ بەگ خانغا ئىسپادىسىنى بىلدۈردى. خان ئاچ-
چىقلىنىپ ئابدۇللا خانغا كىشى ئەۋەتتى. خان بۇ
مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى ئۆزىنىڭ ئوغلىغا تاپشۇردى.
يولۋاسخان تورۇمتاي، دۆلەلەرنى گۇناھكارلار ھېسابلاپ
بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى ۋە ئۇلارنى مىرزا سۇلتان يار،
مىر خېلىل شاھلارغا تاپشۇردى. مال ـ دۇنيانى سو-
رۇشتۇرۇش ۋە تورۇمتاي يېتىنىسىنى سورۇشتۇرۇش
ئۈچۈن قەبرىلەرنى ئاچتى. خان ئاچچىقلىنىپ ھەر
ئىككىلىسىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇدى. ئاندىن كېيىن مىرزا
سۇلتان يارنى ھاكىم قىلدى. ئابدۇللا خانغا بايراق
بىلەن كانايىنى تاپشۇردى. يولۋاسخان مۇندىن كېيىن
ئۆزى ئۈچۈن ئۆز ئىشىغا باش قاتۇرىدۇ، ئۇ چاغدا خو-
تەن مەملىكىتى كىرىيىگىچىلىك يولۋاسخانغا تاپشۇ-
رۇلغان ئىدى. بارچۇق، سېرىق قوللار يارلىق تەۋەلى-
كىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆزىگە بۆلۈپ قالدى. يەكەن
ئەمەلدارلىرى بۇ ئىشلاردىن بەكمۇ ئەنسىرەيتتى، بې-
رىپ ـ بېرىپ يولۋاسخاننىڭ شۇم نەپسى مەلئۇن شەي-

تان ۋەسۋەسىسى بىلەن «خان مەملىكەتنى بوشىتىپ چىقىپ كەتسە پادىشاھلىق ماڭا قالسا» دەپ يەكەن ئەمەلدارلىرىغا خەت ئەۋەتىشكە باشلىدى. يەكەن ئەمەلدارلىرى خانغا ئوغلىنىڭ ئەھۋالى بىزدىن ياخشىراق مەلۇم، يولۋاسخاننىڭ كېيىنكە قارىمايلى! خانغىمۇ مەلۇم قىلمايلى، ئەگەر خانغا مەلۇم قىلساق چوڭ چاتاق چىقىدۇ. ھەر قاچان ئادەم كەلسە ياخشى مۇئامىلە قىلىپ ياندۇرايلى! ئۆزىمىزنىڭ ئىشىغا مەشغۇل بولايلى! خۇدادىن كەلگىنىچە بىر ئىش بولار!» دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. مەسلىھەت شۇنىڭغا مەركەزلىشىپ تارقاپ كېتىشتى. بۇ مەزگىلدە ئىبەرتىلگەن نامەلەر ئارقا ـ ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمەلدارلارغا ئايرىم ـ ئايرىم نامەلەر كېلىۋەرگەندىن كېيىن ئۇلارمۇ تەڭلىككە قالدى. مىرزا تىمنى بەگ، مىريۈسۈپ خوجا، نەقى بەگلەر دەسلەپكى مەسلىھەتكە ئەمەل قىلىپ سىرنى مەخپىي تۇتتى. لېكىن باباق بەگ، تەگرى قۇلى بەگ، ئىدرىس بەگ ۋە باشقا بىر قانچىلەن بىرلىككە كېلىپ خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ «ھەر كۈنلۈكى يولۋاسخاننىڭ ئادەملىرى كېلىدۇ لېكىن نەدە بولىدىغانلىقىنى ئۇقمايمىز» دېدى.

تىمنى بەگ بېكچەك، نىقى بەگلەر يولۋاسخان تەرەپتىكى كىشىلەر دەپ تونۇلاتتى. ئەمەلدارلار يەنە «بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى شۇ ئىككىيلەن بىلىدۇ» دېيىشتى. خان گۇمانخور، كىشىگە ئىشەنمەيدىغان بىر ئادەم ئى-

دى. ھەممە يەرلەردىن گۇمانلىنىپ ئادەملەرنى يىغدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى يۇقىرىقى يول بىلەن يۇسۇپ خوجا ۋە بوراقاي بەگلەرنى ئاستىنقى يول بىلەن ئەۋەتتى.

شەنبە كۈنى 1076 - يىللىق شەۋۋال ئېيىنىڭ 7 - كۈنى بولدى. يەكشەنبە كۈنى ئۆزى بارلىق ئەمەلدارلار بىلەن بىرلىكتە يەكەن شەھىرى ئىچىگە كىردى. مىرزا تىمنى بەگ، نەقى بەگلەرنى چاسودا ئۆتكۈر تىغ بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتتى. مىرزا تىمنى بەگ 40 ياشتا بولۇپ موغۇل مىرزىلىرىنىڭ زىبۇزىننىتى ۋە شۇ مىللەتنىڭ تاللانغان كىشىسى بولۇپ سەۋرچان، ئېغىر بېسىق. جاسارەتلىك بىر ئادەم ئېدى. ئۇ بىر قاچە خىل نۇسخىدا خەت يازالايدىغان خەتتات، ئۇلۇغ كىشى ئىدى.

ئەلقىسسە. بىكچەك مىللىتىنىڭ خۇلاسىسى بولغان ئەمىر ئەييۇپ ۋە سۇلتان ئەلى مىرزالار سۇلتان سەئىدخانىنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ ئەخلاقلىق ئەمەلدارلاردىن ئىدى. بۇ ياخشى ئەخلاقلىق ئەمەلدارلارنىڭ سۈپەتلىرى تارىخلارغىمۇ يېزىلغان. شۇلارمۇ بۇ مىرزا تىمنى بەگدەك ئەمەس ئىدى.

نەقى بەگ قارا يانچۇقلارنىڭ چىراغى ۋە تاجىسى ئىدى. بۇ كىشىمۇ تېخى 40 ياش ئىدى.

دۈشەنبە كۈنى يولۋاس خاننىڭ خانزادە خانىم ئاتلىق قىزى باي قىلپاق دېگەن يەردە ئۆلتۈرۈلدى. ئاندىن كېيىن خوتەندىكە مۇھەممەت قاسىم بەگ قاتار-

لىق مۇشۇ تەرەپتە تۇرىدىغان ئەمەلدارلار سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ لەشكەر تەييارلاپ يەكەنگە كەلسۇن، دەپ ئوقتۇرۇش يازدى.

خوتەندىكى ئەمەلدارلار بۇيرۇققا بىنائەن سۇل-تاننىڭ يېقىنلىرىنى زىندانغا سېلىپ سۇلتانغا خوجا ئابدۇراخمان سودىگەرنىڭ ئۆيىدە شېھىتلىق شەربىتى-نى ئىچۈردى (ئۆلتۈردى).

ئوبەيدۇللا سۇلتاننىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى تۆت يىل ئۈچ ئاي، ياشىغان ئۆمرى 18 يىل بولدى. ئەمەل-دارلار خوتەننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ خاننىڭ كۆرۈ-نۈشىگە مۇشەررەپ بولدى. سۇلتاننىڭ بايرىقى مۇھەم-مەت قاسىم بەگكە ئىنئام قىلىندى. يورۇڭقاش قارى-شاق بەگكە تاپشۇرۇلدى.

ئاندىن كېيىن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن مە-سلىھەتلىشىپ شىمەك مىرزا كېپەك بىلەن موللا ھىندى ياساۋۇللارنى نۇرىدىن خاننى ئىزدەشكە ۋە ئاقسۇ لەش-كەرلىرىگە ئەۋەتتى.

نۇرىدىن خاننىڭ ئاقسۇدىن كەلگىنى، خاننىڭ قالماقلار تەرەپكە قاچقىنى

شىمەك موللا ھىندى ياساۋۇل خاننىڭ يارلىقى-نى ئېلىپ كەلگىنىدە نۇرىدىن خان جان - تېنى بى-لەن قوبۇل قىلدى ۋە يەكەن تەرەپكە ئاتلىنىپ ئاك-سىنىڭ يوسۇنىنى بوسە قىلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

ئۇ ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈشكە شۇنداق قۇدرەت تاپتىكى: كىمدىن ئازغىنە خاتالىق ئۆتسە ياكى گۇمانى قاراش بولسا ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇۋەردى.

ئەلقىسسە، نۇرىددىن خان بىلەن ئابدۇللا خاننىڭ بىر بۆلۈك ئەمەلدارلىرى لەشكەرلىرىنى باشلاپ، قىزىلنىڭ يولىغا راۋان بولدى. خان ۋە ھەزرىتى ئەزىزان ئاستىنقى يول بىلەن ئاتلاندى. سىيەك كەنتىگە يەتكەندە دورۇش مۇھەممەت ياساۋۇلنى بىر قانچە كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە ئۆلتۈردى. قەشقەردىن نۇرىددىن خانغا: «مىرزا ئەلى شاھ بېكچىك، مىرزا سەيپۇللا جوراس، يامغۇرچى بەگ ناغىردىچىلار بىر بۆلۈك كىشىلەر بىلەن توپلىشىپ نۇرىددىن خاننىڭ يولىنى توستى» دېگەن خەۋەر كەلدى. خان ئۆز لەشكىرىدىن چوماق بەگ قىرغىزنى، يەكەننىڭ لەشكىرىدىن موللا مونىس خوجىنى مىرزا فازى جوراس، مىرزا ئابدۇللا (ھادى بەگنىڭ بىر تۇغقىنى) قاتارلىقلارنى ئەۋەتتى. مىرزا غازى، مىرزا ئابدۇللا فىروزلار بىر يەرگە جەم بولۇشتى. (؟) ئابدۇللاخان ئۇلارغا تۈرلۈك ھەمشورلۇقلارنى قىلدى.

ئەلقىسسە، خان ۋە نۇرىددىن خانلار تۇيغۇت دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ ھەممىسىنى قاراۋۇللۇققا ئەۋەتتى. بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن يولۋاسخان قىپچىشنىڭ قەستىنى قىلىپ، ئەمەلدارلىرىنى ئاتمىسنىڭ قېشىغا ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا يېرىم كېچىدە سىپىلنىڭ تېمىنى تېشىپ بەدەر قاچتى. ئەمەلدارلارنىڭ بەزىسىنى

كىشى ئەۋەتىپ چاقىرتىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلدى. خىلىل شاھ يامغۇرچى، شاھ بەگ قالۇچى قاتارلىق يۇرتتا تەربىيىلەنگەن بىر قانچەيلەننى دۈشمەننىڭ قولىغا قويۇپ راۋان بولدى. ئادەملەر ھەيران بولۇپ خاننىڭ كۆرۈدۈشىگە كېلىشتى.

خان، ھەزرىتى ئەزىزان ۋە نۇرىدىن خانلار قەشقەرغە كەلدى. شاھ باقى بەگ، ھەيدەر بەگ، مۇھەممەت لېتىپ بەگ ۋە قەشقەرنىڭ ئەمەلدارلىرىنى يولۋاس خاننىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا بۇيرۇغان ئىدى. ئۇلار قوغلاپ، يېتەلمەي قايتىپ كەلدى. خان قەشقەر مەملىكىتىنى نۇرىدىن خانغا تاپشۇرۇپ ئۆزى يەكەنگە قايتتى.

ئۇنىڭ ئاتىسىدىن رەنجىگەن لەشكەرلەر يەكەنگە كەلدى. خان ئۆزى ئەمەلدارلىرىغا كۆپ غەمخورلۇقلارنى قىلدى. قەشقەر ئەمەلدارلىرى ۋە ئۆز ئەمەلدارلىرىدىن باقى بەگنى (ئوغۇللىرى بىلەن بىللە) مىرزا شىرداق شاغاۋۇل ۋە باشقا بىر قانچەيلەننى زىندانغا تاشلىدى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن زىنداندىن چىقاردى. ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خوجا ئەۋلادى ئىدى. مەسىلەن، مىر خەلىل شاھ ئوغۇللىرى بىلەن، شاھ باقى شاھ ئوغۇللىرى بىلەن بۇ مەرھۇم ئەمەلدارلارنى قالماقلارغا بېرىۋېتىپ باي تو ە ئالدىدا قالماقلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى تېتىدى.

نۇرىددىن خاننىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى، كۆرگەن ئۆمرى ۋە ۋاپاتى.

ئابدۇللاخان قەشقەر مەملىكىتىنىمۇ نۇرىددىن خان-
غا بېرىۋەتتى. خان كۇچاردا تۇرۇپ قالدى. ئۇ كېچە-
كۈندۈزلەپ ھاراق ئىچىشكە مەشغۇل بولدى. جانابى
مول-لا مۇھەممەت لېتىپ بۇخارانىڭ پوستىنىنى سويدى.
قەشقەر ئەمەلدارلىرىدىن: مۇھەممەت يار، ئالتۇن تاش.
بايىردىن ئۆز مىللىتىنىڭ سەردارى بولغان خۇدا يار-
لارنى يېقىنلىرى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈردى. ئۇ كۈل-
لەردە ئابدۇغاپپار دېگەن بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇ
يولۋاس خاننىڭ يېقىنلىرىدىن بولۇپ قېچىپ قېلىپ قال-
غان ئىدى. بىر كۈنى ئۇ سۇلتاننىڭ سۆھبىتىگە كەل-
دى. سۇلتان ئۇنىڭدىن بەزى ئىچكى ئەھۋالنى سورى-
دى. ئۇ خۇدادىن قورقمايدىغان بەدبەخ، ئاسى: «يە-
كەن ئەمەلدارلىرىدىن شاھ باقى بەگ بىلەن باشقا بىر
قانچەيلەن خەت ئەۋەتتى» دەپ بىر بۆلۈك ئىشلارنى
يەتكۈزدى. سۇلتان ئاڭلىغانلىرىنى ئاساس قىلىپ مىر-
زا ئەلى ياردوغىلاتتىن سورىدى. ئۇ: «ئابدۇغاپپار
يالغان ئېيتىپتۇ» دېدى، شۇ زامان مىرزا ئەلى يار-
نىمۇ مىرزا مۇھەممەت لېتىپ بىلەن كېپەك بەگلەر-
نىمۇ ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ ئاتالىقى ۋە ھاكىمى بولغان
مىرزا تۇلىكى جوراسنى ئاقسۇغا ئەۋەتىپ ئولجاچى
تۇغ بېگى قاتارلىق بىر قانچەيلەننىمۇ ئۆلتۈردى-

AltunOq

شۇنىڭدىن كېيىن قالغان قىرغىزلار قەشقەر، ئاقسۇدا كىمىكى بىر پارچە نان ياكى باشقا بىر نەرسىنى ئاللىشىپ قالسا خانغا: «ۋالانى كىشى ئۆلتۈرۈشكە تېگىشلىك» دەپ يەتكۈزەتتى. خان: «ئۆلتۈرگىن، ئۇنىڭ مال مۈلكىنى ساڭا بېرىۋەتتىم» دەيتتى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىچىدە خۇشال ئادەم ئاز قالدى. كۆپ قىسمى ئۆلتۈرۈلدى.

ئەلقىسسە، زۇلۇم، قان تۆكۈش قاتارلىق بولمىغۇر ئىشلار كىشىلەرنى شۇنداق تەڭلىكتە قويدىكى، شەرھىلەپ ئۆگىتىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن خان ئاقسۇدا تۇرغان چېغىدا، دائىم ئالىملار بىلەن سۆھبەت قىلىپ، پۇقرالارنى ياخشى ئاسراپ، قالماقلارغا قارشى ھۇجۇم قىلىپ غازات قىلاتتى. ئۇلجىلار ئالاتتى. ئاخىرقى ئۆمرىدە بولسا ئەنە شۇنداق تۇرمۇش ئۆتكۈزدى. 2000 دەك قولىدىن ئىش كېلىدىغان يۇرت (؟) ئادەملىرىنى ئۆلتۈردى. يەكەنگە كېلىپ ئۆز ئاتىسىغا ئۆزىنى تاشلاپ مېھماندارچىلىق قىلدى. ئۇ يىغىندا ئۆز ئاتىسىنى ئەنجان تەرەپكە لەشكەر تارتىشقا قىزىقتۇردى. خانمۇ قوبۇل قىلىپ لەشكەر تەربىيىلەشكە مەشغۇل بولدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ ئەنجان تەرەپكە راۋان بولدى. سارىغ يازىغا يەتكەندە سۇلتان نۇرىدىن خان ئاغرىپ قېلىپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ 31 يىل ئۆمۈر كۆردى. 18 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئابدۇللاخان ئۇ يەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا يېنىپ لەشكەرلەرگە رۇخسەت قىلدى.

ئابدۇللاخاننىڭ يەكەن مەملىكىتىدىن كەتكىنى، ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

نۆرىدىن سۇلتان پانىي دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى. مىرزا تۇلكى جوراس قەشقەرنىڭ ھاكىمى ئىدى، خان مەملىكەتنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان. ئۇمۇ ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئورنىغا فەۋى سارىنى تىكلىدى. چوڭ باغىش قەشقەردە تۇرۇپ قالدى. ئاپاق بەگ ۋە بىر قىسىم قىپچاقلار قەشقەردە نوپۇزلۇق ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ ۋە چوڭ باغىشنىڭ، قەشقەرلىقلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىمۇ قارى-مۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. بۇ ئارىدا يولۋاسخان ئوجىرتونىڭ ياردىمى بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە كەلدى. چۈنكى قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدا قارى-ۇ قارشىلىق چىققان ئىدى، ئاتۇشلۇقلار بىلەن ئارغۇ-لۇقلار يولۋاسخان تەرەپكە كەلدى. يولۋاسخان ئازراق كۈچلىنىپ قەشقەر قورغانىغا كەلدى. مىرزا سۇلتان ئەلى قەۋديارىنىڭ سىياسىتىدىن قورقۇپ يولۋاسخان قېشىغا كەلدى. قارىمۇ قارشىلىق كۈچەيدى. يولۋاس خان قەشقەردىن ئۈمىد ئۈزۈپ قايتىپ كەتتى. ئۇنىڭ قېشىغا كەلگەن ئادەملەرمۇ قايتىپ كېتىشتى. قورقى-نىدىن خانىنىڭ ئۆزىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەر-دى. بۇ ئارىدا كۈچاردىن خوجام قۇلى مىر ئاخۇر كې-لىپ خوجا يار قىپچاقنىڭ سۆز ھەرىكەتلىرىنى خانغا يەتكۈزدى. خوجا يار كۈچارنىڭ ھاكىمى ئىدى .خان-

نىڭ قورقۇنچىسى ئاشتى. قېچىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلدى. بۇ چاغدا قەشقەردىن: «يولۋاسخان قايتىپ كەتتى. سۇلتان قولى بەگ ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى. لېكىن خان ئۇنىڭغا پىسەن قىلماستىن مەككىگە سەپەر قىلىش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولدى. باھاق بەگ خاننى مېڭىشقا قىزىقتۇردى. ھەيدەر بەگ: «ئۆزلىرىدەك شانۇ شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ بىر بەختى قايتقان ئوغلىدىن قېچىش مۇناسىپ ئەمەس» دېدى، لېكىن خان بۇ گەپكە قۇلاق سالمىدى. خاننىڭ خىزمىتىدە بۇ ۋاقىتتا كۆپىنچە قىرغىزلار بار ئىدى. خان ھېچكىمگە ئىشەنمىدى.

ئەلقىسە، خان 2000 دەك قىرغىز لەشكەرلىرىنى يولۋاسخاننىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى. قىرغىز ئەمەلدارلىرى يولغا راۋان بولغاندا خان ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى ئېلىپ ھىندىستان تەرەپكە راۋان بولدى. ئورۇڭ شاھ پادىشاھ خوجا ئىسھاق ئاتلىق خوجىنى (ھەزرىتى موللا مۇھەممەت قازى قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى) ئەلچىلىككە ئەۋەتكەن ئىدى. خان ئۇ خوجىغا نىسبەتەن ھەر خىل تىپتىكى ئادەمگەرچىلىكلەرنى قىلدى. خان بالتى رايونىغا يېتىپ كەلگەندە شاھ مۇرادخان، ئىمام قۇلى خانلار قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىقىشقان ئىدى، ئۇلارمۇ نۇرغۇن ئىنئاملارغا ئېرىشتى. كەشمىرگە يېتىپ كەلگەندە. كەشمىرنىڭ ھاكىمى مۇبارىزخان ئۆزى ئەھلى سۈننى ئېتىقادى چىڭ. چىقىشقاق ئادەم ئىدى.

ئۇمۇ خاننىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. خان ئۇ
كىشىنىڭ مۇلايىملىق بىلەن خىزمەتتە بولۇۋاتقانلىقى-
دىن خۇشال بولدى. مۇبارىزخان خاننىڭ خىزمىتىدە
پادىشاھنىڭ ئالدىغا راۋان بولدى. لاھور شەھىرىگە
يېتىپ كەلدى. لاھورنىڭ ھاكىمى مۇھەممەت ئىمىن
دېگەن بىر راپىزە، مۇتەئەسسىپ ئىدى، ئۇنىڭدىن خان-
نىڭ كۆڭلى ئاغرىپ ئۇنى ياقتۇرمايدىغان بولۇپ قال-
دى. شۇ ئارىدا، خان ئۆزىنىڭ ھاتەمبەگ دېگەن بىر
ئادىمىنى بىر كېنىزەكدىن گۇمانلىنىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.
مۇھەممەت ئىمىن خان بۇ ۋەقەنى پادىشاھقا يې-
زىپ ئەۋەتتى. پادىشاھ ئابدۇللاخانغا بولغان ئېتىقا-
دىنى يوقاتتى، قىسقىسى بېكىم ساھىپنىڭ سۆزى بى-
لەن خانغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. باباق بەگ ئوغۇل-
لىرى بىلەن بىللە، مۇھەممەت لېتىپ بەگ، قارمىشاق
بەگ ئوغلى بىلەن، قاتارلىق بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار
خاننىڭ خىزمىتىگە بېرىپ ھاجى بولدى. خان مەك-
كىدىن قايتىپ كەلدى. سوتوھ ئاتلىق كاپىرلار خاننى
بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. خان يەنە سالامەت قۇتۇلۇپ
ئاخىرى پادىشاھ بىلەن ئۇچراشتى. پادىشاھ تولۇپ
تاشقان قىزغىنلىق ۋە ئىززەت-ئىكرام بىلەن قارشى
ئالدى.

ئىسمايىل خاننىڭ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار ۋە باي مەملىكەتلىرىدە خانلىق قىلغىنى

ئابدۇللاخان ئۆز ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ پايتەختى

بىلەن خۇشلىشىپ ھىندىستان يولىغا راۋان بولدى.

ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق يېقىن، سۆھبەتداش-لىرى سوپى خەلىپە موللا يۇنۇس خوجا، قاسىم بەگ، ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمى ۋە يەكەن، ئاقسۇنىڭ مىرزادىلىرى بىلەن ئاقسۇغا ماڭدى. ھەيدەر بەگ، شىردىل بەگ، مىرزا ئابدۇللا جوراس ۋە بىر قىسىم قارا پادىچۇقلار خوتەنگە بېرىپ ئۇ يەردىن ئاقسۇغا باردى. تەگرى بەردى بەگ، تۇردى ھىندى بەگ ۋە قەشقەر-دىن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئاقسۇغا بېرىشتى.

بۇ ئادەملەر ئاقسۇدا جۇغلىشىشتىن بۇرۇن ئەنۋەر بەگ باشچىلىقىدا ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىرلىشىپ يىلداش تەيجىگە كىشى ئەۋەتتى، مەزمۇنى مۇنداق: «ھەزرىتى ئىسمايىل خاننى ئاقسۇغا ئەكەلسۇن» شۇ-نىڭ بىلەن يىلداش خاننى ۋە قارا كوكۇل سۇلتاننى بىللە ئېلىپ ئاقسۇغا كەلدى. ئەمەلدارلار گۇرۇھ-گۇ-رۇھ بولۇشۇپ خانغا كۆرۈنۈش قىلىشتى. مەملىكەت خانغا مۇقىملاشتى. خان يەكەن تەرەپكە لەشكەر تارتتى. تەيجى ئۆز ئوغلى يالپۇنى ھەمراھ قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق مۇرىتلىرى ۋە قاراشلىق كىشىلەر بىلەن پەيگە كەلدى. خان ئاتلاندى. بار-چۇقچا يېتىپ كەلگەندە ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ بەزىلىرى ئاقسۇغا قايتىشتى. 500دەك ئادەم يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. قارا كوكۇل سۇلتان ۋە ھەيدەر بەگلەر كۆزەتچى ئىدى. شامالباغقا چۈشتى، خان ئاقچىغدا ئىدى.

يولۋاسخاننىڭ كېلگەن ئاۋازى يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. قەشقەرلىك ئادەملەر قارىمۇ قارشى بولۇشتى. بەزىلەر يولۋاسخان تەرەپدارى بولۇشتى، بەزىلىرى ئۇ تەرەپتە بولمىدى. شۇ ئارىدا مىرزا شېرىپ بېكچىلىك باش بولۇپ كۆپىنچە ئادەملەرنى يولۋاسخان تەرەپكە مايىللاشتۇردى. مىرزا ئىسپەندىيارمۇ شۇ تەرەپتە بولدى. مىرزا شېرىپ كۆپىنچە ئادەملەرنىڭ يولۋاسخانغا مايىللاشقانلىقىنى چۈشىنىپ ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ يەكەن ئادەملىرى تەرەپكە دەپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە ھىيلە-مىكىر قوزغاتتى.

ئۇ مۇنداق بولدى: «ئابدۇللاخان كېلىپ كەتتى. يولۋاسخانمۇ قايتىپ كەتتى، ئىسمايىل خان تەرەپتىن تېخىچە خەۋەر يوق. لېكىن مۇقەررەركى، ھەزرىتى ئەزىزان مۇنەۋۋەر ئەمەلدارلار بىلەن ئىسمايىل خاننى ئېلىپ كېلىدۇ» مىرزا شېرىپ بىر قانچە ھەمراھلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ تىل بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قەسەم ئىچىشىپ يەكەنگە كېلىپ: «يولۋاسخان قەشقەرگە كىرىپ بولدى. ئادەملەر ھەم قارشى ئېلىش ھەم كۆرۈنۈش قىلىش يۈزىسىدىن بېرىپ خاننى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىشلىرى كېرەك» دەپ يالغان خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى. يەكەننىڭ ئادەملىرى: راستچىللىق ۋە دىيانەت يۈزىسىدىن ئۇ خەۋەرگە ئىشىنىپ ئاتنى توغلىنىپ بىر تۇغقان بىر تۇغقاننى دېگەندەك ئالدى - ئارقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتىشتى.

ئەلقىسسە، ئىۋەز خوجا تاغارچى ۋە موللا قارا خوجا، مۇپتىلار باش بولۇپ يەكەن ئادەملىرىنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەرگە كەتتى. مىرزا شىرىپ بۇ ئادەملەرنى ئاپىرىپ قەشقەر ئىچىدە تۈرمىگە سالدى. شۇ ئارىدا ھەزرىتى ئەزىمزانىنىڭ ۋە خاننىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يەكەنگە كەلدى. ئادەملەر ھەيران بولۇشتى. ئەگەر قارشى ئېلىشقا بارايلى دېسە، بالا چاقا بىر تۇغقانلىرىدىن ئۆزىمىز ئۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. بارمايلى دېسە، بۇ تەرەپكە ئاسىي بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇدداق تۇرغان بىر پەيتتە يولۋاس خان تەرەپتىن ھەقىقىي خەۋەر تارقاپ ئارقا ئارقىدىن ئادەم كېلىشكە باشلىدى. يولۋاس خان تەرەپتىن كەلگەن ئادەملەر موللا قارا خوجا ۋە ئىۋەز بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەلئەدارلىق قىلىپ يولۋاس خانغا: «قانچىكى تېز كەلسىلە شۇنچە ياخشى. بولمىسا ئىش قولىمىزدىن كەتكەي» دەپ ئارقىمۇ ئارقا ئادەم ئەۋەتىشتى. يولۋاس خان قەشقەردىن يېرىم كېچىدە كېلىپ باي قاپاقدا سەپ تۈزۈپ تۇردى. سېپىلنىڭ ئاستىدىكى ئادەملەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. ئۇلارنىڭ لەشكىرى خان بىلەن توغاچ دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قاتتىق جەڭ ۋەقەسى يۈز بەردى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپ مەغلۇپ بولۇپ خان تەرەپ غەلىبە قازاندى. لېكىن يولۋاس خان ئۆزىنى شەدەرگە ئېلىپ بولغان ئىدى. ھەزرىتى خان ئۆز لەشكەرلىرىگە غەمخورلۇق ۋە ئامراقلىقىنى بىلدۈرۈپ قايتىش تىزگىنىنى تارتتى.

يولۋاسخاننىڭ پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇشى

ھەزرىتى ئىسمايىل خان ئاقسۇغا قايتتى. يەكەن، قەشقەر ئېلىنىڭ چوڭ ئەمەلدارلىرى يىغىلىپ يولۋاسخاننى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. يولۋاسخاننىڭ مىرزا ئەلى شاھ، ھاشىم بەگ قاتارلىق چوڭ ئەمەلدارلىرى قالماقتا قالغان، ئۇلارغا مۇھەممەت باقى، قەلەندەر قاتارلىق بىرقانچەيلەن ھەمراھ ئىدى. مۇھەممەت باقىنى يەكەننىڭ ھاكىمى، قەلەندەرنى خوتەننىڭ باشلىقى قىلىپ ئۆز ئاتىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن تاشلان بەگنى قەشقەرگە ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇقىملاشتى، لېكىن تەدبىردە خاتالاشتى. يولۋاسخان تەبىئىتى زۇلۇمغا مايىل ئادەم بولغاچقا ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا بېرىپ يەكەندە قېپقالغان بىر توپ كىشىلەرنى ھەتتا ئاياللىرى بىلەن ئارىسىدە بالىلىرىغا قەدەر ھەممىنى قىرىۋەتتى. ئاندىن كېيىن قەلەندەر بەگنى ئەپكېلىپ يەكەن، خوتەن لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. قەشقەر، يېڭىسار لەشكەرلىرىنى تاشلان بەگكە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ئارىدا ئىسمايىل خان ئاقسۇدىن دىلدار خوجا، ئاج بۆرى نويغۇتلارنى كۆپچىلىككە باشلىق قىلىپ

لىل توشۇشقا ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇلار قىرىق بۇلاق دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قالدى. دىلدار خوجا لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشتى. باشقىلار قېچىپ خانىنىڭ سۆھبىتىگە كېلىۋالدى. خان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولغان ئىدى. كېلىپ ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى مۇھاسىرە قىلدى. خان دەرھاللا ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى. مەسلىھەتتە خانىنىڭ پىكرى شۇنىڭغا مەركەزلەشتىكى: «ئىككىلەنمەستىن دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى ئۇرايلۇق» شۇنداق قىلىپ ئۇچتۇرپان ئادەملىرىگە قوشۇلدى. خانىنىڭ شىجائىتى بىلەن يولۋاسخانىنىڭ لەشكەرلىرى بىراقلا مەغلۇپ بولۇپ بەزىسى قېچىپ قۇتۇلدى. كۆپ قىسمى خانىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشتى. بۇ چاغدا ئاق يار تەرەپتىنمۇ «يولۋاسخان لەشكەرنى يولغا سالغان چاغدا 500 گە يېقىن ئىشەنچلىك، مۇتىۋەر كىشىلەرنى بۇيرۇغان ئىدى. قەلەندەر بەگ ئۇچتۇرپانغا يېتىپ كېلىپ ھۇجۇم قىلغاندا، سىلەر ئاق ياردا لەشكەرلىك قىلىڭلار» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. خەۋەر يېتىش بىلەنلا خان ئاق يار تەرەپكە راۋان بولدى. خان ئۆزى ھۇجۇمغا ئۆتتى. دۈشمەن مەغلۇپ بولۇپ قاچتى، كۆپ قىسمى قولغا چۈشتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن مەلۇم ساندىكى كىشىلەر جېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ يولۋاسخانىنىڭ ئالدىغا خىجالەت بىلەن كېلىشتى. يولۋاسخان ھەيران بولۇپ قېچىشنىڭ قەستىنى قىلغاندا مىرزا ئەلى شاھ قويمىدى.

سىغگەنىڭ يولۋاسخانغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگىنى، ھەزرىتى خاننىڭ سىغگەگە قارشى ئالدى - كەيىنگە ماڭغىنى، سىغگەنىڭ كۈچى ئارقىلىق يولۋاسخاننىڭ كەلگىنى ۋە ئۇلارنىڭ مەقسەتكە يېتەلمەي قايتقىنى

يەلداڭ تەيجى خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ بۇ ۋە- قەنى بايان قىلدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرى «شەھەر- دىن تاشقىرى چىقمايلى! قەلئەدارلىق تەييارلىقىمىز- نى قىلايلى!» دەپ مەسلىھەتلەشتى. تەيجى «ئالدى - ئارقىغا بېرىپ جەڭ قىلايلى!» دېدى. خان تەيجىنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ سىغگەگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن يولغا چىقتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسلام تەرەپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، مىرزا ھاكىم بەگ كاپىرلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى تېتىدى، ئەنۋەر بەگ- نىڭ تۇغى كاپىرلار قولىغا چۈشتى، سىغگەگە ئەنۋەر بەگنىڭ تۇغىنى ئەركا بەگ ئارقىلىق يولۋاسخانغا ئەۋەتىپ ئاقسۇ تەرەپكە كېلىشكە قىزىقتۇردى. يول- ۋاسخان ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ راۋان بول- دى. ئارال دېگەن جايدا سىغگە بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە مېڭىشتى. ئۇچتۇرپان قور- غانىدا ئىستىھكام تۇرغان ئادەملەر يولۋاسخانغا ئوت ئېچىشقا ئالدىراشتى. قورشاۋ ئۇزۇنغا سوزۇلدى. يول- ۋاسخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ باشلىقى مىرزا ئەلى شاھ قەشقەر، يەكەننىڭ بىر بۆلۈك مىرزادىلىرى

بىلەن ئۈچتۇرپان دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۈچتۇرپاننىڭ سىرتقى بازىسىنى ئىگىلىۋالدى. ئۈچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى يەنە كۈچ چىقىرىپ قوغلاپ چىقاردى. بۇ جەرياندا 300 دەك ئادەمنى ئۆلتۈردى. سىڭگە نويغۇت تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ نويغۇتنىڭ باشلىقى سىبتىۋالدىنى ئۆلتۈرۈپ، نويغۇتنى تۇتۇپ يولۋاس خاننىڭ ئالدىغا ئەپكەلدى. يولۋاسخان سىڭگەدىن ئەندىشىگە چۈشۈپ كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدى. ئۆز يېقىنىنىڭ پىكرى بويىچە مەملىكەتنى سىڭگەگە تاپشۇرۇپ ئۆزى ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە بېرىشنى قارار قىلدى، سىڭگە دۆلەتنى يولۋاسخاننىڭ كىچىك ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا بېرىپ، مىرزا ئەلى شاھنى ئۇنىڭ ئاتالىقى قىلىپ ئىسپەندىيار بەگنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە ئىبلان قىلدى. ئىۋەز بەگنى ئىشىك ئاغا، مۇللا قارا خوجانى قازى قىلىپ ھەرقايسىسىنى ئۆزىگە لايىق ئەمەلگە تەيىنلىدى. ئەركا بەگنى 1000 كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەملىكەتنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتكەن ئىدى. يولۋاسخان پادىشاھلارنىڭ ئەھۋالىغا مۇناسىپ ھەر خىل تەييارلىقلارنى قىلىپ كەلگەن ئىدى، سىڭگەنىڭ ئالدىغا بېرىپ. خۇشلىشىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

يولۋاسخاننىڭ ئاقىۋىتى، ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ئەلى شاھ بەگ بىكچەكنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاسخان قايتتى، ئۇ سىڭگە بىلەن قىلىشقان

كەپلەردىن يېنىپ، يۇقىرىلارنىڭ بېشىغا زۇلۇم قولىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاچكۆزلۈك، تەبىئەتتىگە زۇلۇم شۇنداق ئورۇنلىشىپ كەتتىكى: زۇلۇم بايابانىدا ئۇنىڭ ئالدىدا ھۇججاجمۇ خىجىل. زوھاكمۇ تۆۋەن تۇراتتى. پىتنە-پاساتتا ئۇنىڭ ئالدىدا شەيتانمۇ ئەيىبلىك. دەججالمۇ يېتىشەلمەيدىغان بولدى. ئۇ ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئۆيىگە 10 دىن پايلاقچى سېلىپ قويدى. پۇقرالاردىن تۈلكە تېرىسى بىلەن قىزىل ئالتۇن تەلەپ قىلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ دادىغا ھېچكىممۇ يەتمەيتتى. مەملىكەت پۈتۈنلەي خاراب بولدى. ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان مىرزا ئەلى شاھ ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى داۋۇت خوجانى ئۆلتۈرگەن ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كويىدا يۈرەتتى. بىچارە ئەركا بەگنىڭ دىلى مۇسۇلمانلارنىڭ ھالىغا كۆيەتتى. لېكىن ئۇمۇ ئېغىزىدىن چىقىرالمايتتى. ئەلى شاھ بەگ ئۆز تۇغقىنىنىڭ ئامادىيىي ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن ئەركا بەگكە شىكايەت قىلدى. ئەركا بەگمۇ كىشىگە ئېيتمىدى.

ئەلقىسسە، ئەلى شاھ بەگ يولۋاسخاننى ئۆلتۈرۈشكە ھىممەت كەمىرىنى باغلىدى. ئەركا بەگ ئۇشكاچىغا مەسلىھەت سالدى. ئوشكاچىنىڭ ئاۋۋال قوشۇلدى، كېيىن يېنىۋالدى. ئەركا بەگ ئۆزىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ مۇنداق دېدى: «مەن بۇ ئىشنىڭ قەستىنى قىلدىم، لېكىن يال-

خۇز بولمايدۇ. سىلە ۋە مىرزا ئەلى شاھلار ماڭا ياردەم بەرسەڭلار ئاندىن بولىدۇ».

ئەلقىسسە، بىر كېچىسى بۇ ئىككى ئالىي ھىممەت كىشى قالماقلارنى ھەمراھ قىلىپ خاننىڭ ئوردىسىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى. بۇ چاغدا ئەلى شاھ بەگ ئۆز سۆزىدىن يېنىۋالغان ئىدى. ئەركا بەگ: «مۇسۇلمانلار بېشىدىن بۇ زالىمنى دەپئى قىلماي بولمايدۇ. ئۇنى دەپئى قىلىش ھەر بىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى، سىلە غەم قىلمىسىلا! خالىس خۇدا رىزالىقى ئۈچۈن بولغان ئىشتا خۇدا ئۆزى ياردەم بېرىپ ئۆزى ساقلايدۇ» دېدى ۋە «خۇدا بۇيرۇسا» دەپ ئەلى شاھ بەگنى قىزىقتۇرۇپ ئوردىنىڭ يەتتە دەرۋازىسىنى ۋەيران قىلىپ كىردى. ئەركا بەگ ئۇ زالىمنى سۆرەپ مەيدانغا ئېلىپ كېلىپ يەرنى ئۇنىڭ نىجىس ۋۇجۇدىدىن قۇتقۇلدۇردى، مۇسۇلمانلارمۇ ئۇنىڭ پىتنە، زۇلمىدىن خالاس تاپتى. ئادەملەر ئۇ ئاتاقلىق ئەمىر ئەركا بەگ ھەققىدە دۇئايى خەيىر قىلىشتى. ئەلى شاھ بەگ يەكەننىڭ ھوقوقدارلىقىغا، ئەۋەز بەگ ئىشىك ئاغالىقىغا تەيىنلەندى، يولۋاس خاننىڭ ئوغلى ئابدۇلھېكىم سۇلتان خانلىققا كۆتۈرۈلدى. ئەركا بەگ ئۆزى مەنسەپ تۇتمىدى. ھەممە يۇرتنىڭ ئادەملىرى پاراۋان تۇرمۇشقا چىقىپ خۇشال بولۇشتى.

«ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۇللۇك بىلەن بىر ئاسانلىق بار، ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۇللۇك بىلەن بىر ئاسانلىق بار» ① دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىچە

① قۇرئان كەرىم، سۈرە ئىنشىراھ ٥-، ٦- ئايەتلەر.

شۇنداق تارچىلىق كۈنلەر خاتىرجەملىككە ئايلاندى.
ئەلى شاھ بەگ ئۆزىگە ئىشەنچ قىلىپ كۆڭۈل خاھىـ
شى بويىچە ياشاپ ئىچكە بەل، گۈل تەنلىك خېنىمـ
لار بىلەن ئولتۇرۇش قىلىشقا مەشغۇل بولۇپ كەتتى.
مەغەز بىلەن لالەگە ئوخشاش بىر نەپەسمۇ رومكا ۋە
پىيالىسىز يۈرمەيتتى. ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش،
مەملىكەتتىن قۇرۇق قېلىشتىنمۇ ئۇنتۇغان ئىدى. دوست
بىلەن دۈشمەننى تونۇيالمىدى. موللا قارا خوجا ۋە
ئىۋەز بەگلەر ئۇنىڭغا دۈشمەن بولۇپ چىقتى، ئابدۇـ
لېتىپ خاننىڭ ئانىسىغا مەسلىھەت سېلىپ ئەلى شاھ
بەگنى ئۆلتۈرۈشكە بىرلىككە كېلىشكەن ئىدى. بىر
كۈنى ھىيلە ـ مىكىر بىلەن سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىشتى،
سۇلتاننىڭ ئانىسى بىكەم ئۆزىنىڭ يېنىغا چاقىرغان
ئىدى. بەگمۇ ئىككىلەنمەستىن باردى. بىكەم بىر قازـ
چەيلەننى تەييارلاپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭ كېلىشى
بىلەنلا ئۆلتۈردى. ئەركا بەگ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر
تېپىپ، شەھەردىن يالغۇز كېلىپ ئوشكاجىگماغا قوشۇلۇپ
قايتىپ، قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى.

ئەلى شاھ بەگ بىر ئاي ھۆكۈم سۈردى. لېكىن
بىر ئاي ئىچىدە 1000 كىشىنى خىزمەتكارلىققا ئالغان
ئىدى. 41 يىل ياشىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىۋەز بەگ
ھاكىم بولدى.

ئەركا بەگنىڭ ئائىلە كېلىپ چىقىشى،
بىر قىسىم ئەھۋاللىرى

ئاڭلىنىشلاردىن قارىغاندا، ئەركا بەگنىڭ چوڭ

بوۋىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ زامانىسىدا ئەرلات
قەۋمى ئىچىدىن چىققان ئىناۋەتلىك بىر باشلىق ئى-
كەن. سەيرامنىڭ ئادەملىرىدىن ئۆيلىنىپ بالىلىرىمۇ
شۇ يەردە ئۆسۈپ يېتىلگەن. يەنى: ئەركا بەگ تىما-
ھىر بەگ ئوغلى، تاھىر بەگ دەرۋىش بەگ ئوغلى،
دەرۋىش بەگ سادىق بەگ ئوغلى، سادىق بەگ شۇكۇر
بەگ ئوغلى ئىدى.

ئەركا بەگ 20 يېشىدا سەيرامدىن چىقىپ كې-
چىپ قون تەيجى ۋە سىڭگە ئوردىسىدا 20 يىل ئىنا-
ۋەتلىك كاتتا بولدى. سىڭگە ئۆز تەۋەلىكلىرىنى يې-
ڭىپ چاقار تەرەپكە لەشكەر تارتىپ بېكەتمۇ-بېكەت
مېڭىپ ئالتە ئايغا يېقىن ۋاقىتتا چاقارغا يېتىپ كەل-
دى. چاقارنىڭ لەشكەر تەييارلاپ سىڭگەگە تاقابىل
تۇردى. ئەركا بەگ ئۇ جەڭدە شۇنداق مەردانىلىق
كۆرسەتتىكى، رۇستەمى دەستان ۋە نىرىج نەۋجاۋان-
لارمۇ مۇنداق جەڭنى كۆرۈپ باقمىغان. شۇنداق قات-
تىق جەڭ ئەركا بەگنىڭ قولىدىن كەلدى. ئەركا بەگ-
نىڭ مەردانىلىقىدىن چاقارنىڭ ئەسكەرلىرى مەغلۇپ
بەلكى يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ بى-
لەن سىڭگە ئۇنى خارلىق تۈپرىقىدىن يۇقىرى مەر-
تىۋىگە كۆتۈردى، سىڭگە چاقارنىڭ لەشكىرىدىن قايت-
تى. ئەركا بەگنىڭ شىجائىتى ۋە مەردانىلىقىنى قال-
ماقنىڭ جەڭچى، پالۋانلىرىمۇ ئېتىراپ قىلدى. قاچان-
لا بىرەر قىيىن ئىش ياكى قورقۇنچلۇق ئەھۋال يۈز
بەرسىلا ئەركا بەگكە بۇيرۇق قىلسا ئۇ دەرھال بىر تە-

رەپ قىلاتتى، ئۇنىڭ يۈرەكلىكى، تەدبىرىنىڭ ئويـلىقى، سىڭگە ئوچۇق مەلۇم بولدى.

ئەمدى سىڭگە 300 ئادەمنى تەييارلاپ، ئەركا بەگنى روسىيىگە ئەۋەتتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بارغانـدا ئورۇسلار خەۋەر تېپىپ 600 نەپەر قوراللىق ئا-دەم تەشكىللەپ ئەركا بەگگە قارشى باستۇرۇپ كېـلىشتى. ئەركا بەگنىڭ ھەمراھلىرى غەپلەت ئۇيقۇسىـغا گىرىپتار بولغان ئىدى، ھەقتا ئالا ئەركا بەگنىڭ كۆڭـلىگە ئاگاھلاندۇرۇش باردى. ئۇ 20 كىشىنى ھەمراھ قىلىپ ئاتلىنىپ تەكشۈرۈپ كۆرسە ئورۇس ئەسكەر-لىرىنىڭ ھەممىسى قوراللىق بولۇپ تۆمۈر قالقانلارنى كىيىپ قان تۆكۈش تەييارلىقىدا تۇرۇپتۇ.

ئەركا بەگ رەببولئىززەت — جانابىي ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ، دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىپ دۈشمەندىن بۇلاپ تالىغان نەرسىـلەرنى ئېلىپ كەلدى. ئورۇس لەشكەرلىرىدىن پەقەت بىر قانچە كىشىلا جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالىدى. قالغانـلارنىڭ ھەممىسى قىرىۋېتىلدى.

ئەركا بەگ ئورۇس لەشكەرلىرىدىن قاچقانلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، قالماقلار ئارقىسىدىن قەلئەگە كەلدى. قارايدىغان بولسا قالماقلار يىراقتا تۇرغۇدەك. شۇنىڭ بىلەن قالماقلارغا قوپاللىق رەھىمسىزلىك قىلىپ ھۇجۇم قىلـدى. قەلئەدىكىلەرنى ئىنتايىن ئىغىر دەرىجىدە قىستىـۋەتتى. سىڭگەنىڭ تەۋەلىرىدىن بىر قانچە يىلەن ئو-

رۇستا ئىدى، ئۇلاردىن سان ساناقسىز ھەدىيەلەرنى ئالدى.

ئەركا بەگ بۇ سەپەردىن يېڭى غەلىبە، سانساقسىز ئولجىلارنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتتى. ئولجا قورال ياراقلار، ياخشى ئاتلار، رەختلەر ۋە ھەر خىل تېپىلمىغى بۇيۇملاردىن توققۇز نوققۇزدىن رەتلەپ سىڭگەغە ئەۋەتتى. سىڭگە بۇ ئىشەنچلىك قوماندانلىدىن بۇ خىل ئىشلارنى كۆرۈپ ئۇنى خىتايدىكى دائىمەخانىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. ئەركا بەگ خۇدا دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى سالامەت ئۆتەپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن قايتىپ كەلدى.

سىڭگەچاقار ئۇستىدىن لەشكەر تارتقان چاغدا قاتتىق ئۇرۇش بولدى، ئەركا بەگ بۇ جەڭدىمۇ رۇستەمى دەستان ۋە ئىرەج نەۋجەۋانلاردىمۇ كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە باتۇرلۇق كۆرسەتتى، شۇنىڭ بىلەن سىڭگە ئەركا بەگنى ئەلك يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈردى. ئاللاتائالا ئەركا بەگنىڭ دىلىغە روشەنلىكنى سالغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىشە تىلەيدىغىنى ئىسلام شەھىرىگە ئۆي سالسام دەيتتى. تەلىپىگە ئاساسەن 1080-يىلى ئىسلام شەھىرىدە ۋەتەن تۇتۇپ ئىناۋەتلىك قوماندان بولۇپ قالدى. ياخشى ئىشلارغا ئىنتايىن قىزىقىن كۆڭۈل بۆلۈپ كۆللەرنى كولىتىپ، ساراي، كۆۋرۈك، مەسچىتلەرنى سېلىپ مەملىكەتنى ئاۋات قىلدى. خۇدا بۇيرۇسا ئۇ كىشىنىڭ قىلىپ تۇيغان ياخشى ئىش ئىزلىرى ئەسىرمۇ ئەسىر تۈگىمەيدۇ.

ھەزرىتى ئىسمايىلخاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى، ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىسمايىل خان ئىبادەتچى، باتۇر، ئادالەتپەرۋەر ياخشى ئادەم ئىدى. ھازىرمۇ پۈتۈن ئالەمنىڭ چوق قىسمىغا سايە سېلىپ، ئادالەت يېيىپ تۇرماقتا. پۈتۈن ئەخلاقىدا ئابدىرېھىمخانغىلا ئوخشايدۇ. ئەلى شاھ بەگنى ئۆلتۈرگەندە ئەركا بەگ ۋە نوشكا جىمائەتلار قەشقەر تەرەپكە راۋان بولۇشتى. باقى بەگ بىلەن خۇدا بەردى كېرەك ياراغلارنى «يەكەنگە كەلسۇنلەر» دەپ خان ھەزرەتلىرىگە ئەۋەتتى. خان پۈتۈن ئۇرۇش تەييارلىقلىرىنى قىلىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. يەنداق تەيجى ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلى چوچكىنىنى ھەمراھ قىلىۋالدى. كۈچاردىن بەھرام سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەرمۇ نۇرغۇن لەشكەرلەرنى باشلاپ كۈچاردىن يېتىپ كەلدى. قاتارغا خوجا يارمۇ قوشۇلدى.

ئۇلار يولغا راۋان بولۇپ، بارچۇققا يەتكەندە ئايماق دولان بىلەن بايرىنلارمۇ قوشۇلدى. قاپاق ئالغۇ دېگەن يەردە روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇپ يولغا چىقىشتى. ئېچىغدىن شەيخ دېگەن بىر كىشىنى ئەلچى قىلىپ يەكەنگە ئەۋەتتى. ئۆزى شەيخنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقتى.

يەكەن ئەمەلدارلىرى شەيخنىڭ قولاق، بۇرۇنلىرىنى كېسىپ بىر قانچە سىردىمنى قولىغا بېرىپ

قايتتۇردى. شەيخ خاننىڭ خىزمىتىگە كېلىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. خان ھەزرەتلىرى ئۇلۇغ، سول ۋە ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى تەشكىللەپ كېسىمچى دېگەن يەرگە چۈشتى، ئەنشايى خۇمدانىنىڭ ئالدىدا قاتتىق جەڭ بولدى. قاسىم بەگ يارىلاندى. ئەتىسى پۈتۈن تىرىشچانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىپ سۈت بىبى ئانىنىڭ نۇرغا تولغان مازىرىغا يېتىپ كەلدى ۋە شەھەرنى قورشاشقا مەشغۇل بولدى. ئەركا بەگ ئوشكادىن ئايرىلىپ خانغا قوشۇلدى. ھەزرىتى خان دۆلەتنىڭ كاتتىلىرى، مەملىكەت ئۇلۇغلىرى بىلەن تىم دېگەن يەرگە چۈشۈپ شەھەرنى قورشىدى. شەھەر ئەتراپىنى ئايلاندى لېكىن قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىدى. ئاخىرىدا قاغىلىق تەرەپكە راۋان بولۇپ، قاراغۇ توغراق كەنتىگە يېتىپ كەلگەندە مىرزا ئەلى يارىنىڭ ئوغلى يېتىپ كېلىپ: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرىدىن خانىم خوجا، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر باش بولۇپ ئابدۇلېتىپ سۇلتان ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشىلىق كۆرسىتىپ ھاجى پولات ئەتراپىدا زىچ ئۇيۇشۇپ جەڭ قىلىۋاتىدۇ» دېدى، خان دەرھال قايتىپ كېلىپ تۇرخان شاھنىڭ ئۆتۈش يولىغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرى مەغلۇپ بولۇپ ئۆلتۈرۈلدى.» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدى. خان قايتىپ قىزىل مەچىت ئوردىسىغا چۈشۈپ مەسلىھەتلەشتى. چىرچىكىن، خوجايار قاتارلىق بىر قىسىملارنىڭ پىكرى ئاتۇزغا

قايتىپ كېتىش بولدى، لېكىن ئەركا بەگ بىلەن ھەيدەر بەگلەر قاغىلىق تەرەپكە بېرىشنى تەرغىپ قىلدى.

ئەلغىسى، مەسلىھەت قاغىلىقتا مېكىشقا توختالدى. پولات بەگ، زىياخوجا، مىرزا ئابدۇراخمان ئەرلات قاتارلىق بىر قانچەيلەن قەلئە قورۇش ئۈچۈن يەكەندىن قاغىلىققا كەلگەن ئىكەن. خان قەلئەنى قورشىدى، ئەسكەرلەرنى تۆت گۇرۇپپا قىلىپ سېپىلنىڭ ئەتراپىغا تەيىنلەپ ھەر تەرەپكە بىرنى باشلىق قىلىپ قويدى.

خان ھەزرەتلىرى ۋە بىر قانچە ئادەملەر ئوتتۇرا قىسمىغا بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇلار قەلئەنىڭ جەنۇبىي تەرەپكە چۈشتى. بەھرەم سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەر قەلئەنىڭ شىمالىي تەرەپكە چۈشۈپ قاتتىق مۇھاسىرە قىلدى. قاسىم بەگ، غىياس بەگ بىلەن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى قەلئەنىڭ غەربىي تەرىپىگە مەسئۇل بولدى.

لېكىن باشلىقلار ئارىسىدا قارىمۇ قارشىلىق پەيدا بولۇپ ئىش راۋاج تاپمىدى. خان ھەزرەتلىرى ھەممىسىگە ئەركا بەگنى باشلىق قىلدى. مۇھاسىرە قاتتىق بولدى. قەلئە ئىچىدىكى ئادەملەر بىچارىلىق ھالغا چۈشتى. ھېچ تەرەپتىن سۇ ئەكىلىش يولىنى تاپالمىدى. ئاخىرى ئۇلار تەسلىم بولۇپ، خىجىل بولغان ھالدا كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ھەممىيلەننى كەچۈرۈم قىلىپ يەكەنگە قايتتى. قىرشى دېگەن جاي-

دا تۇرغاندا ئۇۋەز بەگ باشچىلىقىدا يەكەننىڭ ئادەملىرى خانغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن كېلىشتى. ئابدۇلېتىپ سۇلتان بىلەن موللا قارا خوجالار ئۆز ئاتىسىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرى بىلەن مەستانە ھالدا قەشقەر تەرەپكە ئاتلاندى. خان ئارال دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. پادىشاھ خوجا، مىرمە نىرزۇق خوجا ۋە سايىم ئوغلى ئاللايار بەگلەر كۆرۈنۈشكە كەلدى.

1080 ـ يىلى زۇلقەئدە ئېيىنىڭ 11 ـ كۈنى دۈشەنبىدە ھەزرىتى ئەزىزان بىلەن ھەزرىتى خانلار خۇشال-خۇرام ھالدا يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلۇغلار، ئەمەلدارلار، چوڭ ـ كىچىك ھەممىسى جۇغلىشىپ كونا تۈزۈم بويىچە ھەزرىتى خاننى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. ئەمەلدارلار مۇبارەكلەشكە شائىرلار مەدھىيەلەشكە ھازىر بولۇشتى. غىياس بەگ، خوجا يارلارنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. خوجايار سۇلتاننى ئۆلتۈردى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇلۇغ ۋە ئەمەلدارلاردىن باشلاپ كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان ھەممەيلەننىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ مۇھەممەت باقى بەگنىڭ مايردىنى غىياس بەگكە تاپشۇرۇپ قەشقەرنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا بېكىتتى. ھەيدەر بەگ يەكەننىڭ ھاكىمى، قاسىم بەگ، ئىشىك ئاغا، خوجايار خوتەننىڭ ھاكىمى، ئەركا بەگ مىرزاتىمىس بەگنىڭ ئۇسۇلىچە چوڭ مىراب (باش مىراب) قىلىپ ھەر قايسىلىرىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە تەيىنلىدى.

ھەزرىتى خان ھەمىشە ئۇلۇغ ئالىملار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئادالەت بىلەن توغرا ئىش قىلىشقا تىرىشتى. باتۇر ئالىم قازى ئابدۇللانى شەرىئەتكە بېكىتىپ قازى قىلدى. ئازغىنە مۇددەتتە ۋەيران بولۇپ كەتكەن مەملىكەت ئاۋات بولدى.

ئىبراھىم سۇلتاننىڭ ئوغلى ئەبۇ شاھنىڭ بەھرام سۇلتاننى تۇتقىنى

يەلداگىنىڭ ئەبۇ شاھ دېگەن بىر ئوغلى كاغىدىن كەلگەن ئىدى. سۇلتان بارلىق ئەمەلدارلىرى بىلەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشقا تاشقىرى چىقتى. ئۇچراشقاندىن كېيىن قالماقلار بىلەن مەجلىس ئېچىپ سۇلتان، غىياس بەگلەرنى بىر قىسىم قالماقلار بىلەن تۇتۇۋالدى. مىرزا غوزەپىر قەلئەدارلىققا تەييارلانغان ئىدى. ئەبۇ شاھ سۇلنانىنى تۇتۇپ قايتىپ كەتتى، بىر قانچە كۈندىن كېيىن سۇلتان بىلەن غىياس بەگلەرنى قويۇۋەتتى. سۇلتان مۇشۇ غەم ئەندىشە ئارقىلىق ئىسسىتمىغا كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ، 10 ئاي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئاخىر ۋاپات بولدى، 20 يىل ياشىدى.

قوشاق

ھەلقىنىڭ ئۆمۈر كۆرۈشكە ئامراقلىقى نېمە سەۋەبتىن؟
بۇ ئېقىن سۇدا «شولا»نىڭ تورۇپ قېلىشى نېمە سەۋەبتىن؟

كەلگۈن سۈيى ئاۋات، ۋەيرانىلارغا چۈشمىدۇ ئوخشاش.
ئەمەل تەخ تارتقاندا ھەرگىز دېمەيدۇ قېرى-ياش.

شۇتۇر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) نىڭ ۋەقەلىرى

رىۋايەت قىلەردىن قارىغاندا شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) ئۆزبېك بولۇپ ملاكەئى سىبىرغانىنىڭ ئوغلى ئىكەن، يەمەن سالىنىڭ ئوغلى دېيىلگىنىمۇ شۇ كىشىدىن ئىبارەت ئىكەن. ئۇزاتنىڭ ئاتىسى ئىبنى يەمەن بۇ دۇنيادىن كەتتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي)، ئانىسىنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتاتتى. ھەزرىتى ئەزىزان خەلىپەمنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. خەلىپەمنىڭ ئانىسى ئوغلىنى بىرگە ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ئالدىغا كەلدى. خەلىپەم ھەزرىتى ئەزىزانغا جان دىلى بىلەن ئاشىق بولۇپ، ئانىسىدىن ئايرىلىپ، ئۇ جانابى ئەزىزان بىلەن بىرگە بولدى. خەلىپەنىڭ ئانىسى تۇغقانلىرىغا ئىلتىجا قىلغانلىقتىن 200 دىن ئارتۇق ئۆزبېكلەر ئارغىماقلارغا مىنىپ كېلىپ دەۋا قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان خەلىپەنى خەلىپەنىڭ تۇغقانلىرىغا بېرىۋەتتى. خەلىپەنىڭ ئانىسى ئۆيگە ئېلىپ قايتتى. لېكىن خەلىپە (ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي) ئارقىدىن قاراشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەزىزان: «ئەي

دىۋانە! بىر كۆڭۈللۈك بول! بىر ئادەمگە بىر دوست بولسا يېتىدۇ،» دېدى.

خەلپە ئانىسىدىن ئايرىلىپ يەنە ھەزرىتى ئەزىزانىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. خەلپەنىڭ ئانىسى ۋە ئۇلۇغ تۇغقانلىرى: «ھەزرىتى خوجا بىزنىڭ بۇ بالىمىزنى ساراڭ قىلىۋەتتى. قايتتۇرۇپ كېتىشنىڭ پايدىسى يوق. بۇ قېتىم ئۇنى خوجا ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرەيلى» دېيىشىپ ھەزرىتى خوجامغا خەلپەنى بېرىپ كېتىشتى.

شۇتۇر خەلپەم ئاشخانىغا ئوتۇن توشۇپ بېرىش خىزمىتىنى تاللاپ ياخشى خىزمەت كۆرسەتتى. نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بىر جۇۋىنى يەتتە يىل كىيىپ يەنە ئەتىيازدا تۆكمىنى دالاپ كىيگەلمىش. ئەنە شۇنداق ئەقىدە ئىخلاس بىلەن ئىشلەپ مەقسەتكە يەتكەنمىش.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: قەشقەر، يەكەن ئادەملىرى شۇتۇر خەلپىگە گەدەنكەشلىك قىلغان ئىكەن، خەلپە (خۇدانىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغا بولغاي!) غۇسلى تەرەت قىلىپ ئىستىخارە قىپتۇ. ھەزرىتى ئەزىزان چۈشىدە يولىيورۇق بېرىپ مۇنداق دەپتۇ: «ئەي ساراڭ! مىخنىمۇ توقماق بىلەن ئۇرۇۋەرسە يەرگە كىرىپ كېتىدۇ، سەنمۇ بۇ نامەرد خەقلەرنى قاتتىق ئۇرغىن!» ئويغانسا چۈشى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر قانداق بىر ئىنكارچى ئالدىغا كېلىپ ئازراقلا بىئەدەبلىك قىلسا — قولىدىكى ھاسا بىلەن ئۇرۇۋېتتۇ، ئۇرۇشى ئۇ ئادەم يىقىلىپ،

خوجام دەپ قوبۇپ ئەقىدىلىك مۇرىتى بولۇپ قاپتۇ.

خوجا ئوبەيدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ كۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. ئابدۇكېرىمخان ۋەزىرى بىلەن بىرلىكتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي)نىڭ مۇرىتى ئىدى. مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭ سىررى پاك بولغاي!) خوجا مۇھەممەت شېرىپ (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) نىڭ ئورۇن باسارى ئىدى. ئابدۇكېرىمخان (ئۇنىڭ قەبرىسى نۇرلۇق قىلىنغاي!) ھەزرىتى ئەزىزانغا ئاداۋەت تۇتۇپ ئۇچراشمىغان ئىدى. بارلىق كىشىلەر خاننىڭ بۇ ئىشىنى خوجا ئوبەيدۇللا ۋەزىردىن كۆردى. ھەزرىتى ئەزىزان (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى بولغاي) يولىيورۇق بېرىپ، «ئەي خوجا ئوبەيدۇللا! بىزنىڭ قەدرىمىز - بىلمەيسىلەر! بىر ۋاقىت كەلگەندە سېنىڭ ئالتۇندىن ياسالغان سارايلىرىڭنى بىزنىڭ بىر دەۋانىمىز ئېشەك ئېغىلى قىلىدۇ» دېدى. مۇھەممەتخان (ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي) نىڭ زامانىدا شۇتۇر خەلىپە ھەزرىتى مۇھەممەتخاننىڭ يوليورۇق خېتىنى ئېلىپ كەلدى. شۇ چاغدا خوجا ئوبەيدۇللا ۋاپات بولۇپ ئۇنىڭ بالا-چاقا ئورۇق تۇغقانلىرىنى خان خوتەنگە قوغلاپ چىقارغان ئىدى. شۇتۇر خەلىپە — ھەزرىتى مۇھەممەتخانغا يوليورۇق خېتىنى تاپشۇرۇپ خوجا ئوبەيدۇللانىڭ ئۆيىگە چۈشتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) نىڭ يوغان بىر ئېشىكى بار ئىدى، مەستانىلىقتا

ۋەزىرىنىڭ ئۆيىگە باغلاپ قويۇپ ئۆزى ئۇنىڭ ئايۇ-
نىدا يېتىپ ئۇخلىدى. مۇھەممەتخان(ئۇنىڭ سىررى
پاك قىلىنغاي) شۇتۇر خەلىپەنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا
تىكلەپ قويۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ
زامانىدا شۇتۇر خەلىپە قاتارلىق خەلىپىلەر ھەزرىتى
ئەزىزانغا ئەرز قىلىپ: «ئابدۇكېرىمخان ئۆزلىرىگە
ئىنكار قىلىۋاتىدۇ. بىر دۇئا قىلسىلا يوقاپلا كەتسە!»
دېگەن ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزان جاۋاب بېرىپ:—
«ئابدۇكېرىمخان تۇغرا ئىش قىلىدىغان (ئادىل) پادىشاھ
پەيغەمبىرىمىز(ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت ئەيسۇن ھەم سالام
بەرگەي!) نى تەربىيە قىلىدۇ. ئادىل پادىشاھ
ھەققىدە دۇئايى بەت قىلىش ئادەمگەرچىلىكتىن يىراق
ئىش. ئۇنىڭ ئورنىغا پادىشاھ تەربىيەسىدى تۇرۇپ
بىر ئادىل پادىشاھنى يوقىتىۋېتىش مۇسۇلمانچىلىقتىن
يىراق. سەۋرى قىلايلى! ھەزرىتى ھەق تائاللاغىلا تەۋەك-
كۇل قىلايلى شۇنىڭ بىلەن بارلىق . ەدېدى. شۇنىڭ بىلەن
بارلىق خەلىپىلەرنىڭ بېشى چالا بوغۇزلانغان قوشلاردەك
تۆۋەن چۈشتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا ئاللانىڭ
رەھمىتى ۋە بەرىكەتلىرى بولغاي) يوغان ئېشەككە
مىنىپ ۋىلايەتتىن كەلگەن ئىدى. ئۇ دائىم ئېشەكگە
مىنىپ يوغان بىر ھاسىنى تۇتقان ھالدا بىر توپ
ئادەملەرنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرەتتى. قولىدىكى ھاسا
بىلەن كىمنىكى ئۇرسا ئۇ ئادەم دەرھال ھوشىدىن

كېتىپ بېرىقىلىپ، خوجام! دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ تازىم قىلىپ ئىخلاسلىق مۇرىتلاردىن بولۇپ قالاتتى.

شۇتۇر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى ئەترە-پۇراقلىرىغا لىق قىلغاي) نىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى. بىبى ئاپپاق بۇۋىمدىن ئىككى ئوغلى بولۇپ بىرىنچىسىنىڭ ئىسمى: خوجا سەيىد مۇھەممەت خوجا، ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى: نۇرى مۇھەممەت خوجا ئىدى. ئۈچىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى: شىر مۇھەممەت خوجا بولۇپ، ئۇ قوما دېگەن ئايالدىن تۇغۇلغان ئىدى. نۇرى مۇھەممەت خوجا ئاپپاق خانىنىڭ زامانىدا مىرزا ئەلى شىربەگنىڭ ھەمراھلىقىدا قىرغىزلارنىڭ قولىدا شېھىت بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ شېھىت خوجا دەپ مەشھۇر بولادى.

شۇتۇر خەلىپە 84 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئۇ (ئاللا ئۇنىڭ سىررىنى پاك قىلغاي) ۋە ئۇنىڭ ئايالى بىبى ئاپپاق ھەزرىتى ئەزىزانغا ناھايىتى ياخشى خىزمەت قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بىبى ئاپپاق بار چاغلاردا قىش يار تەرەت سۈيىدىن غەم قىلمايتتى. ھەزرىتى ئەزىزان (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) ئۇلاردىن رازى ھەم خۇشال بولۇپ ئۇلار ھەققىدە دۇئايى خەير قىلغان ئىدى. ئۇ ئۇلۇغ ئىجازىتى (ئۇدۇمى)نى خوجا شادى قۇددىسە سىررۇھۇ دەپ ئاتىلىۋاتقان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھياغا تاپشۇرۇپ بېرىپ بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى خوجا شادى قۇددۇسە سىررۇھۇدەپ ئاتىلىۋاتقان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا توغرىسىدا

بۇ تەۋەلىكلەر ئارا ئەزىزلار «خوجام» دەپ داڭ قازاندى. ھەزرىتى ئەزىزلار خوجا مۇھەممەتخاننىڭ (ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي!) زامانىسىدا ۋىلايەتتىن تەكلىپ ئەپكەلدى. خان چوڭ-كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلىرى بىلەن قارشى ئالدى. قارا قۇم دېگەندىن ھەزرىتى ئەزىزان خوجامنىڭ ئېتىنىڭ يۈگەنىنى خان بويىنىغا سېلىپ يېتىلەپ شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئۇ چاغدا ھەزرىتى ئەزىزان خوجام يەتتە يېرىم ياشتا ئىدى. بۇ كىشى 24 ياشقا كىرگەندە مۇھەممەتخان ۋاپات بولدى. ئەزىزان خوجام تەخمىنەن ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ئەڭ كىچىك پەرزەنتى ئىدى. مەن ئۇ كىشىنىڭ كونا خىزمەتچىسى ئىدىم، ئۇ كىشىنى ھەزرىتى ئىشان دەپ ئاتايتتىم. ئۇ كىشى پارس تىلىدا، سەل كېكەچلەپ سۆزلەيتتى، ئاتامدىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆز ئاتام يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەن: — «مەن چوڭ باشلىق بولۇپ قالدىم. ھەزرىتى ئىشان خوجا شادى خوجام قۇددۇسە سىررۇھۇغا زامانىنىڭ پىتنەسى مەن توغرىلىق گەپ ئېلىپ بېرىپ بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئىشان ماكىمۇ ئىنكار قىلىدى

AltunOq

هان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى سافۇچاققا قارچۇغا
تۇتۇش ئۈچۈن بارغان ئىدىم، سوپىلار كەنتىدە مەس-
چىت ئىچىدە ناماز شامدىن كېيىن قۇرئان ئوقۇلۇۋاتـ-
ىدىكەن. بىر قانچە سوپىلار «ھەق ھۇ» دېيىشتى.
مىرسەييت ئاتلىق بىر ئادەم بىزنىڭ دىتىمىزدىن
خەۋەردار بولۇپ خۇشامەت يۈزىسىدىن بىزگە «بۇ
ھىيلە-مىكىرچىلەر ئۆز ئارا جار سېلىشىدۇ، قايسى ئۆي
باي بولسا شۇ ئۆيگە بېرىپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدۇ»
دېدى. مەنمۇ سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋېتىمەن، شۇ كېچىسى
بىر چۈش كۆردۈم: «سوپىلار» تەرەپتىن چوڭ بىر ئوت
بىز تەرەپكە كەلدى. ئۇ ئوتنىڭ قورقۇنچىسىدىن سەپى
خوجا خەلىپىمنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاچتىم. ئۇتتۇر خەلى-
پەمنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىم تام يېرىلىپ قول-
لىرىدا ئۆتكۈر خەنجەر تۇتقان 12 نەپەر قارا ئادەم-
لەر چىقىپ ماڭا قەست قىلدى. خاتىرەمگە كەلدىكى
شۇتتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ مازىرىغا بېرىپ
ئىلتىجا قىلاي دەپ خانىقا كۆلىنىڭ بويىغا يېتىپ
كەلگەن ئىدىم. خوجا سەپى خەلىپەم خانىقانىڭ ئالدىدا
كۆلنىڭ لېۋىدە تۇرغان ئىكەن. ئادەملەرنىڭ قولىدىن
بىزنى قۇتقۇلدۇرۇپ قېلىپ بىزگە قارىدى.» ئۇيقۇدىن
ئويغاندىم، تەرەت ئالدىم، ھەزرىتى ئىشان بىلەن
ئۇچرىشىش ئۈچۈن تەھەججۇت نامىزى ئوقۇشقا ھەزرىتى
ئىشاننىڭ خانىقاسىغا باردىم. تەھەججۇت نامىزىدىن
كېيىن. بامدات نامىزىدىن ئىلگىرى ھەزرىتى ئىشانغا يەنى
خوجا شادى قۇددۇسە سىررۇھۇغا تەزىم ۋە ئېكرام

يۈزىسىدىن خەت يازدىم. ئۇ ھەزرەت بىلەن ئۇچراشـ
تىم. ئىشان ھەزرەتلىرى كۆلۈمسىرىگەن ھالدا مۇنداق
دېدى: «خەلىپەم مىرزا پازىل بەگ كەلدى» خوجا سوپى
خەلىپەم (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي): «ئارى
مىر ا فازىل بەگ ھەزرىتىم كەلدى. قورقمايمەن
ياشلىق كەلمىدى» دېدى.

ھەزرىتى خوجا ۋە خەلىپەلەردىن بۇ كارامەت
ئاشكارا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كونا ئاددىي قۇلنىڭ
ئاتىسىغا جەزبە يۈز بېرىپ ئىختىيارسىز ھالدا
ھەزرىتى ئىشانىنىڭ پۇتلىرىغا يىقىلىپ يىغىدىن بەيئەت
قىلغان ئىكەن.

ئاتامنىڭ چوڭ ياخشى بىر ئېتى بولۇپ ئۇ ئاتنى
ئابدۇللاخان تونۇيدىكەن، يەكەننىڭ ھاكىمى، خاننىڭ
ئاتالىقى شاھ مەنسۇر بەگ ئاتقا زوق قىلىپ تەلەپ
قىلغاندا بەرمىگەن شۇ ئاتنى ئىشان ھەزرەتلىرىگە
چىن مۇھەببىتى بىلەن ھەدىيە قىلغان ئىكەن.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: پولات خان دەپ داڭلانغان
سۇلتان ئەھمەت خان ئابدۇللاخاندىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچـ
راپ قىلىچ خان دەپ داڭلانغان بىر تۇغقىنى سۇلتان
مەھمۇت خاننىڭ ئالدىغا كەلدى. قىلىچ خان يۈرەكلىك
ھەم باتۇر پادىشاھزادە ئىدى. ئابدۇللاخانغا قارشى
لەشكەر تارتىپ ئاقسۇغا باردى. قىلىچ خاننىڭ بەزى
ۋەرىيەتلىرى ئۇلۇغ شەرىئەتكە مۇۋاپىق ئەمەس ئىدى.
ھەزرىتى ئىشان قوڭگى خەلىپە لەقەملىك ھاپىز نەسىر
خەلىپە ۋە مىرزا مەزىد بەگ خەلىپىلەرگە «قىلىچ

خاننى دۇنيادىن يوقىتىپ پولاتخاننى ئۆزىنىڭ ئورنىغا تىكلەڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. فوڭگى سوپى، خەلىپە بەگلەر پولاتخاننىڭ قېشىغا بېرىشتى. پولاتخان شامال-باغدا ماكان تۇتقان ئىدى. قىلىچخان ئاتابەكرى مىر-زانىڭ قورغانىدا ئولتۇراقلاشقان ئىدى. فوڭگى خەلىپە ۋە خەلىپە بەگلەر پولاتخاننى زىلچىگە ئولتۇرغۇزۇپ خانلىققا كۆتۈردى. بۇ ئىشلاردىن بىكار بولۇپ بىر سائەت ئۆتمەيلا قىلىچخان ئاتىسى پولاتخاننى كۆرگىلى كەلدى. ئىككى بىر تۇغقان بىر بىساتتا ئولتۇرۇشۇپ ھەر تەرەپلىمە پاراڭلىشىپ، ياخشى ئارام ئېلىشتى. قىلىچخاننى ئازراق ھاراق كەيپى تۇتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوردىغا كەلدى.

پولاتخاننىڭ ئادەملىرى ناھايىتى قورقۇپ كەتتى. ئۇلاردا «فوڭگى خەلىپە ۋە خەلىپە بەگ دەپ ئاتىلىۋاتقان مىرزا ھەزرەت بەگلەر ئۆزلىرىنى ۋەلى تۇتۇپ قىلىچخاننى ئەزىزان ئوردى، دەپ پولاتخاننى پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. مانا ھېلى قىلىچ خان كېلىدۇ. بۇگۈن كېچىدىكى بۇ ۋەقەنى ئاڭلىسا ئەتە بىزنى ئۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىدۇ.» دېيىشتى. فوڭگى خەلىپە بىلەن خەلىپە بەگلەر مۇنداق دېدى: «بىز بۇ ئىشنى ئۆزىمىزچە قىلمىدۇق. ھەزرىتى ئىشان-نىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلدۇق، قورقماڭلار! كۈچلۈك، يۈرەكلىك بولۇڭلار».

شۇ كېچىسى قىلىچخان ئوردىغا كېلىپ قان قۇسۇپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەتىگىنى ئەمەلدارلار ۋە

كاتتىلار ھەزرىتى ئىشاننىڭ ھوزۇرىغا كېلىپ سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى چاكالىدى. ھەزرىتى ئىشان ئەمەلدارلار ۋەزىرلەر ۋە چوڭ كىچىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا شامالباغقا بېرىپ سۇلتان ئەھمەتخاننى ئوردىغا ئەپكېلىپ خانلىققا كۆتۈردى. بۇ كارامەت ھەزرىتى ئىشاندىن يەنى ھەزرىتى خوجامدىن يۈز بەردى.

ھاپىز ئابدۇراخمان ۋە ھاپىز شەكەر (ئاللا ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى يورۇق قىلغاي) ئاڭلىشىمچە بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ھۆرمەتلىك سىرداش كىشىلىرىدىن ئىكەن. ھەزرىتى ئىشاننىڭ خىزمىتى ئۈچۈن ماۋرا ئۇننەھرىگە بارغان ئىكەن.

پولاتخان ئىمامى قۇلى خاننىڭ ئالدىدا ئىدى. ئىمام قۇلى خان نەزەر بۇرۇت لەقەم قويۇلغان نەزەربى نايمانىنى پولاتخان بىلەن بىللە قەشقەر ۋە يەكەنگە ئېلان قىلدى. نەزەر بۇرۇت 70000 لەشكەرنى ئېلىپ قەشقەر ۋە يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇپ ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئىشان ئىشەنچ قىلغان ئىدى، خوجا سەبى خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ھەزرىتى خوجامنىڭ بېشىدا تۇرۇپ «پولاتخان نەزەر بۇرۇتنىڭ ھەمراھلىقىدا بېرىپ قەشقەر يەكەننى ئېلىپ بىزنىڭ ئايال ۋە پەرزەنتلىرىمىزنى ئۆلتۈرمەكچى، بۇ قانداق ئىش؟» ھەزرىتى ئىشان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ 300دىن ئارتۇق قوينى سۇرۇپ ئايلاندى ۋە قويلارنى ئۆلتۈ-

رۇشكە باشلىدى. ھەمدە باشقىلارنىمۇ ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. ئادەملەرگە تۇتۇڭلار، ئۆلتۈرۈڭلار دېدى-يۇ، خاتىرجەم بولدى. بەش كۈندىن كېيىن «پولاتخان ئېلىپ بارغان جەڭچىلەر بىلەن ئەنجاندا ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى.

ئېنىقلىنىشىچە: ھەزرىتى ئىشان قويلارنى ئۆلتۈرگەن كۈنىنىڭ ئۆزىدىلا نەزەربى نايمان ئەنجاندىن قايتقان، ھەزرىتى ئىشانىدىن بۇ كارامەت يۈز بەرگەندىن كېيىن بارلىق ئىنكارچىلار قايىل بولۇپ ئىخلاس قىلىدىغان بولۇشتى. ساداقەتلىك ئاشىقنىڭ ئىخلاسلىق كىشىلىرى شۇ مىقداردا ئاياغلاشتى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شۇتۇر خەلىپەم (ئاللا ئۇنىڭ سىرىنى پاك قىلغاي) نىڭ ئوغلى خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپەم توغرىسىدا

ھەزرىتى ئىشان يەنى ھەزرىتى خوجام شادى قۇددىسە سىررۇھو 56 ياشقا كىرىپ بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئاخىرەتكە يۆتكەلدى. ئۇلۇغ نىسبىتىنى خوجاسەپى خەلىپەم دەپ ئاتالغان خوجا سەيىد خەلىپەمگە بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئىشان قەشقەردە ھەقتائالانىڭ پاناھىغا ئېرىشتى. ئۇ جانابنىڭ جىنازىسىنى خوجا خەلىپە ئەلەيھىررەھمە ئېلىپ كەلدى، ئابدۇللاخان بارلىق ۋەزىر، ئەمەلدار ۋە چوڭ-كىچىك

ئادەملىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. خوجا سەيپى خەلىپە قۇددۇسە سىررۇھۇ تۆگىنىڭ ئوختىسىنى تۇتۇپ ئۇ ئۇلۇغنىڭ جىنازىسى تۆگىنىڭ ئۈستىدە بولغاچقا پۈتى يالىڭاياق، يالاڭباش بولۇپ كىيىملىرىنى يىرتىپ ھەزرىتى ئىشان خەلىپەمنىڭ بارلىق يارانلىرى ۋە دوستلىرىغا بەيئەت قىلدى، خالىمۇ يالىڭاياق بولۇپ خەلىپەمگە مۇلاقەت بولۇشتى. خەلىپەمنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق ئۇلاققا مىنىشىپ قايتىپ كېلىپ ئالتۇندا تۇپراق بېشىدا ئولتۇرۇشتى. خەلىپەم قاتارلىق ئۇلۇغلار مەرھۇمنىڭ جىنازىسىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى.

ئابدۇللاخان خەلىپەمنى (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ئۆز ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ قېشىغا دەپنە قىلدى. خوجا سەيپى خەلىپە شۇ مازارنىڭ بېقىنىغا چوڭ خانىقا سېلىپ 40 كۈن ئىتىكاپتا ئولتۇردى. شۇ چاغدا بارلىق يارانلار گۇرۇھىنىڭ باشلىقى، خەلىپەلەرنىڭمۇ خەلىپەسى بەلكى؛ ئۇ ئالىيجاناب مەرھۇمنىڭ ئورۇن باسارى ئاشۇ خوجا سەيپى خەلىپەم ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەيپى خەلىپەم، رامىزاننىڭ ئاخىرقى ئونىدا ئىتىكاپتا ئولتۇرغان ئىكەن، بۇ كونا ناچار قۇلنىڭ (ئۆزىنى دېمەكچى) ئاتىسى كېسەل بولۇپ قاپتۇ، ئۇنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر بولۇپ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىپتۇ. ھېچقانداق تاماق سىڭمەيدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئادەتتە كۆكنار ئىچىدىكەن، كۆكنار ئىچىشمۇ كۆڭۈل ئاينىتىدىغان بوپتۇ. بەزى بەزىدە ھوشىدىن كېتىدىكەن. مېنىڭ

ئاتام مەدىدىن نان، ئاش، قوي، مېۋىلەرنى ئەۋەتىپ ياردەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى. خوجا سەپى ئەلەيھىررەھىمە ئاتامنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپتۇ. تۆت قاچىدىكى ياغنى ماڭا بېرىپ بۇيرۇدىكى: «ئەي پەرزەنت! بۇ ياغلارنى ئاتاڭغا بەرگەن! ئۇمۇ بىزنىڭ پەرزەنتىمىز، قورقمىسۇن! ساقىيىدۇ، ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە». خەلىپەمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. كەلسەم ئاتام خۇشال - خۇرام ئولتۇرۇپتۇ.

ئاتام يەنە مۇنداق دەيدۇ: «چۈشۈمدە خەلىپەم كېلىپ تومۇرىمنى تۇتۇپ كۆرۈپ: ئەي پەرزەنتىم قورقمىسىلا! ئەلۋەتتە نان يەيلا. ساقىيىلا! دەپ غايىپ بولدى.» مەن ئۇ بەرگەن ئانلارنى ئەكىلىپ بەردىم. ئۇ نانىنىڭ تۆتتىن بىرىنى يېدى زىيان قىلمىدى. بەلكى داۋا بولدى. ئۇ تۆت ناننى 10 كۈن يەپ پۈتتۈنلەي ساقىيىپ ئورنىدىن قوپتى. بۇ بولسا خەلىپەمنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى بولغان كاراماتلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئۆزىنىڭ شۇنداق مايىللىق قىلاتتىكى، خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ خوجا (ئاللا ئۇنىڭغا رەھىم قىلغاي!) قەشقەردىن يەكەنگە كەلدى. خەلىپەم ئىككىلا مەخدۇمزادىلاردىن ئۆتۈشىنگە ئېلىپ، ئابدۇللا خاننىڭ قېشىغا ئەكىلىپ. مەلۇم قىلدىكى: «ھەزرىتى مۇھەممەتخان بىلەن ئابدۇرېھىم خاننىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغىچە مەملىكەت چوڭ ھەزرىتى ئەزىزادغا موھتاج بولۇپ كەلمەكتە. سە-

لە خوجا شادى خوجام (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىل-
غاي!)دىن ئىبارەت كىچىك ھەزرىتى ئەزىزدارىدا مۇرىت
بولۇپ ھاجەتنى ھەزرىتى مۇھەممەت خان ۋە ئابدۇرېشىم
خانلاردىن ئۆتكۈزۈپ بەلكى نەچچە ھەسسە قىلى-
ۋەتتى (؟) ھازىر يات بەلكى بىر ئوغرى كېلىپ تە-
مەررۇپ قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. خان: «ئۆزلىرىنىڭ بەل-
كىم ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك خەلپىلىرى، مەخدۇمزا-
دىلەرنى كىچىك كۆرۈپ ئۇلارنىڭ مىراسلىرىنى بۇ-
لۇۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئىختىيار ئۆزلىرىنىڭ قولىدا»
دېدى. ئابدۇللاخان باغرى يۇمشاقلىق قىلىپ خەل-
پەمگە قول بېرىپ مۇنداق دېدى:— «ئەي خەلپەم!
ئەزىزانىڭ ئورنىدا بىزنىڭ پىرىمىز ۋە يولباشچى-
مىز ئۆزلىرى، باشقا ھېچكىمگە ھاجىتىمىزنى چۈشۈرمەي-
مىز.» ئابدۇللاخان خوجا مۇھەممەت يۇسۇپ خوجىغا
بېيسۇنىدى. خان مۇرىت ۋە ئېتىقادچى بولمىغاچقا
يەكەننىڭ بارلىق ئادەملىرى بويسۇنىدى. مىرئابدۇللا
بەگ يەكەننىڭ نىقىبى ئىدى.

ئىناۋەتلىك بىر ئادەم خوجا مۇھەممەت سىددىق
خەلپىگە مۇنداق دېدى: كۆڭلۈم خوجا خوجا مۇھەم-
مەت يۇسۇپ خوجا ئەلەيھىررەھمىگە قول بېرىشنى
تارتىۋاتىدۇ. ئۆزلىرىمۇ ھەمراھ بولسىلا! ئۆزلىرىنىڭ
ئاتىلىرىمۇ خوجا سەپى خەلپە ئەلەيھىررەھمىگە يات
كەلمەيدۇ. تەھەججۇت نامازغا ھازىر بولايلى! ناماز
بامداتتا خوجا بىلەن مولاقەت بولۇشۇپ مۇرىت بو-
لايلى!» خوجا مۇھەممەت سىددىق خەلپە ئەلەيھىررەھ-

ـمە مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ ئىختىيارلىرىنى قولـ
لاش كېرەك.» مۇھەممەت سىدىق خوجا يېرىم كېچىدە
قوپۇپ تەرەت ئېلىپ ئولتۇردى. تەھەججۇت ۋاقـ
تى بولدى. مۇھەممەت سىدىق خەلپە (ئاللا
ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي!) تەھەجـ
جۇت نامىزىنى ئوقۇدى. مىرئابدۇللا بەگنىڭ كېلـ
شىگە ئىنتىزار بولدى. مىرئابدۇللا خوجا بامداتقىمۇ
كەلمىدى. بامداتنى خانىقادا ئوقۇدى. ۋىردىلار تۈـ
گەپ ياسىن ئوقۇلۇۋاتاتتى، مىرئابدۇللا خوجا كەلدى.
مىرئابدۇللا خوجا ئۇ چاغدا چوڭ، ئۇلۇغ كىشى بولـ
مۇ تېخى ئەمىر بولمىغان ئىدى. تەكلىپ قىلدى.
مۇھەممەت سىدىق خەلپە (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇر-
لۇق قىلغاي!)

مىرئابدۇللا بەگنىڭ ئۆيىگە كىردى. مىرئابدۇللا
بەگ ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىغا ھاـ
جەت بېكىتكەن ئىدى. مۇھەممەت سىدىق خەلپىگە
تەسلىم بولۇپ، مۇنداق دېدى: «سىلىنىڭ دادىلىرى
خوجا سەپى خەلپەم بۇ يەردە يوق. توقۇز كەنتتىكە
كەتتى. سىلىگە بىر ئامانەت بېرەي، ئامانەتنى خەـ
لپەم (قۇددىسە سىررۇھۇغا) يەتكۈزسىلە!» خەلپەم
ئىنچىكىلەپ سوراشقا باشلىدى. مىرئابدۇللا بەگ جاۋاب
بېرىپ مۇنداق دېدى: «بىر چۈش كۆردۈم. چۈشۈمـ
دە بىر شەخس توۋلاپ مۇنداق دېدى: خوجا سەپى
خەلپە ئەلەيھىررەھمە خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ
خوجا بىلەن چېلىشىۋاتىدۇ. ھازىر بولۇڭلار! باشتىن-

ئاخىر ئادەملەر قاپاق ئاتقۇغا يېقىنلاشتى. شەھەر تەرەپتىن خوجا سەپى خەلىپە چىقتى. ھەر ئىككى مەخدۇمزادە خوجامنى ئۆتۈشنىمىگە ئىلىپ تولۇپ- تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن چەرىمنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى ۋە دېدى: «ئەي ئوغۇل- لار! مۇشۇ يەردە بىر سائەت تۇرۇپ تۇرۇڭلار! سى- لەرنىڭ مىراسىڭلارنى بىر شەخس تەسەررۇپ قىلماق- چى بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىمەن» دەپ پەشلىرىنى قىستۇرۇپ بىر - بىرى بىلەن مۇقابىل بو- لۇشتى. دەسلەپتە خەلىپەم خوجىنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئاتتى. خوجىنىڭ بېشى يەرگە پېتىپ كەتتى. ئوڭ ۋە سولدىن غۇنچولا كۆتۈرۈلدى». ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن.

بۇ نىيەتىمدىن يېنىپ ئۇلار تەرەپكە ئادەم ئەۋەتتىم.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەپى خەلىپە قوددەسە سىررۇھۇ ھەزرىتى ئەزىزان خوجا شادى (ئاللا ئۇ كى- شىنىڭ روھىنى پاك قىلغاي ھەم رەھمىتىگە چۆمدۈر- گەي) نىڭ يارانلىرى ئىچىدە ئەڭ ئالىم ھەم ئۇلۇغ كىشى ئىدى. ئۇ مۇنداق دەيتتى: «مەن قوبۇل ئى- گىسىمەن. چوڭ ھەزرىتى ئەزىزاننى كۆرگەنمەن. ئۇ ئۇلۇغ جانابنىڭ قولىدىن تاماق يېگەنمەن. ئۇ زات مېنىڭ ئاتامغا كۆڭۈل بۆلۈپ مۇنداق دېگەن: ئەي ئاپئاق! سېنىڭ بۇ ئوغلۇڭ بىر ئادەم بولىدۇ. ياخشى

تەربىيىلىگەن)، شۇنىڭ بىلەن خەلىپەمنىڭ ئانىسى بىبى ئاپئاق ئۇنى ياخشى تەربىيىلىگەن. بۇ بىبى شۇتۇر خەلىپە (ياتمىغان يېرى مۇنەۋۋەر بولغاي)نىڭ ئايالى شىردەك ئايال ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئەزىزانىغا لايىقىدا خىزمەت قىلىپ مەقسىتىگە يەتكەن. خوجا سەيى خەلىپەنىڭ سەككىز ئوغلى بار ئىدى. بىر تۇغقىنى شېھىت خوجانىڭ بولسا بەش ئوغلى بار ئىدى. ھەممىسى دېڭىزدەك ئاللامە، قابىل ئىدى. خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەنىڭ تۆت ئوغلى خەلىپەمدىن بۇرۇن ۋاپات بولۇپ كەتكەن. تۆت ئوغلى ئۆزىدىن كېيىن قالدى. ئۇلار: بىرىنچى مۇھەممەت سەدىق خوجا، ئىككىنچى سوپى خوجا دەپ ئاتالغان ئوسمان خوجا، ئۈچىنچى ئىبراھىم خوجا، تۆتىنچى ئاپئاق خوجا.

خەلىپەم ئادەمگەرچىلىكى بار شەۋق ھەم زوقلۇق كىشى ئىدى. كەمبەغەللەرگە كۆيۈنەتتى. زۇلۇم بار يەرگە بېرىپ، بىچارىلەرنى قۇتۇلدۇراتتى. كېچە - كۈندۈز كەمبەغەللەرنىڭ غېمىنى يەيتتى. ئۇ كىشىنىڭ سۆزىنى ھېچكىم رەت قىلمايتتى، بەلكى جان دىلى بىلەن ئورۇنلايتتى.

خوجا شېھىتنىڭ ئوغۇللىرى: بىرىنچى قەدىر خوجا، ئىككىنچى تاھىر خوجا، ئۈچىنچى ئاقىل خوجا، تۆتىنچى قابىل خوجا، بەشىنچى يادىكار خوجىلاردىن ئىبارەت.

خوجا شېھىتمۇ قابىل، پازىل كىشى ئىدى. خەلىپەم قۇددىسە سىررۇھۇ بۇ پەس دۇنيادىن كۆچتى.

(ۋاپات بولدى) ئۇ 74 ياشقا كىرگەن ئىدى. چوڭ ئوغلى مۇھەممەت سىددىق خوجىنى ئۆز ئورنىغا تىكلەپ ئوچۇق ئېيتتىكى: «خوجام پادىشاھ بولدى» بىزنىڭچە، خوجاددىن قالسا مۇھەممەت سىددىق خوجا قابىلىيەتلىك، ئەزدزان بىلىمدۇ، خەلىپەمنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا تەخمىنەن 40000 دەك ئادەم يىغىلغان ئىدى. يەكەندىكى ھەرقانچە ئۇلۇغ، كاتتىلارنىڭ دامىزدىغىمۇ بۇنىڭدىن ئارتۇق ئادەم يىغىلمىغان.

مۇھەممەت سىددىق خەلىپە ئادەم تونۇيدىغان كىچىك كۆڭۈل ھەم پازىل كىشى ئىدى. قانداقلا ئادەم بولسا كىچىك كۆڭۈللۈك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ياۋاشلىق ۋە ھايانىڭ مەنبەسى ئىدى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي!) نىڭ بالىلىردىنىڭ چىراغى بەلكى شۇ ئەسىردىكى بارلىق خەلىپەلەرنىڭ باش ھالقىسى ئىدى. ئۇ بۇ پەس دۇنيانىڭ كېپىنى ئاغزىغىمۇ ئالمايتتى. دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە قىلچىلىكمۇ قەدىرسىز بىر نەرسە ئىدى. شېئىرنى ياخشى ئېيتاتتى. ئۇ زاتنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە ئالاھىدىلىكى كۆپ بولسىمۇ قىسقارتىلدى. ئۇ زات 57 يىل ياشىدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دوستى خۇدا ھەزرەتلىرى توغرىسىدىكى مەلۇماتتىن بىر پۇراق

خىزمەتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ

روھىنى پاك قىلغاي!) ھەزرىتى خوجام پادىشاھ دەپ
ئاتالغان بولۇپ ئۇ كىشى ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ چوڭ
پەرزەنتى. يەنى خوجا شادى (ئاللا ئۇنىڭ سىررىنى
پاك قىلغاي!) بۇ قوللانمىدا ھەزرىتى ئىشان دەپ
يېزىلغان. ئۇ زاتنىڭ كىچىك پەرزەنتى مەجزۇپ بى-
لەن ئانا بىر تۇغقان ئىدى. ئادەتتىن تاشقىرى ئىش-
لار بىر مەزگىل ئاشكارا بولدى. پەس دۇنيا ۋە ئۇ-
نىڭ ئىگىلىرى ئۇ زاتنىڭ نەزىرىدە قىلچىمۇ ئەتىۋا-
رى يوق ئىدى. قانداقلا ئادەم بۇ كىشىنى يوقلاپ
كەلسە قۇرئان ئوقۇشقا بۇيرۇيتتى. سالامەتلىك كىشى
ئىدى. ياشلىرى 27 گە يەتكەن ئىدى. بۇ پانىي ياتاق-
تىن مەڭگۈلۈك سارايغا يۆتكەلدى (ۋاپات بولۇپ
كەتتى).ئالتۇندا ئۇلۇغ ئاتىسىنىڭ مازىرىنىڭ بېقىنىدا
دەپنە قىلىندى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، بۇ رىسالەنى يازغۇچى ئۆز
كۆزى بىلەن جەزمەن كۆرگەنكى: يولۋاس خاننىڭ شاھ-
زادە ماھىم ئاتلىق بىر ھامىمىسى (ئانىسىنىڭ سىڭلى-
سى) بولۇپ ئۇ مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتنىڭ قىزى ۋە
مىرزا يەئقۇپ جورامىنىڭ خوتۇنى ئىكەن، يەئقۇپ
بەگ ئۇنى تالاق قىلىۋېتىپتۇ.

يولۋاس خان تەرىقەتتە ئاپپاق خوجىغا قاراشلىق
بولۇپ ئاپپاق خوجىغا ئېتىقاد قىلىدىكەن، نۇرىدىن خان
بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ نۇرئامان دوغىنى يەكەنگە ئەۋەتىپ-
تۇ ۋە ھەزرىتى خوجام پادىشاھنى تەكلىپ قىلىپ ئاق-
سۇدىن يەكەنگە كەپتۇ. ھەمدە نۇرىدىن خاننىڭ مۇ-

ھەببەت قوزغىتارلىق خەۋەرلەرنى ئۇ ھەزرەت جاناب-
لىرىغا يەتكۈزۈپتۇ. ھەزرىتى خوجام قۇددۇسى سىررۇھۇ
لۇرئامان دوغىنى قالاۋۇز (يولباشچى) قىلىپ يەكەن شەھىرى-
دىن ئاقسۇ ناھىيىسىگە كەپتۇ. ئاقسۇ شەھىرىگە يېقىن
قالغاندا نۇرىددىنخان بارلىق چوڭ-كىچىك باشلىق ۋە-
زىرلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا چىقىپتۇ. خان ۋە باش-
قا يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلەر خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ دى-
دارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپتۇ. تولۇپ-تاشقان
ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاقسۇ شەھىرىگە ئەكىرىپتۇ.
نۇرىددىنخان قولچىلىق ھەققىنى ئۆز لايىقىدا ئورۇنلاپ-
تۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ خەۋەر يولۋاسخاننىڭ قۇلىقىغا
ئاڭلىنىپ ئۇنىڭ چىدىماسلىقى قوزغىلىپ كېتىپ غە-
زەپ ئوتى يالقۇنلىنىشقا باشلىدى. نۇرئامان يەنە يە-
كەنگە كەلگەن ئىدى، ئۇنى ئاقسۇ يولىدىن تۇتۇپ
قەشقەرگە ئەپكەلدى. يولۋاسخان چىدىماسلىق يۈزى-
دىن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ ئەھۋال ھەزرىتى خوجام
پادىشاھقا ئېغىر كېلىپ شۇنىڭ كاساپىتىدىن يولۋاس
خانغا بىر بۆلۈك ئەھۋاللار يۈز بەردى:

بۇنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدا
يەنى يولۋاسخان بىلەن ئابدۇللاخان ئوتتۇرىسىدا رىدى-
دىيەت پەيدا بولۇپ قالدى. يولۋاسخان شىجائەتلىك،
پەم-پاراسەتتى ئارتۇق بىر ئادەم ئىدى. ھىممىتى
چوڭ ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ مېڭىسىگە ئازراق نوقسان
يېتىپ ئاتتىن يىقىلىپ كالامپاي دەسسەيدىغان بو-
لۇپ قالدى. جىنايەتسىز كىشىلەرنىمۇ رەنجىتتى. ئېھىل

ئادەملەرنى خارلىغىلى سالدى. پات - پات ئەھۋالى ئۆز-
گىرىپ تۇراتتى. بەكمۇ يۈرەكلىك ھەم ساراڭ مىجەز
پادىشاھزادە ئىدى. يەكەن مەملىكىتىنى ئاتىسىدىن
ئېلىپ تەسەررۇپ قىلدى. ئابدۇللاخان بەدەر كەتتى.
ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدارلىرىغا ھەر كۈنى «ئابدۇللا-
خان قورقۇپ مەملىكەتتىن بەدەر كەتتى» دېگەن مەز-
مۇندا خەت ئەۋەتتى. خان بۇ ھىيلىدىن ئاگاھلىنىپ
لۇرىدىن خان بىلەن ھەزرىتى خوجامغا ئادەم ئەۋەتتى.
يولۋاسخاننىڭ قىزى ئېيشىمخاننىڭ قىزىدىن تۇغۇل-
غان بولۇپ خانزادە خېنىم دەپ ئاتىلاتتى. كۈن تە-
لەتلىك، ئاي ماھىيەتلىك بۇ خېنىمنى يەكەنلىكلەرگە
بېرىۋېتىپ باي قاپاق دېگەن يەردە شېھىت قىلىۋەت-
تى. ئاخۇن موللا مۇھەممەت ئىسمىن زېھنى خاننى بۇ سەت
ئىشتىن توسۇپ خاننى مولزەم قىلدى. خان يىغلاپ
تۇرۇپ «مېنى يولۋاسخانغا تۇتۇپ بەرسىلە» دېدى.
ئاخۇن ئەلەيھىر رەھمە قەسەم بىلەن خاننى خاتىر-
جەم قىلدى. خانزادە خېنىمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. خوتەنگە
ئادەم ئەۋەتىپ يولۋاسخاننىڭ چوڭ ئوغلى ئوبەيدۇللا
سۇلتاننىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ھەزرىتى خوجام پادىشاھ لۇرىدىن خاننىڭ ھەم-
راھلىقىدا ئاقسۇدىن يەكەنگە كەلدى. يولۋاسخان ئۇ
تەرەپتىن قالماق تەرەپكە قېچىپ باردى. بۇ بولسىمۇ
ئانەھەزرەت خوجامنىڭ كارامەتلىرىدىن ئىدى.

قوشاق

ئادەم دىلى ھەق ئامىنى تاشلىسا،

ئۇ كىشىنى ھەرگىز رەسۋا قىلماس خۇدا.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بۇ رىسالەنى يازغۇچى شۇنداق كۆرۈپتۇكى، ئابدۇللاخان يەكەندىن يولدوز تە- رەپكە يەلداك تەيجىنىڭ بىر تۇغقىنى سەمەرگە ھۇ- جۇم قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. خان خوجام پادى- شاھنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. نۇرىدىن خان بىلەن ھەزرىتى ئەزىزان ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىق- تى، نۇرىدىن خان يولباشچى بولۇپ يولدوزغا يېتىپ كې- لىپ سەمەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ يولدوزدىن جالىش تەرەپكە يولغا چىقتى. ئابدۇللاخان ھەر كۈنى قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزۈۋېرىپ ھەزرىتى خوجامنىڭ مۇبارەك مەجلى- سىگە قاتناشتىم. بىر ئادەم كېلىپ ئۇ جانابى ھەزرەت- كە، «خان يونۇپ تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. مەخدۇمزادە- نىڭ ئادەملىرى ئاز كەلگەن. بۇلارنىڭ بەزىلىرى كې- لىپ داۋاندىنلا قايتىپ كەتكەن، بەزىلىرىنى بولسا بۇلاڭ-تالاڭ قىلىمىز. بەزىلىرىنى بولسا كانايدىن ئا- سىمىز. بولۇپمۇ خوجا پولات خەلىپە ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى كۆچاردا قالغان. پۈتۈن جاھانغا ئىبرەت بولغۇدەك ئىش قىلىمىز»-دېدى.

ھەزرىتى جاناب ئاچچىقلىنىپ: «بۇ ئادەملەر بى- گۇناھ،زۆرۈرەت جەھەتتىن كۆيكەنىك داۋىنىدىن ئۆتمە- گەن. ھەق سۇبھانەھۇۋەتائالا ئۇ بىچارىلەرنىڭ

ھالىدىن خەۋەردار. خان ئۇلارنى ھېچنېمە قىلالماي-
دۇ. ئۇلار ئەلۋەتتە خاننىڭ قولىدىن قۇتۇلىدۇ. خۇدا-
يىم بۇيرۇسا، قىيىن ئىش ئالدىمىزدا...» دېدى.

مۇشۇ گەپ-سۆزلەر بولۇپ يەتتە كۈن ئۆتمەيلا
خان قالماق لەشكەرلىرىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ
قاتتىق بىشارامچىلىق يۈز بەردى. چوڭ - ئەمەل-
دارلار مەسىلەن، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان يەكەننىڭ
ھاكىمى ۋە خاننىڭ ئاتالىقى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ ئەبول-
خەيرى سۇلتان، نايناق سۇلتان، سەنجەر سۇلتان، ئابدىراخ-
مان بەگلەر شېھىت بولدى. شۇنىڭ بىلەن لەشكەرلەر
تارقاپ كەتتى. خان ئۆز بىلەنلا قالدى. ھەزرىتى خو-
جام خانغا كۆڭۈل بېرىپ كۈچارنىڭ قورغانىغا يېتىپ
كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يەكەن، خوتەننىڭ ئادەملىرى
خاننىڭ غەزىپىنىڭ قالدۇقلىرىدىن قۇتۇلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۇشىچە: ئابدۇللاخان يەكەن مەم-
لىكىتىدىن مەككە مۇئەززىمە ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرە تە-
رەپكە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئاقسۇ تەرەپكە
كەتتى. مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، مىرزا شىر-
دىل، مىرزا ھاكىم دەمدە مۇنۇ ئەسەرنىڭ يازغۇچى-
سى ۋە باشقا بىر بۆلۈك كىشىلەر ئانھەزرەتنىڭ ھەم-
راھلىقىدا ئاقسۇغا كەتتى. چوڭ - كىچىك، يۇقىرى -
تۆۋەن ھەممىسى ئاقسۇ مەملىكىتىدىن قارشى ئېلىشقا
چىقىشتى.

ئەلقىسسە ئۇلار ئاقسۇ شەھرىدە ۋەتەن تۇتۇپ قال-
دى. جۇمە كېچىلىرىدىن بىر كېچىدە بۇ رىسالەنى

يازغۇچى تەرەت ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزانغا تەۋەج-
جۇھ تىلەپ (تېۋىنىپ) ئۇخلىدىم. مىرزا ھەكىم شېھىت-
لىك دەرىجىسىگە يەتكەن ئىدى. ئۇنى ۋە مىرزاتىنى
بەگ بېكچىكنى كۆپچىلىك ئوتتۇرىسىدا كۆردۈم، ئۇلا-
تۇرۇپتۇ. مەن ھەر كىشىنى كۆردۈم لېكىن مەجلىسنىڭ
تۆرىگە يېتەلمىدىم. بىر شەخس ئېيتتى: «ئاخۇندىن
خوجا ياردەمچى» ھەزرىتى ئاخۇننى كۆرمىگەن ئىدىم،
تىقمىچىلىق ئارىسىدا ھەيران بولۇپ، ئولتۇرغان ئى-
دىم، بىر جىنازىنى نامىزىنى چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئەپ-
كەلدى. تېخىچە نامازغا ئىمام بېكىتىلمىگەن ئىدى.
ھەزرىتى خوجام پادىشاھ كېلىپ ئۇنىڭ ئىماملىقىغا
ئۆتتى، ئاخۇندى خوجا ۋە بارلىق ئادەملەر ئىقتىدا
قىلدى، جىنازا نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى.

تولۇپ-تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاخۇندى
خوجادىن سورىدىم: «بۇ كىمنىڭ جىنازىسى بولىدۇ؟»
ھەزرىتى ئاخۇن: «بۇ يولۋاسخاننىڭ جىنازىسى. ئۇنىڭ
نامىزىنى ئوقۇدۇق.» دېدى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمگە
بىر خۇشاللىق پەيدا بولدى. جىنازىنى كۆتۈرۈشتى،
ئويغىنىپ چۈشۈم ئىكەن. كۆڭلۈمگە بىر خىل خۇش-
لۇق ۋە ھالاۋەت پەيدا بولدى. بامدات نامىزىدىن كې-
يىن ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ خىزمىتىگە ئالدىرىدىم. بار-
سام ھەزرىتى ئەزىزان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ بىز تە-
رەپكە ئىلتىپات قىلدى ھەم مۇنداق دېدى، «مىرزا
شاھ مەھمۇت تۈنۈگۈن كېچە يولۋاسخاننىڭ جىنازى-
سىغا ناماز چۈشۈرگەندۇر» ئۇ يەردە ئاخۇندى موللا-

مىرشىرىپ ۋە غوزەنپىر بەگلەرمۇ بار ئىدى. مىرزا
غوزەنپىر: «شاھ مەھمۇت بەگ ئالىم كىشىدۇر، ئۇنىڭ
چۈشى راست كېلىدۇ» دېدى. ھەزرىتى ئەزىزان: «ئەي
مىرزا غوزەنپىر مىرزا شاھ مەھمۇت راست گەپ قى-
لىدىغان ياخشى ئەخلاقلىق كىشى، ئۇ بىر چۈش كۆرۈپ-
تۇ، كۆرگەن چۈشىنى ماڭا باشتىن - ئاخىر ئېيتىپ بەر-
دى. لېكىن ئۆزىنىڭ يولۋاسخاننىڭ جىنازىسىنىڭ نا-
مىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلغىنىنى ئاشكارىلىمىدى.» دې-
دى، داۋام قىلىپ يەنە مۇنداق دېدى: «بىر ئۇلۇغ
كىشى ئۇنىڭ جىنازىسىغا ناماز چۈشۈردى. مەن بۇ
چۈشنى ھېچكىمگە پاش قىلمىدىم. باغرىم ئېرىپ قال-
دى. شۇڭا مېنى يىغا بېسىۋالدى. ماڭا، سىرلى ئاشكا-
را قىلما، دەپ ئىشارەت قىلدى. دەرھاللا ئۆزۈمنى
تۇتۇۋالدىم.»

بۇ ۋەقەدىن 49 كۈن ئۆتۈپ خۇدابەردى كېرەك
ياراغ كەلدى. ھەمدە يولۋاسخاننىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى
يەتكۈزدى. ئاندىن كېيىن قالغانلار كېلىپ تەكلىپ
قىلدى. ئىسمايىلخان ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ
ھەمراھلىقىدا يەكەن تەرەپكە قوزغالدى. خان ھەزرىتى
خوجامنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ تەختىگە
ئولتۇردى. خوجام پادىشاھ ئاندىن تۇغۇلما ئەۋلىيا
ئىدى. دۇنيا ئىشىغا ھەرگىزمۇ كۆڭۈل بەرمەيتتى.
دۇنيانىڭ موللىلىرىنىڭ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا قىلچىمۇ
ئېتىۋارى يوق ئىدى. ئالىي دەرىجىلىك ئاتمۇ ئۇ كى-
شىنىڭ كۆزىگە ئۇلاغلىق كۆرۈنمەيتتى. كېچىنى

يورۇتۇۋېتىدىغان گۆھەرمۇ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا ئېشەك مۇنچىقچىلىكمۇ قەدىر قىممىتى يوق ئىدى. ئەگەر ئۇ زاتنىڭ كارامەتلىرى، ھىممەتلىرى، ئەقىل پاراسەتلىرى ۋە ئادەمگەرچىلىكلىرىنى دېگىلى تۇرسام ئالاھىدە بىر پارچە كىتاب بولۇپ قالىدۇ. لېكىن قىسقارتىلدى.

بۇ زات تارىخىنىڭ 1049 - يىلىدا ئالەمدىن ئۆتتى. 47 ياش ئۆمۈر كۆردى. بۇ نۇسخىنى يازغۇچى (ئۆزىنى دېمەكچى) بەشەرى سانى ۋاگو تارىخنى تاپتى؟ بۇ ئۇلۇغنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا مۇنۇ قوشاقنى يازغان:

پەلەكنىڭ قولىدىن مىڭ پەريات ئۇرغىن،
غەمكىن دىلىمغا كەمەر باغلا يەشمىگىن.
زامانە يۈرەككە ھىلاكەتلىك داغنى قويدى؟
ئاھ... يەنە بىر داغنى ئۇ قاغىنىڭ بېشىغا قويسۇن!

ھەزرىتى دانىيال خوجا توغرىسىدا ئاخىرقى مەلۇمات

ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ پەرزەنتلىرى لۈت بىر تۇغقان ئىدى. سائادەتمەن ئۈچ ئوغلى بىر ئانىدىن ئىدى. بۇلاردىن كىچىك ئىككىسى ھىندىستاندا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. چوڭ ئاكىسى خوجا شۇئەيىب خوجا ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ھىندىستاندا ۋاپات تاپتى. ھەزرىتى ئەزىزانىڭ مۇھتەرەم ئايالى ھەزرى-

تى ئاغىچا دەپ ئاتىلاتتى.

ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ئۇلۇغ جىنازىسىنى مەخدۇم-
زادىلار بىلەن سۇلايمان خوجانىڭ مەسلىھەتى بوي-
چە ھىندىستاندىن ئېلىپ ماۋرا ئۇننەھرى تەرەپكە
راۋان بولۇشتى. ھەزرىتى خوجا شۇئەيىپ خوجام، ھەز-
رىتى دانىيال خوجا ۋە ئاغىچا ۋە سۇلايمان خوجىلار-
غا قارشىلىق كۆرسىتىپ يەكەن تەرەپكە قوزغالدى.

ھەزرىتى خوجام ۋە ئاغىچالار تۇستى. ئۇلار ئۇ-
نىماي يەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ خەۋىرى شەھەرگە
يېتىپ كېلىش بىلەن ئاپئاق خوجا ئادەمگەرچىلىك
كۆزىگە تۇپا تىقىپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۇ ئېسىل ۋە
پازىل خوجىنى ئۆلتۈردى (شېھىت قىلدى). بۇ ئالىم-
چى پەلەك بىر ياش يىگىتكە رەھىم قىلمىدى، شۇن-
دىن باشلاپ قان تۆكۈش مەيدانىغا چىقتى، ئۇلۇغ شە-
رىئەتنىڭ ئىشى بىكارچى بولۇپ قالدى. لېكىن مۇھەم-
مەت سەلەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مۆجىزىلىرى
ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتتى. ئەھۋال تا-
قىيامەت كۈنىگىچە شۇ تەرزدە بولىدۇ. ھەرقانداق
بىر بەتبەخ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام-
نىڭ دىنى ۋە مىللىتىنى ئاياغ ئاستى قىلماقچى بول-
دىكەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۆجىزىسى جەھەننەمنىڭ
تېگىگە موللاق ئەتكۈزۈۋېتىدۇ.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بۇ كىتابنى يازغۇچى
ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنكى موغۇل مەملىكىتى تا
قۇمۇلغىچە ۋە تۇرپان، جالىش، كۇچار، ئاقسۇ، قەش-

قەر، يېڭىسار تاكى بەدەخشان ۋە يەكەنلەرگىچە قا-
راشلىق ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە خوتەن، لوپلارغى-
چىلىك ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە بو-
لۇپ 140 يىلغا يېقىن ھېچكىمگە غەلە-پاراق تۆلىمىدى.
خوجام پادىشاھىنىڭ خېتى يېتىپ كەلدى. ئاق باش
خانغا بەختى يار يۆلەك بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزان-
نى ياقتۇرماسلىق تۈپەيلىدىن قىرغىزلارنىڭ قولىغا
گىرىپتار بولدى.

ئۇ ھەقنى تونۇمايدىغانلار ئاقباش خاننى ئۆل-
تۈردى. تۇرپاننىڭ كۆپىنچە ئادەملىرىنى كېچىكتۈرۈپ
قويدى.

يەكەنگە قىرغىز لەشكەرلىرىنىڭ ئىككىنچى قېتىم كېلىپ قورشىغىنى، ھەزرىتى خوجامنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ نەتىجىدە ئۇلارنىڭ مەغلۇپ بولۇپ قاچقىنى

ھەزرىتى دانىيال خوجام (پادىشاھلىقى مەڭگۈ-
لۈك بولغاي!) ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ۋە يۇقىرى مەرتىۋى-
لىك ئاتىسىنىڭ پايتەختىگە ئولتۇردى. بەزى پىتنى-
خورلار دانىيال خوجىغا سۇيىقەست قىلماقچى بولدى.
ھەزرىتى خوجام ئۇلارنىڭ ھىيلە مىكىر قىلىشىنى تو-
يۇپ قېلىپ شۇنىڭ بىلەن ئۇ گورۇھ ئۆزىنىڭ ھىيلە
مىكىرىدىن ئۆزى تەسىرلىنىپ ئىسيانچى ۋە مور-

ئەد بولۇپ چىقتى.

قىرغىز ئەمەلدارلىرىدىن: ئارزۇ مۇھەممەت بەگ قوش قولاق بەگ، خوجام يار بەگ ۋە باشقىلار لەش-كەر توپلاپ قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ كېلىپ يەكەننى مۇھاسىرە قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشچە: مۇھەممەت خان (قۇددۇسە سىررۇھو) پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرۇنلاشتى. شاھ ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتان ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئوغ-لى ئىدى. مۇھەممەت خان ئۆلى خوتەنگە ئەۋەتتى، مىرزا مۇھەممەت يەئقۇپ بەگنى ئاتالىق قىلدى. ئابدۇللا خان ئۆزبېك ئابدۇكېرىم خانغا دوست ئىدى. مۇھەممەت خانغا قارشىلىق كۆرسىتىپ مۇھەممەت خانغا قارشى قەشقەر، يەكەن تەرەپكە لەشكەر ئەۋەتتى. خوجام قولى قوشبېگى ئاتلىق بىر كىشىنى لەشكەر باشلىقى قىلدى. مۇڭغۇل مەملىكىتىنى مۇھەممەت خان ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئۆزبېك لەش-كىرىنىڭ قولىدىن ساق سالامەت ئېلىپ قالدى. ئۆز-بېك لەشكىرى موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىن قىس-مىدا ھەزرىتى ئەزىزانى كۆرۈپ جەڭ قىلمىۋاتاتتى. ئۆزبېكلەر ئابدۇللا خان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇمۆمىن خانغا مەلۇم قىلدى. ئابدۇمۆمىن خان بىر ساراڭ مى-جەز ئادەم ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزانىنى قوغلاپ چىقى-رىشقا بۇيرۇق قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنى ئۆلتۈ-رۈۋەتتى، مەقسىتىگە يېتەلمىدى، بۇ ئىشلار يەنە ھەز-رىتى ئەزىزانىڭ كاراماتىگە پاكىت بولىدۇ، قىرغىز

لەشكەرلىرى يەكەننىڭ ئادەملىرىنى ھېچ ھېسابقا ئالمىدى، نەزەرىگىمۇ ئىلمىدى. ئاللا تائالا يەكەننىڭ ئادەملىرىنىڭ ھالىغا رەھىم قىلىپ ھەزرىتى خوجامغا ئاشكارا بولۇشقا رۇخسەت قىلدى. قىرغىزنىڭ ئادەملىرى ھەممىسى قىپچاق، قوشچى، ئايمان، چوڭ باغىش ھەممىسى باتۇر، يۈرەكلىك ھەم ياسانغان ئادەملەر ئىدى. شەھەرنى ئىككى قېتىم قورشىدى. قەشقەرنىڭ ئاتلىق ھەم پىيادىلىرىمۇ ھەمراھ بولدى. ئۇلارنىڭ ئەسكىرى بەك تەييارلىق قىلغان ھەم ياسىنىپ قوراللانغان ئىدى. تولۇپ - تاشقان چوڭچىلىق بىلەن يەكەن ئادەملىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى، سەككىز تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. ھەزرىتى خوجام پادىشاھ ھەممە ئادەملەرگە ئىستىھكام قىلىشقا بۇيرۇق كۆرسىتىپ بەرگەن ئىدى. ئۆزى نۇرغا تولغان ئالتۇن مازارنى ئىستىھكام قىلدى. ئۇلارنىڭ قىسمى دەسلەپ ھەزرىتى خوجامنىڭ ئىستىھكامىغا ھۇجۇم قىلدى. ئېتىشىپ باقتى، وتا قويۇپ، پەلەمپەي ياساپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ باقتى. خوجام ھەزرەتلىرىمۇ ياندىكىلەر بىلەن ناھايىتى قاتتىق جەڭ قىلدى. بازىنىڭ قېشىغا كەلگەنلىكى كىشىنى دوزاخنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا بۇيرۇۋەتتى. ئۆشۈكتىن سىپىلغا كەلسە ئۇنى سۆرەپ كېلىپ ئۆلتۈردى.

ئۇلار ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىسىغا ھۇجۇم قىلدى، ئەلەم شاھ بەگ ئەلىك كاتتا قوماندان ئىدى. بەگمۇ ئۇرۇش تەييارلىقىنى پۇختا قىلىپ تۇرغان.

ئىدى. مۇھەممەت بەگنىڭ ئارزۇسى ئۆزىچە كېلىپ
ئۇرۇش باشلاندى. سېپىلگە شوتا ۋە پەلەمپەيلەرنى
قويۇپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ھازىر باقى بەگ ھەم
پورمىبكام (؟) نىڭ ئادەملىرى مىرزا ئەلەم شاھ بەگ-
نىڭ سۆھبىتىدە ئىدى. ئۇلارمۇ دېيەرلىك ھالدا ئۇ-
رۇش قىلدى. ئۇلار ئوق ياغدۇردى. بازىنى تېشىپ
بازىغا كىردى. مىرزا ئۇلارنى تارتىپ ئېلىپ
ئۆلتۈردى. ھەزرىتى خوجامنىڭ بازىسىدا قىرغىزنىڭ
لەشكەرلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرىدىن نۇرغۇن
ئادەملەر ياردار بولغان ۋە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى.
ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىسىدا يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش
ياردار ھەم ئۆلتۈرۈلگەنلەر بار ئىدى. قىرغىزنىڭ
ئەمەلدارلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئىشىك ئاغا
بەگنىڭ يەنى شاھ جەپەر بەگنىڭ بازىسىغا كىرىپ
ھۇجۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگمۇ قوراللىنىپ ئۇرۇش
تەييارلىقىدا تۇرغان ئىدى. ئۇلار كېلىپ قاتتىق
ئۇرۇش بولدى. قىرغىزلىق لەشكەرلىرى ۋە قەش-
قەرنىڭ ئادەملىرى شۇنداق، كۈچ چىقاردىكى، ئەگەر
تاغقا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ تاقەت قىلالماس ئىدى.
شوتا ۋە پەلەمپەيلەرنى قويۇپ بازىنى تۆشۈك قىلىۋەتتى.

شاھ جەپەر بەگ مەردلەرچە ئۇرۇش قىلىپ ئۇ-
لارنى مەغلۇپ قىلدى. قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ھەي-
ران قېلىشتى. بەزىلىرىنى ياردار، بەزىلىرىنى ئۆلۈم-
گە مەھكۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگ ئىش كۆرمىگەن
ياش كىشى ئىدى. لېكىن شۇنداق رەھبەرلىك قىلى-

دىكى، دوست ۋە دۈشمەن ھەممىسى بارىكاللا دەپ
قالدى. ئۇ راستتىنلا بۇرۇلقى قوماندانلار چۈشىدىمۇ
كۆرۈپ باقمىغان دەرىجىدە يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ
شۇنداق ھېممەتلىك شىجائەتلىك يىگىت ئىكەن.

باي قاپاقنىڭ دەرۋازىسىنى شاھ سەييىد بەگ-
گە بازا قىلىپ بەرگەن، ئۇنىڭغىمۇ ھۇجۇم قىلدى.
شاھ سەييىد بەگمۇ قاتتىق ئۇرۇشۇپ،
بەزىلىرىنى يارىدار قىلدى، بەزىلىرىنى ئۆلتۈردى.
ئۇلار قايتىپ بېرىپ مىڭلىق بەگ، نەقىب بۈك،
مەسجىدى بەگ، خۇدايار بەگ، دۆلە بەگ ۋە نورۇز
مۇھەممەت بەگلەرنىڭ بازىسىغا ھوجۇم قىلدى. ئۇلار-
مۇ قاتتىق ئۇرۇشتى. دۈشمەنىمۇ تىرىشچانلىق كۆر-
سىتىپ شوتا، پەلەمپەيلەرنى قويۇپ تېشىكە باشلى-
دى. بۇ مەزكۇر باشلىقلار مۇدىكەندەك ئۇرۇش قىلدى.

قىرغىزلار مەغلۇپ بولۇپ بىر قىسىملىرى يارىدار
بولدى. يەنە بىر قىسىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. ئۇرۇش
تەييارلىقىنى شۇنداق پۇختا قىلدىكى: قىرغىزنىڭ
لەشكەرلىرىدىنى مىرزا ھەيدەر كورگان موغۇلىستان
جاڭگىلىنىڭ شىرلىرى، دەپ يېزىپتىكەن. ھەزرىتى
خوجامنىڭ باتۇرلۇقى ۋە يۈرەكلىكىدىن مەغلۇپ
بولدى. قايسى بىر بازىغا بېرىپ شوتا پەلەمپەي
قويۇپ ھۇجۇم قىلسا ھەزرىتى خوجام شۇ يەرگە ھا-
زىر بولۇپ ئەدىبىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ
ھەممىسى دىگۈدەك ئەدىسىنى يەپ ياندى. سىرت-
قى جەھەتتىن ئۇرۇش تاكتىكىسى ۋە باتۇرلۇق، ئىچ-

كى جەھەتتىن كارامەت كۆرسىتىپ سەپنى بۆسەلەيدى-
غان باتۇرلار ۋە جەڭچىلەردىن يەكەن مەملىكىتىنى،
بولۇپمۇ شەھەرنىڭ دۇنيادار بايلىرىنىڭ دۇنيا ئوقى-
تىنى ساق سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

مىرزا غازى بەگ ۋە مىرزا شاھ مەھمۇت جوراس-
لارمۇ بىر تۇغقان بولۇپ شۇ زاماندىكى ئەمەلدارلار-
دىن ئىدى. مىرزا شاھ مەھمۇت تارىخ بىلىدىغان
ھەم تارىخ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇيدىغان كىشى ئىدى.
يەكەن پادىشاھلىرىدىن ئابدۇللاخان، ئىسمايىل خان،
ئابدۇرېشىتخان ۋە مۇھەممەت ئەمىن خانلارنىڭ نامىدا
2، 3 تارىخ كىتابىنى تۈزۈپ چىققان. ئۇ دائىم كۆك-
نار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم ئىدى. پۈتۈن ئۆم-
رىنى پاسىقلىق بىلەن ئۆتكۈزەتتى. سوپىلىق كىتاب-
لىرىدا ھەرگىزمۇ قىزىقمايتتى. ھەزرىتى ئىشانىنىڭ سو-
پىلىرىغىمۇ ئىنكار قىلاتتى. دائىم: «ئەگەر ھەزرىتى ئى-
شان ھەق تائالانىڭ ئەۋلىيالىرىدىن بولىدىغان بول-
سا بىزنى بۇ كۆكنار مەشغۇلاتىدىن چىقىرىپ تاش-
لىغان بولاتتى» دەيتتى. بەزى كىشىلەر ئۇنى بۇ كەي-
پىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشەتتى ۋە: «سىلەر قول
بېرىش، ئەسكى ئىشلاردىن تۆۋە قىلىش ھەم ھەزرىتى
ئىشانىدىن مەغپىرەت تەلەپ قىلىشقا ياردەم سوراش-
لىرى كېرەك.»

بىر قېتىم ئۇ ھەزرىتى ئىشان بىلەن خانىقادا
ئۇچرىشىپ قالدى. ھەزرىتى ئىشان، مەرىپەت قىلى-

ۋېتىپ كەپ ئارىسىدا: «كۆكنار بىلەن ئوغۇللىرىدى-
غان ھەرقانداق ئادەم ئىمانسىز كېتىدۇ. چۈنكى كۆك-
نارنىڭ ئەينى مەستلىكىدە ياكى ئۇنىڭ خۇمارىدا
كېتىدۇ. ھەر ھالدا ھەر ئىككىلا ھالەت غەپلەت ۋە
زالالەت (يولدىن ئېزىش)نىڭ بەلگىسىدۇر.»

بۇ بەتبەخ يەنە تەۋپىق تاپمىدى. بىرقانچە
كۈندىن كېيىن ھىيلە - مىكىرگە توشقان بۇ ئىبلىس
كۆكنار ئىچىپ مەست بولۇپ ئادىتى بويىچە سۇ چې-
چىلغان بىر ئۆيگە كىرىپ ئۇخلاپتۇ ۋە شۇ يەردە ئۆ-
لۈپ، ئۈچ كۈنگىچە تۇرۇپتۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن
باشقىلار ئاڭلاپ كىرگۈدەك بولسا ئىششىپ، سېسىپ
كەتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ سېسىقلىقى بىر مەھەللىگە تې-
نىپتۇ. ئۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرى ھەيران قېلى-
شىپ ئاخىرى ئۇنى ئۆيدىن تېشىغا ئەپچىقىپتۇ.

ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ جوراس
ئۇ كۈنلەردە ئۇۋۇ ئۇۋۇلاش ئۈچۈن يوسار ۋىلايىتىگە
بارغان ئىكەن. يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ئادەملىرى ھەز-
رىتى ئىشانلارغا يېڭىباشتىن بويسۇنۇپتۇ. بۇ ئىككى
بىر تۇغقان ھەزرىتى ئىشاننىڭ (تەسىرىنىڭ يار-
دىمىدىن نەزەردىن قوغلىنىپ مۇرتەد بولۇپ تەۋ-
بىگە مۇشەررەپ بولالماي كەتتى ۋە يەنە ئۇنىڭ بىر
تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ قولۇنجى كېسىلىگە گىرىپ-
تار بولۇپ كېسەلنىڭ ۋە ئاغرىقنىڭ ئىنتايىن قاتتىق-
لىقىدىن ئۆلدى. ئۆز جېنىنى قاتتىقلىق ۋە بەتبەخت-
لىكتە بېرىۋەتتى. ئۆزىنىڭ ئۇرۇق تۇغقان، يېقىنلى-

رىنى خۇددى توپىغا مىلىۋەتتى. ئاھۇ پىغان چېكە-
شىپ ئۆلۈمنى ئۆزدىتىشقا مەشغۇللۇق قىلىشتى.

ئۇ ۋىلايەتنىڭ ئاھالىلىرى ئىچىدە ئۇ بەختسىز-
لەرنىڭ بەتبەختلىكى ھەم ئېغىرلىقى شۇ كۈنلەردە ئېنىق
ئاشكارا بولدى. باتىل ۋە بۇزۇق خىياللىرى ئۇنىڭ
كاللاپاي مېڭىسىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ ئەقلىگە نامۇ-
ۋاپىق ئويلىرى ۋە ئەسكى ئەخلاقلىرىنى پۈتۈن بەل-
گىلىرى بىلەن خۇدايىتائالا شۇ ئەسنادىكى پۈتۈن
خەلققە روشەن، ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. ھەممە
«خۇدانىڭ لەنىتى يالغانچىلارغا بولسۇن» دېگەن
ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇن بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر
ئۇنىڭ جىنازىسىغا «ئەي بەتبەخ شەقى ۋۇجۇدا مۇن-
چىۋالا ئىنكار ۋە بىدئەدەبلىكلەرنى ئىمادىچە قىلاتتى-
ڭىز» دېدى ۋە بەزىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈكىگە توپا چاچتى.

باباق بەگ بىلەن ئاخۇن كالانلارنىڭ
كەلگىنى ۋە شۇ چاغدا
بولغان ئىشلار

ئىقبالىك ۋە بىلىملىك كەردىن ئاڭلىشىچە ئابدۇل-
لاخاننىڭ زامانىدا خاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە كاتتى-
لىقى بىر تەرەپ بولسا ئالەمدە كەم تېپىلىدىغان
ئەمكى ئالىمنىڭ تېپىلىشى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.
ئۇلارنىڭ ئىسمى شەرىپلىرى ئاخۇن خوجا مۇھەممەد
ئىمىن زىھنى ۋە ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئەمىن يا-

سى بولۇپ بۇ ھەر ئىككى كىشىنى بەختى يانغان يول-
ۋاس خان مەملىكىتىدىن تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن قوغ-
لاپ چىقارغان ئىدى. ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئىمىن
زىيەلى كەشمىر شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتتى. ئاخۇن خو-
جا مۇھەممەت ئەمىن ياسى بەلىخ شەھىرىدە ئولتۇراق-
لىشىپ قالغان ئىدى، ئۇ ھەجگە بارماقچى بولدى.
دۆلەت بەگ خان ئىدىكى ئۇلار يەكەن شەھىرىنى مەق-
سەت قىلىپ كېلىشتى، ئابدۇللاخاننىڭ دۆلىتىنىڭ
تۈۋرۈكى بولغان باباق بەگ ئوغۇللىرى بىلەن ھەج
قىلىپ كېلىپ بەلىختە بولدى. خان بۇ يەردىن خەت
ئەۋەتىپ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدۈردى. ھەزرىتى ئاخۇن
ۋە باباق بەگلەر بىرگە كەلدى. ئاخۇن پۈتۈن ئالىم-
لارنىڭ ئەئلەمى بولدى. باباق بەگ پۈتۈن ئەمەل-
دارلارنىڭ كاتتىسى بولدى. مەملىكەت ئۇلارنىڭ تۆ-
ھپىلىدىن بىلىم يۇرتىغا ئايلاندى. مەدرىسە مەكتەپ-
لەر ئەۋج ئالدى. باباق بەگ بۇ ئۆۋەتتە بىر يىل
بەش ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ ئاخىرى ئىستىسقا كېسىلى بى-
لەن ئالەمدىن ئۆتتى، 61 يىل ياشىدى. ئاندىن
كېيىن ھەيدەر بەگ ئۇنىڭ ئورنىغا ھاكىم بولدى.
بۇ كۈنلەردە ئەركا بەگ ئالىي دەرىجىلىك مەجلىس
ئۇيۇشتۇرۇپ خان ھەزرەتلىرىنىڭ ھۆرمەت يۈزىس-
دىن پۇتىغا يىقىلدى. بارلىق ئەمەلدار ۋە كاتتىباش-
لار، ئالىملارغا باشتىن ئاياغ پادىشاھانە كىيىم تەي-
يارلاپ تويى قىلدى. خان بۇ ئاتاقلىق قوماندان ھەق-
قىدە ئىنئام ۋە ئېھسانلار بېرىپ مىرزا تىمنى بەگ قا-
ئىدە بويىچە بايراق، كاناي ۋە باشقا پادىشاھانە

تەييارلىقلارنى سوۋغا قىلدى. مۇنداق مەجلىسنىڭ بۇن-
دىن بۇرۇن بولۇپ باققانلىقىنى ھېچكىممۇ ئاڭلىمى-
غان. بۇگۈنكى كۈندە بۇ ئۇلۇغ قوماندان ھەزرىتى
خاننىڭ تەرەپدارى بولۇپ پۇقرالارنى ھايىللاشتۇ-
رۇشقا مەشغۇللۇق قىلماقتا. ئاللاتائالا ئۆز ياخشىلى-
قى ۋە ساخاۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى بارلىق
ئىچكى تاشقى ئاپەت ۋە بالالاردىن ساقلىسۇن!

مەملىكەت ھەزرىتى خاننىڭ دەۋرىدە يۈكسەك
دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ جەننەتمۇ چىدىمايدىغان،
ئىرەمنىڭ گۈلىستانىغىمۇ تەنە قىلىدىغان دەرىجىگە يەت-
تى. خاننىڭ دۆلىتىدە پۇقرالارمۇ ئەمەلدارلاردەك
تۇرمۇش كەچۈردى. موغۇل مەملىكىتى مەمۇر ۋە ئاۋات
بولۇپ كەتتى. ئابدۇللاخاننىڭ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى-
نىڭ قىلغان زۇلۇملىرىمۇ خەلقنىڭ دىلىدىن كۆتۈ-
رۈلۈپ كەتتى. بۇ كىتاب باشتىن ئاخىر ھەزرىتى خان-
نىڭ ئۇلۇغ نامىدىن تارىلىپ ئاشكارا بولدى. ھەق
سۇبھانەھۇ ۋەتائالا ئۆز ياخشىلىقى ۋە ساخاۋىتى
بىلەن ئۇ ياخشى ئەخلاقلىق پادىشاھنىڭ ئۇلۇغ ۋۇ-
جۇدىنى بارلىق بالا ئاپەتلەردىن ساقلىسۇن!

بۇ كىتاب بېرىۋەتكۈچى ھەممىگە شەپقەتلىك،
سېخىي پادىشاھ ئۇلۇغ ئاللانىڭ ياردىمى بىلەن خۇدا-
نىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىد كۈتكۈچى ئاجىز بەندەمۇللا ئىۋەز
ئوغلى دوست قۇلىنىڭ قولىدا تۈزۈلۈپ تامام بول-
دى. ئاللا ئۇ كىشىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسىنىڭ
بارلىق ئەر-ئايال مۆمىن ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ گۇناھ-
لىرىنى كەچۈرۈم قىلسۇن!

ھەئەمدىيە خاندانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

ئاپتورى: شاھ مەھمۇت جوراس

تەرجىمە قىلغۇچى: ھەبىبۇللا ئابال

مۇھەررىرى: داموللا ئابدۇلھېمىت يۈسۈفى

مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىدخان

مەسئۇل كوررېكتورى: ئايشەم ئابدۇۋەلى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 1092 × 787 مم 1/32، باسما تاۋىقى: 7.75 قىستۇرما ۋارىقى: 9

1988 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى

1989 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى

تىرازى: قاتتىق مۇقاۋىلىقى 6000—1
ئاددى مۇقاۋىلىقى 6000—1

ISBN7 — 5373 — 0122 — 0/K·9

باھاسى: قاتتىق مۇقاۋىلىقى 2.70 يۈەن
ئاددى مۇقاۋىلىقى 1.40 يۈەن

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

Altunoq

بۇ كىتاب س س س ر پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخى ھۆججەتشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان (ئىزاھ ۋە ئەسلى تېكىستنى بەرگەن) 1976 - يىلدىكى موسكۋا 1 - نەشرىدىكى پارسچە تېكىستىگە ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书是根据苏联社会科学院历史文献研究所翻译出版的莫斯科1976年俄文第1版（附有原文—波斯文）中的波斯文翻译出版的。

维吾尔赛义德亚汗国历史资料

著者：夏·麻赫穆德·朱拉斯
译者：艾毕布拉·艾立
编辑：大毛拉阿布都勒哈米德·玉苏菲
责任编辑：托合提·阿布汗
责任校对：阿依夏木·阿不都吾力

喀什维吾尔文出版社出版
新 疆 新 华 书 店 发 行
喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 7·75印张 2插页
1988年9月第1版 1989年8月第1次印刷
印数：精装本1—6000
平装本1—6000

ISBN7—5375—0122—0/K·9 （民文）
定价：精装2·70元 平装1·40元

（内部发行）